

І. Франко

ВЕРШИН
і НІЗИН

96

З ВЕРШИН І НИЗИН

ЗБІРНИК ПОЕЗІЙ

ІВАНА ФРАНКА.

Друге, доповнене виданє.

Накладом Ольги Франко.

ЛВІВ, 1893.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.
під зарядом К. Беднарського.

Львівська Філія
Бібліотеки АН УРСР

728ф

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И- 34112

ф/Т
3-115

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Весною 1887. року вийшла невеличка збірка моїх віршів п. з. „З вершин і низин“, в котрій крім кількох десятків дрібних пєс ліричних і епічних містила ся також поема „Панські жарти“. Книжочка ся, ласкаво принята читаючою громадою Галичини і Украйїни, розійшлася досить швидко і вже від двох років вичерпана в книгарському торзі. Довго я носився з думкою видати на ново або сю збірку, або бодай „Панські жарти“, коли отсе явилася можливість видати в світ обширнішу збірку моїх віршів, в котру ввійшло би також усе те, що було в книжці 1887. року. Книжці тій я лишаю старий заголовок „З вершин і низин“, хоч обєм єї, як усякий бачить, трохи не в четверо більший від першого видання. Може під старим стягом не покине єї й старе щастє.

Громадити в сїй книжці все написане мною в віршованій формі за 20 літ моєї писательської праці не було в мене ні думки ні охоти. Богато з того, що за той час було мною надруковане, не варто тепер навіть читаня, не то передруку. Кожному, хто сьлідив за розвитком галицько-руського письменства в тих 20 роках, ясно буде й без довгого викладу, що інакше й не могло бути з писаннями чоловіка, що увійшов на літературне поле молодим і невиробленим, а й опісля замість щирої поради і науки аж надто часто стрічав болючі удари, цїнічні насміхи, а найчастійше тупий індиферентизм і грубе незнанє. Хіба трьох-чотирьох людей міг би я назвати, котрих приязнь і щире співділанє помагали міні вироблювати мову і форму моїх поетичних складань, їх компо-

зицію і основні думки. Думаю, що наводячи тут імена В. Коцовського і Ів. Белея, хоч в часті віддячусь їм за те, що вони зробили для мого розвитку.

З моїх найдавніших віршів, друкованих в „Друзі“, подаю тут тільки дві-три пески, більше як документи моїх тодішніх поглядів, ніж для їх літературної стійности. Пропускаю зовсім збілочку „Баляди і розкази“, видану в р. 1876. Пропускаю також два політичні памфлетики: „Дума про Маледикта Плосколоба“ і „Дума про Наума Безумовича“ — сей другий задля того, що по видрукуваню в „Молоті“ був сконфіскований. Натомість друкую тут у-перве сатиричну поемку „Ботокуди“, написану в коломийській тюрмі зимою 1880 р., та й з неї даю тільки виривки переплітані прозовим рефератом з того, що, по моєму, не стоїть тепер друкувати так, як тоді було написане.

І в інших частинах сеї збірки найдуть читачі чимало „фрагментів“ та вривків. Не хотілось міні зовсім викидати за пліт деяких розпочатих мною і не докінчених праць поетичних. Мов бервена старої, розваленної хати, в котрій не одно пережилося і перетерпілося, ті вривки нагадують міні не одно таке, без чого й жите може б не жите було. Звісно, з тих неподокінчуваних або на бік відсунених поем, що лежать між моїми паперами, я подаю тут тільки те, за що хоч сяк-так можу взяти на себе одвіт перед своїм художницьким сумлінням — решта нехай іде мишам на снідання.

Укладаючи матеріал для сеї книжки я покинув думку про хронологічний порядок, зовсім непригожий в книжці так різномастного змісту, котрій про те хотілось міні придати яку-таку артистичну суцільність. Та де тільки можна було, я під поодинокими віршами поклав дати, коли вони заховалися чи то в рукописі, чи в друку.

Не потребую й додавати, що вибираючи свої давні вірші до отсеї збірки, я не вважав їх історично-літературними документами, котрі повинні друкуватися не зміняючи „ніже титли, ніже тії коми“. Я користувався авторським правом і, не тикаючи основної думки, підправляв мову, котрої вироблене до ступня мови літературної за остатніх 20 літ всеж таки значно посунулось наперед, може й не без моєї скромної підмоги. Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, се ще тим лекше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні

розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намаганє притлумити почутє живої, чистої народньої мови, котре з малку ще було у мене сильно розвите. На мні в мініатурі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламували чистоту народньої мови.

Переглядаючи тепер ті віршовані листочки, між котрими так багато перед часом зівялого листя, почуваю разом і сум і радість. Двадцять літ життя і праці — може не так пильної, не так свідомої і суцільної, як би треба було, та все таки, смію сказати, подіктованої щирим бажанєм загального добра і поступу, щирою любовою до рідного народа і рідного краю.. Не один широкий розмах наївної думки, не одна блискуча надія — а які скромні здобутки! Та з другого боку потішає мене певність, що лід проломаний, що рух наш обще-народній, так слабкий, несмілий і несвідомий ще перед 20 літами, сьогодні став уже куди-куди не той. Помиляємось не в одному і тут і там, шкитильгаємо і падемо інколи — ще й як погано падемо! — та все таки сума наших сил більшіє, сума здобутого нами здорового і чистого зерна більшіє, сума доброго, братерського, теплого почутя по сей і по той бік більшіє. І в тому радісному почутю я сміло говорю сам собі, що тих 20 літ, що пройшли між написанєм сонета о Котляревськім а вірші про вандрівку Біди по галицькій Руси, хоч і не дали міні того, про що я колись зеленим хлопцем марив, то все таки ані для мене ані для мойого рідного краю не пройшли марне.

Львів д. 27 марта 1893.

Іван Франко.

DE PROFUNDIS.

DE PROVERBIS.

1725

Г И М Н.

Замість пролога.

Вічний революціонер —
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастє й волю, —
Він жиє, він ще не вмер.
Ні попівськії тортури,
Ні арештів царських мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпівнів ремесло
В грїб єго ще не звело.

Він не вмер, він ще жиє!
Хоч від тисяч лїт родив ся,
То аж вчора розповив ся
І о власній силі йде! —
І простує ся, міцніє,
І спішить туди, де дніє...
Словом сильним, мов трубою
Міліони зве з собою, —
Міліони радо йдуть,
Бож се голос духа чуть.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По варстатах ремісницьких,
По місцях недоли й сліз.
І де тільки він роздасть ся,
Гинуть сльози й сум нещастя,

Сила родиться й завзяте —
Не ридать, а здобувати
Хоч синам, сли не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революціонер —
Дух, наука, думка воля
Не уступить пільмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотила ся лявіна, —
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу єї спинила,
Щоб вгасила, мов огонь,
Розвидняющий ся день?...

1880.

ВЕСНЯНКИ.

I.

Дивувалась зима,
Чом се тають сніги,
Чом леди присли всі
На широкій ріці?

Дивувалась зима,
Чом так слабне вона,
Де той легіт бересь,
Що теплом прони́ма'?

Дивувалась зима,
Як се скріпла земля
Наливаєсь теплом,
Оживає що дня?

Дивувалась зима,
Як посьміли над сніг
Проклюнутись квітки
Запаху́чі, дрібні?

І дунула на них
Вітром з уст ледяних,
І пластом почала
Сніг метати на них.

Похилились квітки,
Посумніли, замклись;
Шуря-буря пройшла, —
Вони знов піднялись.

І найдужше над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема.

27 марта 1880.

II.

Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішная дрож пронимає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи
І вітер над нею гуляє бурхливий
І з заходу темная хмара летить —
Гримить!

Гримить! Тайна дрож пронимає народи, —
Мабуть благодатная хвиля надходить...
Мільйони чекають щасливої зміни, —
Ті хмари — плідної будущини тіни,
Що людськість мов красна весна обновить...
Гримить!

1880.

III.

Гріє сонечко!
Усміхаєся небо ясніє,
Звонить пісеньку жайвороночок,
Затонувши десь в бездні-глубіни
Кришталевого океану...

Встань,
Встань орачу! Вже прогулі вітри,
Проскришів мороз, вже пройшла зима!
Любо дихає воздух леготом;
Мов у дівчини, що з сну будиться,
В груди радісно бєсь здоровая
Молодая кров,
Так і грудь землі диха-двигаєсь
Силом дивною, оживущою.

Встань, орачу, встань!
Сій в щасливий час золоте зерно!
З трепетом любви мати щирая
Обійме його,
Кровю теплою накормить його,
Оберіжливо виростить його.

Гей, брати! В кого серце чистее,
Руки сильніі, думка чесная, —
Прокидайтеся!
Встаньте, слухайте всемогущого
Поклику весни!
Сійте в головах думи вольніі,
В серцях жадобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастє й волю всіх!
Сійте! На пухку, на живу рілю
Впадуть сімена думки вашої!

28 марта 1880.

IV.

Вже сонечко знов по лугах
Почалó весняную роботу;
І знов по широких полях
Полились ріки людського поту.

По тихій, по чистій ріці
Знов сріблястая риба гуляє;
По голій, тісній толоці
Знов худоба худа шкандибає.

Звенить птахів співами ліс
І зазуля кує коло кладки;
Дорогою тягне ся віз —
Секвестратор в село за податки.

28 марта 1880.

V.

Земле, моя всеплідуща мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і міні!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуте і відновлює кров,
Що до людей безграничну будить,
Чисту любов!

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громову дай власть,
Правді служити, неправду налити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ломати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать,
Дай працювати, працювати, працювати,
В праці сконать!

1880

VI.

Розвивайся лозо борзо,
Зелена діброво!
Оживає помертвіла
Природа на ново.
Оживає, розриває
Пута зимовії,
Обновляєсь в свіжі сили
Й свіжій надії.

Зеленій ся, рідне поле,
Українська ниво!
Підоймися, колосися,
Достигай щасливо!
І щоб всяке добре сімя
Ти по вік плекала,
І щоб світу добра служба
З твого плоду стала!

1880.

VII.

Не забудь, не забудь
Юних днів, днів весни, —
Путь життя, темну путь
Проясняють вони.

Злотих снів, тихих втіх,
Щирих сліз і любови,
Чистих поривів всіх
Не встидайсь, не губи!

Бо минуть — далі труд
В самоті і глуші,
Мозолі наростуть
На руках і душі.

Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кіпить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить
А добро веселить, —
Той цілий чоловік.

Тож сли всю життя путь
Чоловіком цілим
Не прийдеś тобі быть, —
Будь хоч хвиличку ним.

А в поганії дні,
Болотянії дні,
Як надія пройде
І погасне чутє,
Як з великих доріг
Любови, бою за всіх
На вузкі та круті
Ти зійдеш манівці,

Зсушить серце жура,
Зколють ноги терни, —
О, тоді май життя
Вдячно ти спомяни!

О, тоді ясні сні
Оживлять твою путь...
Юних днів, днів весни
Не забудь, не забудь!

10 іюня 1882.

VIII.

Лице небесне прояснилось
І блиском роскоші займилось,
Надії румянцем паліє —
Міні в тюрмі аж серце мліє.

Нараз в безмірному просторі,
Мов парус на далекім морі,
Маленька хмарка виринає
І звільна з тиха надцливає.

Щось в ній мутиться і трепече,
Немов у серце молодече
Вірвесе думка сумовита,
Трівоги хмаркою вповита.

Та промінь сонця гнеть зцілує
З лица небес хмаринку тую,
Лиш на рісницях золотистих
Дві три краплиночки зависли.

О небо, кришталеве море,
Що зацеміло в серці твоім
В тій хвили? Чи землі дрібної
Велике, непроглядне горе?...

29 марта 1880.

IX.

Ще щебече у садочку соловій
Пісню любую весноньці молодій,
Ще щебече, як від давна щебетав,
Своїм співом весну красную витав.

Та не так тепер в садочку як було:
Вечір в маю, співом все село гуло,
По вулиці дівчатонька, наче рій,
На вишеньці висвистує соловій.

Не так нині як бувало! Півсмерком
Не йдуть селом дівчатонька ходіркою,
Не виводять співаночок на весь двір
Соловієви на вишеньці в сушір.

Ось з роботи перемучені спішать,
Руки й ноги мов відрубані болять, —
Не до жартів їм сердешним та пісень,
Лиш спочити б, наробивши ся весь день!

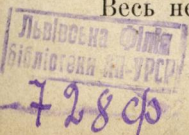
Важко якось соловію щебетать,
Важко весну, хоч як красну зустрічать,
Голосить природи радість на весь мір,
Наче людському нещастю на докір.

А ще жаль єму й супірниць, що їх спів
По селу враз з єго свистом гомонів.
Що то жде їх?... Слюб з нелюбом, рій дітий,
Та вїдливая свекруха й муж лихий.
1881.

X.

Весно, ох довго ж на тебе чекати!
Весно, голубко, чому ж ти не йдеш?
Чом замість себе до вбогої хати
Голод і холод, руїну і страти
В гості ти шлеш?

Бач, уже май починаєсь! О маю,
Чом же мерцем ти приходиш на світ?
Пусто і мертво по полю, по гаю,
Лиш олов'янії хмари вкривають
Весь небозвід.

Стогін іде по селищах убогих,
Діти гуртами на задавку мруть,
Сіна нема й стебелця в оборогах,
Гине худібка, по долах розлогих
Води ревуть.

„Згинем“, — люд шепче. „Таж горе не саме
Звикло ходить. Або пошесть прийде,
Або — не дай Боже, — Польща настане“.
От як сей рік зустрічають селяне
Весно, тебе.

1881.

XI.

Рад би я, весно, в весельшій нуті
Радісним співом витати тебе,
В твоїй красі ненаглядній втонуті,
Злятись з тобою, забути себе.

Рад би я ястребом плавать в блакиті,
Травкою ніжною пнятись з землі,
Хвилю бурхать о скали розбиті,
Мушкою гратись в вечірнім теплі.

Вмерти, з життя розплисти ся на волю,
В рідній землиці спочити від сліз,
Щоб не чуть в серці пекучого болю,
Людської муки не бачити скрізь!

1881.

XII.

Ой що в полі за димове?
Чи то вірли крильми бють ся?
Ні, то Доля грядки копле,
Красу садить, розум сіє,
Примовляє, приспівує:

„Сходи красо до схід сонця,
Ти розуме спозаранку!
Рости красо до пояса,
Ти розуме више мене!
Іди краю поміж люде,
Ти розуме громадами!
Не дайсь красо тому взяти
Хто ти хоче світ звязати;
Не дайсь красо тому в руки,
Хто тя хоче в пута вкати!
А як впадеш у неволю,
То розплинь ся слізоньками,
То засохни без розплоду!

„Ти розуме, бистроуме,
Порви пута віковії,
Що скували думку людську!
Двигни з пільми люд робучий,
Двигни з пільми — та до мене!
Розхитай в нім ясні думи,
Розрости бажанє волі,
Виплекай братерську згоду,
Повєднай велику силу,
Щоби разом, дружно стала,
Щастя, волі добувала!

23 іюня 1880.

XIII.

Веснянії пісні,
Веснянії сні,
Чом так безутішні,
Безвідраді ви?

Чи для вас не має
Зелені в лісах,
Чи для вас не сяє
Сонце в небесах?

Чи для вас весела
Квітка не цвите,

Що лиш вбогі села,
Людський біль здрите?

Ох, живі діброви,
Ясний сонця світ,
Лиш життя, любови
В людських душах ніт!

Втішно птиця лине,
Гамір, співи, крик...
Тільки бідний гине
З голоду мужик.

Цвіти серед поля
Долом і горов, —
Тільки тьма й неволя
Їе народну кров.

Краще б то для моди
Заспівати, бач,
Про красу природи,
Ніж про людський плач.

Але не для моди
Се співаю я,
То й сумна виходить
Пісенька моя.
1882.

XIV.

Думи, діти мої,
Думи, любі мої!
З усміхнутим лицем
В тій понурій тюрмі!

Наче запах весни
Налітаєте ви,
Скорбне серце моє
Потішаєте ви!

Де жура душу тлить,
Живе серце болить,
Де в важкій боротьбі
Духа втома вялить,

Де хитає ся ще,
Сумніває ся ще
Ум, де думка нова
Загорає ся ще, —

Там ви, думи, летить,
Слабосилих кріпить
В горя й сумніву змрік
Лийте радісний світ!

6 апр. 1880.

XV.

Весно, що за чудо ти
Твориш в мойій груди!
Чи твій поклик з мертвоти
Й серце к житні будить?
Вчора тлів мов Лазар я
В горя домовині —
Що ж се за нова зоря
Міні блисла нині?
Дивний голос мя кудись
Кличе — тут то, ген то:
„Встань, прокинь ся, пробудись!
Vivere memento!“

Вітре теплий, брате мій,
Чи твоя се мова?
Чи на гірці світляній
Так шумить діброва?
Травко, чи се може ти
Втішно так шептала
Що з під криги мертвоти
Знов на світло встала?

Чи се може шемріт твій,
Річко, срібна ленто,
Змив мій смуток і застій?
Vivere memento!

Всюди чую любий глас,
Клик життя могучий...
Весно, вітре, люблю вас,
Гори, ріки, тучі!
Люде, люде! я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кровю рад
Ваше горе змити.
А що кров не зможе змить,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись значить жить...
Vivere memento!

14 окт. 1883.

ОСІННІ ДУМИ.

I.

Осінний вітре, що могучим стоном
Над лісом стогнеш, мов над сином мати,
Що хмари люто гониш небосклоном,
Мов хочеш зиму, сон і смерть прогнати —

Що у щілинах диким виєш тоном
І рвеш солому із сільської хати,
Зівяле листє гоном-перегоном
По полю котиш — вітре мій крилатий!

Я довго, пильно слухав стону твого,
І знаю, чом так стогнеш ти і плачеш:
Тобі жаль сонця, цвіту, дня літного!

О вітре, брате! Як мене побачиш
Старим, зівялим, чи й по мні заплачеш,
Чи гнівно слід бутя завієш мого?...

9 окт. 1882.

II. Журавлі.

По над степи і поле, гори й доли,
По над діброви зжовклим листом вкриті,
По над стернища, зимним вихром биті,
З плачем сумним, мов плач по краесій доли —

По над селища бідні, непошиті
Хатки, обдерті і пусті стодоли,
По над люд темний, сумовитий, голий,
Ви пливете по мглистому блакиті.

Куди? куди? Чи в красший край зелений,
Залитий світлом, зілем умаений,
На нитку мов нанизані мчите ви?

О ждіть! Ось в мглистій і вохкій ярузі
З крилом підтятим брат ваш сохне в тузі!
Возьміть мене в путь, бротя! Де ви? Де ви?...

*

*

*

Післанці півночи, в далекім юзі,
В прекраснім краю барв, богацтва, пісні,
Перекажіть про сірі, безутішні
Мгли, що стоять на нашім видокрузі!

Перекажіть про бідність, сльози вічні,
Про труд безсонний в болю і натузі,
Про чорний хліб твердий, печений в спузі,
Про спів жалібний, мов вітри долішні!

Перекажіть про те, що вас прогнало
З нещасного хоч рідного вам краю,
Щоб всяке щире серце й там ридало!

Та сли й там бідні схнуть, терплять, ридають,
Сли й там земля ссе кров їх, сльози й піт,
А хліб дає не їм — мовчіть! мовчіть!

20—21 окт. 1883.

III.

Тихенько річка котить хвилі чисті,
Так тихо, що в ній чуєш як тріпочесь
Сверчок, що впутався у зівялім листі, —
Що і самому розплиється в ній хочесь.

Тихенько зорі моргають іскристі...
Зірниці промінь мов дитя хлюпочесь
В хрустальних водах; голії, безлисті
Нависли дози — їм заснути хочесь.

На дні перловім шука спить спокійно,
Ліниво зіви шевелить кроваві,
І рак з нори виповзує повільно.

І в серці людським зорі золотаві
Михтять, та й шука лютая дримає,
І заздрість острі щипці виставляє.
1881.

IV.

Паде до долу листє з деревини,
Паде невпинно, чутно, сумовито,
Мов сльози мами, що на гріб дитини
Прийшла і плаче, шепчучи молитов.

Осики лист кровавий із глини
Паде, немов ножем його пробито;
Жалібно жовте листє березини
Здаєть ся шепче: Літо, де ти, літо!

Лиш дуб могучий, жолудьми багатий,
Спокійно в темну, зимну даль глядить, —
Таж він не дармо тепле літо втратив!

Най вяне листє, най метіль гудить,
Се сил єго не зможе підірвати,
А плід єго приймесь і буде жить.
1881.

СКОРБНІ ПІСНІ.

I.

Не винен я то́му, що сумно співаю,
Брати мої!
Що слово до слова нескладно складаю —
Простіть міні!

Не радість їх родить, не втіха їх плодить,
Не гра пуста,
А в хвилях недолі, задуми тяжкої
Самі уста

Їх шепчуть, безсонний робітник заклятий
Склада їх — сум:
Моя бо й народна неволя, то мати
Тих скорбних дум.

9 мая 1880.

II.

Бувають хвилі, серце мліє
І скорбних мислей рій летить,
Мов чорна хмара небо криє
І грім у хмарі гуркотить.

І поглядом німої злости
Гляджу на небо й світ живий
І жду, що з земної утроби
Ось-ось прорвесь огонь страшний.

І в мить спалить всю землю тую
З всіма неправдами єї,
Перелома хаос твердую
Шкарлущу скріплой землі...

І наче золото в горнилі
Сей світ очистить ся зовсім —
І чиста, в невечерній силі
Засьєє правда й воля в нім.

2 апр. 1880.

III.

До моря сліз, під тиском пересудів
Пролитих і моя вплила краплина;
До храму людських змагань, праць і трудів
Чень і моя доложить ся цеглина.

А як мільйонів куплений слезами
День світла, щастя й волі засвітає,
То чень в новім, великім людськім храмі
Хтось добрим словом і мене згадає.

2 апр. 1880.

IV.

Нехай і так, що згину я
Забутий десь під тином,
Що всі мої думки, діла
Слідую не лишать, мов та мгла
На небі синім!

Нехай і так! Я радо йду
На чесне, праве діло!
За него радо в горю втру
І аж до гробу додержу
Свій прапор ціло.

31 мая 1880.

V.

Тяжко, важко вік свій коротати
У незнанія сумерці німім
І хилитись і в ярмі стогнати,
До могили простогнати в нім.

Тяжко, важко вік цілий боліти,
А не знати навіть, де болить;
Мучитись у горю, а не вміти
Того горя й крихточку вменшить.

А ще тяжше бачити всю муку,
Знати добре жерело ві,
Але не могли подати руку
Тому брату, що так стогне в тьмі.

А ще тяжше горячо бажати
Волі, правди, братньої любови,
Шарпатись у путах, гризти крати,
А на волю встати не могли.

1878.

VI.

Вій вітре горою
Над сею тюрмою,
Заплач надомною,
Як рідний, як брат!

Розвій ті надії
Злудні хоч яркії,
Що серце мов змиї
Гризуть і палять!

Зморозь кров кіпучу!
Невсипну, пекучу
Втиши думок бучу,
Що в мізку бурлить,

Щоб дні нам за днями
Безслідно минали,
Мов шум по над скали
Безслідно шумить.

13 марта 1880.

VII.

Ой рано я, рано устану,
На яснее небо погляну,
А небо, мов синій кришталь,
А в серці важкий сум і жаль.

Всміхає ся небо і мінить,
Глядить на тюремнії стіни,
А стіни пожовкли — від сліз,
Що ними просякли наскрізь.

О яснее небо, чому ти
Глядиш так чудово всміхнute,
По що в ту прокляту ю кліть
Ти шлеш міні любий привіт?

Ту сльози, ти радість голосиш!
Ти запах свободи приносиш,
А тутка понура тюрма,
Могила тісна і німа.

Живий у могилу заритий
Гляджу я на світлом облитий,
На вольний, веселий сей світ —
Кров жаром у жилах кіпить.

За що мене тут закували,
За що міні волю відняли?
Кому я і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?

Бажав я для скованих волі,
Бажав для нещасного долі

І рівної правди для всіх, —
Се весь, одинокий мій гріх.
1877.

VIII.

Відцурали ся люде мене!
Сей та той надійде і мине!
Тільки боязно скоса зирне...
Чи боять ся ті люде мене?

Я блукаю, мов звір серед гір,
Серед шуму вулиць містових,
В серці чую слова мов докір:
Ти проклятий один серед них!

Самотою хожу́ я, мов блуд,
З горем в серці нестерпно важким...
Всі знайомі минають, ідуть —
Поділити ся горем ні з ким.

Як би в сльози крівавії знов
Міг я все своє горе розлить,
Я би виплакав всю свою кров,
Щоб нічого з людьми не ділить.

18 нояб. 1880.

IX.

Мій раю зелений,
Мир-зілем маєний,
Стели ся круг мене
В далекую даль!

Пречудний спокою
Витай надомною,
Святою рукою
Прогонюй мій жаль!

Як сонічко сьняє!
Як вільно гуляє
По вільному краю
Мій погляд кругом!

Дуги за ланами,
Село між садами
І мир між хатками,
Спокій над селом.

А люде щасливі,
Брати мов зичливі
На прадідній ниві
Працюють поспів...

І пісня лунає
Від краю до краю:
Тут пана не має,
Не має й рабів!

О краю мій, світе!
Щоб раз тебе вздріти,
Я рад був терпіти
Весь вік у ярмі.

А днесь тя що днини
З утіхов дитини
Видаю, єдиний,
У снах, у тюрмі.

14 марта 1880.

НІЧНІ ДУМИ.

I.

Ночи безмірні, ночи безсонні,
Горе моє!
Мозок наляжуть думки невгомонні,
В серці грижа мов павук той полонні
Сіти снує.

Виром невпинним бажаня сердечнії
Рвуть ся, летять —
Вічно невтишені і безконечнії...
Мов на свої мене крила безпечнії
Схопить хотять.

Де ви так рветесь, куди ви літаєте
Думи-орли?
В гості до зірки ви чень не бажаєте?
К земним зіркам же ви й стежки не знаєт
Тут по земли.

О моя ясна, блискуча зірничко,
Де ти живеш?
Чи за життя ще я вздрю твоє личко?
Чи аж по смерти на гріб мій, горличко,
Плакать прийдеш?

II.

Непереглядною юрбою
Ідуть за днями дні мої
Так страшно одностайні всі,
Як олов'яні хмари ті,
Що звільна линуть надомною.

Без діл, з закутими руками,
Без мислей деревію я,
Минає молодість моя,
Мов чиста річка степова
Безслідно гине між пісками.

Гинь, гинь, хоч жити ще не встиг,
І слід загине за тобою,
Розслизне ся, мов сніг весною —
Лиш в серці тиск важкого болю
Єдиний слід минувших днів.

14 марта 1880.

III.

Світ дрімає. Блідолиций
Місяць задрімав над ним, —
Знать замкнули в небі двері
І поснуло ся святим.

Тож все горе світовеє,
Що від сонних утекло,
На мою безсонну душу
Мов горою налягло.

23 сент. 1880.

IV.

Чи олово важке пливе у моїх жилах
Так сонно, звільна, зимно замість крові?

Чи мізку рух чия рука спинила
І бистрий потік мислей загатила,
Вгасила іскру дотепу й розмови?

Так важко, звільна хвиль, годин і днів
Повзуть безбарвні, непроглядні стада!
І дух у тілі, бачить ся, зомлів,
Мов в купели пливак відважний ослабів
І тишене к дну єго лінивих хвиль громада.

14 марта 1880.

V.

Безкрайі, чорні і сумні
За ночами минають ночі,
І безутішному міні
Схід сонця снить ся. Бачуть очі
Крізь мур тюремний, як лютує
Завзята боротьба в природі.
Ще темний Агріман панує,
Розпершись гордо там, на сході.
Та в царстві своїм чує він
Таємну дрож. Ось лехкокрилі
Мов стріли до понурих стін
Летять від сходу світла хвилі.
Лютує Агріман, гасить
Ненависне проміне враже,
Та хвиля світла все біжить,
Хоч що він робить, що він каже.
Хитаєсь трон єго твердий,
І чуєсь Чорному цареві,
Як Ормузд ясний, молодий
Вже виринає з хвиль рожевих.

16 апр. 1880.

VI.

Догарають поліна в печі,
Попеліє червоная грань...

У задумі сиджу я в ночі
І думок сную чорную ткань.

І коли ж то той жар догорить,
Що ятрить ся у серці міні?
І чи скоро то горе згасить
В моім мізку думки огняні?

Ох, печуть і бушують вони!
Гризе душу й морозить нуда!
Кров кіпить і нутро все в огні, —
В коло ж мур і неволя біда.

Я боротись за правду готов,
Рад за волю пролить свою кров,
Та з собою самим у війні
Не простояти довго міні.

18 нояб. 1881.

VII.

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо-муко
Над людським горем, людською журбою!

Рви серце в мні, біда журо-марюко,
Не дай заснуть в постелі безучастя —
Не покидай мене, гриже-гадюко!

Не дай живому в домовину класть ся,
Не дай подумать ані на хвилину
Про власну радість і про власне щастя,

Докіль круг мене міліони гинуть
Мов та трава схне літом під косою,
І від колиски аж по домовину

Жиють з бідною наче брат з сестрою.
Докіль житє тяжким нас давить валом,
На пни ломає силою страшною, —

Докіль ще недосяглим ідеалом
Для мільйонів ситість, тепла хата, —
Докіль на лицях сльози ніби ралом

Борозди риють, — доки зимна крата
Тюремна руки путає робучі,
Мруть з голоду бездомні сиротята,

Пишають ся під небом ті блискучі
Гнізда розпусти, зопсуть і обмани
І світ заражують, докіль могуті

„Стовпи“ отруту ллють в народні рани,
Думки кують, для прихоті своєї
Люд трупом стелють люті Тамерлани!

Ох, загніздись на дні душі моєї
Важкая думо! Сильними кліщами
Стискай те серце, скоро б від твоєї

Схибнув я стежки! Ночами і днями
Шепчи над вухом; „Ти слуга нещасних!
Працюй для них словами і руками
Без бажань власних, без вдоволень власних!“

28 нояб. 1883.

VIII.

Місяцю, князю!
Нічкою темною
Тихо пливеш ти
Стежков таємною...
Ніжно хлюпочеть ся
Воздушне море,
Так в нім і хочеть ся
Змить з серця горе.

Місяцю, князю,
Ти чарівниченьку!
Смуток на твоєму
Ясному личеньку.

Із небозвідної
Стежки погідної
Важко глядіть тобі
В море бездонне,
В людськості бідної
Горе безсонне.

Місяцю, князю !
В пільмі будущого
Знать ти шукаєш
Зіля цілющого,
Зіля, що лиш цвите
З за райських меж...
Ох, і коли ж ти те
Зіле найдеш?...

16 іюля 1883.

ІХ. Пісня геніїв ночі.

По боях земного життя,
Чи в повні свіжих сил;
В утомі з довгого путя,
Чи в першій маху крил;
Чи в низ літа склонили скрань,
Чи в серці рай весни, —
Сюди, вандрівче, ти пристань!
Засни! Засни! Засни!

Що земний шлях, що земний бій,
Ненависть і любов?
Тут ніч, тиша і супокій
Без снів і без оков.
Тут болю ані втіх нема,
Морозу ні весни,
Тут забуте, спокій і тьма —
Засни! Засни! Засни!

Припадь істотою цілов
Природі до грудий,
Туди верни, відкіль прийшов,
Нашій безсмертя пий!

Почате в бою тіло те
Знов в вир бездонний пхни,
Що вічно смерть з житєм плете —
Засни! Засни! Засни!

А дух? Се ж іскорка лишень,
Се огник, нервів рух!
Розпадесь мозок, то й огонь
Погасне, згине дух.
Воскресних не лякайсь казок,
Хай для дітей вони!
Остатній біль — побідний крок!
Засни! Засни! Засни!

10 дек. 1882.

ДУМИ ПРОЛЕТАРІЯ.

I. На суді.

Будіть мене, судді мої,
Без милости фальшивої!
Не надійтесь, що верну я
З дороги „нечестивої“,
Не надійтесь, що голову
Пред вами смирно схилю я,
Що в добрість вашу вірити
Буду одну хоч хвилю я.

Судіть мене без боязни, —
Таж сильні ви, то знаєте!
Судіть без встиду, таж ви встид
На привязи тримаєте;
Судіть, як каже право вам,
Судіть острійше, тяжше ще, —
Таж ви і право, то одно
В одній машині колісце.

Одно лишень, прошу я вас,
Скажіть виразно й сміло ви:
Яка вина моя і тих,
Що враз зо мною йдуть і йшли?
Скажіть виразно: Люде ті,
Се зрадники! Вони хотять
Перетворить, перевернуть,
Звалити наш суспільний лад!

Тай ще скажіть, за що хочять
Перетворити лад цілий?
За те, що паном в нім богач,
А гнесь слугою люд німий,
За те, що чесна праця в нім
Придавлена, понижена,
Хоч весь той ваш суспільний лад
Піддержує й живить вона.

За те, що дармоїдство тут
З робучих рук ссе кров і піт;
За те, що тут з катедр, амбон
Ллєсь темнота, не ясний світ,
За те, що ллєсь мільйонів кров
По прихоти панів, царів;
За те, що люде людям тут
Кати, боги, раби гірш псів.

А ще скажіте, як сей лад
Перевернути хочем ми?
Не збруєю, не силою
Огню, зеліза і війни,
А правдою і працею
Й наукою. А як війна
Кровава понадобить ся,
Не наша буде в тім вина.

Та ще скажіть, що ви й самі
Не відмовляєте нам то,
Що правду ми говоримо,
Що прямо, чесно ми йдемо
За правдою. Все те скажіть,
Судді мої, по щирости,
Тоді в ім'я сего ладу
Судіть мене без милости!

30 апр. 1880.

II. Милосердним.

Нехай і так, що мов червяк
Затоптаний в багно життя,

Оскорблений, унижений,
З гнівом в душі вмираю я;
Нехай і так, що в старця мов,
Похилий мій, нужденний вид,
Та все ж ваш дар непростений
Глибоко груди міні раниць.

Нехай і так, що добрі ви
І чесні ви і щирі ви,
Що з милосердя даєте
Старцеві милостині ви;
Та милостині вашої
Я не благав, я не просив, —
За що ж ви дар той тичете,
Щоб руку мні наскрізь палив?

І хто ж вам право дав таке,
Щоб милувались ви сейчас
Над кождим, у кого лице
Не так щасливе, як у вас,
В кого уста безкровнії,
Погас в очах веселий жар,
І одіж драна голосно
Говорить: бач, се пролетар?

Хто знає, може драгий той,
Блідий, нужденний пролетар
Не хоче милости, вважа'
Пощочиною всякий дар?
Хто знає, може слова лиш
Прихильного від вас він жде,
А може найвдячнійший вам
За ваше мовчанє будє?

А може дар той, за котрий
Вас ваша совість похвалить,
Його важким униженєм,
Мов п'ясть до долу повалить?
А може за той дар, що в вас
Із милостивих рук плине,
Він милість вашу дешево,
І руки ваші проклинає?...

III. Semper idem!

Против рѳжна перти,
Против хвиль плисті,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести!

Правда против сили!
Боем против зла!
Між народ похилий
Вольности слова!

З світочем науки
Против брѳхні й тьми —
Гей, робучі руки,
Світлії умі!

Ще те не вродилось
Острее зелізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав!

Ще той не вродив ся
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духа,
Не лиш утле тіло!

3 апр. 1880.

IV. Ідеалісти.

Під пнем перегнилим в болоті гнилому
Вертять ся, клублять ся дрібні червяки:
І вродились, вирости й гинуть у ньому,
А другі їх тілом живуть залюбки.

І снить ся їм бідним у пітьмі кромішній:
Деє сонце горить у всім чарі весни,
А в сонця промінію, у радости вічній
Гуляють і золотом сьсяють вони.

Ті сні свої черви складали в системи
З заключенєм: так є найліпше, як є;
Читали промови, співали поеми
Про гарне, щасливе в болоті житє.

В тім люде той пень відвалили й поперли,
І дійснеє сонце вказалось з за мгли;
На сонце те глигнули черви й померли,
І мручи, убійчеє світло кляли.
1882.

V.

Всюди нівечить ся правда,
Всюди панує брехня,
В ваших лиш серцях, о братя,
Най не постане вона!

Там ви для правди святої
Сильний збудуйте опліт,
Там ви огонь негасимий
Чесної думки палить!

Твердша від стали твердої,
Сто раз тривкійша ніж мур
Щирих, м'яких серць твердиня
Супроти громів і бур.

Там з поколінь в покоління
Правда простоїть ціла,
Поки не зломить ся лютий
Вал лицемірства і зла.

І мов те древо зимою,
З верху безлисте, мертве,
В бурі, морози пускає
Вічно корінь нове;

І мов нора та підземна
Триска ключем з під скали, —
Трисне з під зла й пересудів
Правда жива на землі.

VI. Супокій.

Супокій — святеє діло
В супокійній часи,
Та сли в час війни та бою
Ти зовеш до супокою, —
Зрадник або трус єси.

Бо коли народи в згоді
Враз працюють, щоб природі
Вирвать тайну не одну,
В тьму життя влить світла дбсить, —
Горе тому хто підносить
Самовільную війну.

Та коли в робучу пору
В нашу хату і комору
Закрадаєсь лиходій,
Щоб здобуток наш розкрасти,
Ще й на нас кайдани вкласти, —
Чи й тоді святий спокій?...

15 іюля 1883.

VII. Товаришам.

І вас зі своїх зборів проженуть
Старих порядків лицарі гордії,
Імя і діла ваші проклинуть
І крикнуть: „Зрада! пагубнії мрії!“
І вашу добру славу оплюють
Брехнею, й вас полічать між злодії,
Отрутою замучених напоять,
Надії ясні жовчею затроять.

На суд потягнуть вас, начинять вами
Всі тюрми, все покличуть проти вас —
Людей і Бога. Ділом і словами
Не проминуть ранити раз у раз

Мяккее серце ваше, мов тернами.
Подумаєш: Оттак жить! — і нераз
Самому страшно, защемить у груди...
Чи ж так живуть з людьми-братами люде?

Не так повинні! Щоб не так жили,
Щоб брата і в найменшому пізнали,
За те як раз до бою ви пішли,
На поклик правди проти брехні стали...
Боріте ся! Терпіть! По всій землі
Рівняйте стежку правді! Де застали
Лиш гложе, терне, там по вас нехай
Зазеленіє жито наче гай!

19 апр. 1880.

VIII.

Не люде наші вороги,
Хоч люде гонять нас і судять
І запирають до тюрми
І висмівають нас і гудять.

Бо люде що? Каміне те,
Котре розбурхана весною
Валами котить і несе
Ріка розлитая з собою.

Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незримими вузлами
Скрутили сильних і слабих
З їх мукою і їх ділами.

Мов Ляокоон серед змий,
Так люд увесь в тих путах ве ся...
Ох і коли ж той скрут страшний
На тілі велетня порве ся?

9 апр. 1880.

IX.

Не довго жив я в світі ще,
Та встиг чимало вже зазнати.
Не що й дало міні жите,
Та все ж дало досить багато.

Дало міні пізнать добро,
Дало побачить світ науки,
Бажанє правди у душі
І дві тверді, робучі руки.

Дало і приязнь і любов
Взаїмну хоч і не щасливу.
Сказало: „Сій, хоч не твоїов
Руков пожате буде жниво!“

І ворогів дало, котрі
Клинуть і тиснуть мя, бо сильні;
Дало й прихильників, котрі
Найбільш самі собі прихильні.

Та над усе ціню я ту
Малую мірку мук і болю,
Котрі приняв я в сім житю,
За правду, за добро, за волю.

1 апр. 1880.

X.

Ви плакали фальшивими слезами
Над моєю недолею, жаліли
Мене, махали жалісно руками,
Та допомгти міні не вміли й не хотіли.

„Жаль бідного! З дороги марне збив ся
І згиб! Ми се з гори вже добре знали!
Дурний був, за пусту роботу, бач, вчепив ся,
І ось куди его фантазії загнали!“

А другі, ще милосернійші, бистро
Здвигаючи плечима, промовляли:
„Ось до чого веде погане товариство,
Сліпая віра в мрії-ідеали!“

Пожалували всі мене, а далі
Пішли — хто на обід, хто в карти грати,
А хто судить запертих в кріміналі,
А я лишивсь під тином умирати.

31 мая 1880.

EXCELSIOR!

I. Наймит.

В устах тужливий спів, в руках чепіги плуга,
Так бачу я його;
Нестаток і тяжка робота і натуга
Зорали зморщками чоло.
Душею він дитя, хоч голову схилив
Немов дідусь слабий,
Бо від колиски він в недолі пережив
І в труді вік цілий.
Де плуг его пройде, залізо де розриє
Землі плідної пласт,
Там незабаром лан хвилясте жито вкриє,
Свій плід земляця дасть.
Чому ж він зрібною сорочкою окритий,
Чому сірак, чуга
На нім мов на старці з пошарпаної свити?
Бо наймит він, слуга.
Слугою родить ся, хоч вольним окричав
Богатирі его;
В нужді безвихідній, погорді і печали
Сам хилить ся в ярмо.
Щоб жити, він жите і волю власну й силу
За хліба кусник продає,
Хоч не кормить той хліб і стать его похилу
Не випрямить і сил не додає.
Сумує німо він, з тужливим співом оре
Те поле, оре не собі,
А спів той наче брат, що гонить у серця горе,
Змагатись не дає журбі.

А спів той, то роса, що в спеці підкріплює
На пів зів'ялий цвіт;
А спів той — грім страшний, що ще лиш глухо грає,
Ще з далека гримить.
Та поки буря ще нагряне громовая,
Він хилить ся, проводить в тузі дни,
І земельку святу як матінку кохає,
Як матінку сини.
Байдуже те єму, що для добра чужого
Він піт кровавий ллє,
Байдуже те єму, що потом труду свого
Панам панованє дає.
Коб лиш земля, котру єго рука справляла,
Зародила опять,
Коби з трудів єго на других хоч спливала
Небесна благодать.

*

*

*

Той наймит — наш народ, що поту ллє потоки
Над нивою чужою.
Все серцем молодий, думками все високий,
Хоч топтаний судьбою.
Свої доленьки він довгі жде столітя,
Та ще надармо жде;
Руїни перебув, татарські лихолітя
І панщини ярмо тверде.
Та в серці хоч і як недолею прибитім
Надія кращая жие;
Так часто під скали тяжезної гранітом
Нора холодна бє.
Лиш в казці золотій, мов привид сну чудовий,
Він бачить доленьку свою,
І тягне свій тягар, понурий і суровий
Волочить день по дню.
В столітях нагніту єго лиш ратувала
Любов до рідних нив;
Нераз дітей єго тьма тьменна погибала,
Та все він пережив.
З любовою тою він мов велитень той давний,
Непоборимий син землі,

Що хоч повалений, опять міцний і славний
Вставав у боротьбі.

Байдуже, для кого — співаючи він оре
Плідний, широкий лан;

Байдуже, що він сам терпить нужду і горе,
А веселить ся пан.

*

*

*

Ори, ори й співай, ти велитню, закутий
В недолі й тьми ярмо!

Пропаде пільма й гнет, обпадуть з тебе пута,
І ярма всі ми порвемо.

Не даром ти в біді, пригноблений врагами,
Про силу духа все співав,

Не даром ти казок чарівними устами
Їго побіду величав.

Він побідить, порве шкарлущі пересуду,
І вольний, власний лан

Ти знов оратимеш — властивець свого труда
І в власнім краю сам свій пан.

10 октяб. 1876.

II. Б е р к у т.

З укритого гнізда в скалистій десь щілині.
З тяжким він розмахом рванувсь під хмари сині, —
З таємних мов жерел гнівлива думка рве ся,
Облетить світ, і аж о неба звід опре ся,
І бє важким крилом, де лиш сягнути зможе,
І зве: Де правда та? Де ти, великий Боже?
Всі зорі збігла я, атоми всі в природі
Перешукала скрізь, тебе ж спіткати годі.

*

*

*

В блакиті він завис недвижний, розпростертий,
Мов над житєм грізний, невпинний образ смерти.
Здаєсь, що до небес він гвоздями прибитий,
Та чуєш, що він гнеть в низ вержесь — кров пролити.

Ти чуєш се, і жах тебе проходить зимний:
Таж над тобою тож завис беркут нестримний!
Він не хибне тебе, хоч як високо висить!
Чи багато то ще хвиль тобі гуляти лишить?...

*

*

*

Ось рушив він. Пливе без маху крил в блакиті,
Мов човник Долі тче днів наших паєма скриті.
Спокійно колесить, знижаєсь, знов зриваєсь,
За хмару криє ся, в лазурі розпливаєсь.
Лиш острий крик єго вістить, що він голодний!
Так в час тиші нераз прорве ся плач народний.
І защемить в душах вельможних біль таємний,
Мов землетрясеня віщун, той грім підземний.

*

*

*

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте!
За те, що в груди ти ховаєш серце люте,
За те, що кров ти пєш, на низьких і слабих
З погордою глядиш, хоч сам живеш із них;
За те, що так тебе боїть ся слабша твар;
Ненавиджу тебе за теє, що ти цар!
І ось блищить мій кріє, ціль добра, вистріл певен,
І вбійчєє ядро під хмари понесе він.
І замість нести смерть з гори на земне ложе,
Ти сам спіткаєш смерть під хмарами, небоже.
І не як божий суд, але як труп бездушний
Ти впадеш, судови тих моїх куль послушний.
І не остатній ти! нас є стрільців сто сот:
І все, що звєсь беркут, полоще кровю рот,
Вивиснуєсь над мир, тривогу й пострах сіє,
Те кулі не уїде, як слухний час наспіє.
А труп бездушний ми без жалю, без промови
Ногою копнемо, й підемо дальш на лови.

22—24 мая 1883.

III. Христос і хрест.

Серед поля край дороги
Стародавний хрест стоїть,
А на нім Христос розпятий
Висів тож від давних літ.

Та з часом прогнили гвозді,
Вітер хрест розхоліта́в,
І Христос, в горі розпятий
Із хреста на землю впав.

Тут сейчас трава висока,
Що росла вокруг хреста,
Радісно в свої обійми,
Мягко приняла Христа.

Подорожники й фіялки,
Що там пахли з між трави,
Звилися мов вінець любови
У Христа край голови.

На живім природи лоні,
Змитий з крові, ран і слъоз,
Серед запаху і цвітів
Сумирно спочив Христос.

Та якісь побожні руки
Спать єму там не дали,
І, хрестячись, з поміж цвітів
Знов у гору підняли.

Та нових не мавши гвоздів,
Щоб прибити знов Христа,
Хоч з соломи перевеслом
Привязали до хреста.

Так побожні пересуди,
Бачучи за наших днів,
Як з старого древа смерти,
Із почитаня богів,

З диму жертв, з тьми церемоній,
Із обмани, крові й слъоз,
Словом, як з хреста старого
Сходить між людей Христос,

І як ставши чоловіком,
Близший, висший нам стає,

І святим приміром своїм
Нас до вольности веде, —

Силують ся понад людськість
Будь що будь піднять Христа,
І хоч брехні перевеслом
Привязати до хреста.
1880.

IV. Ч о в е н.

Хвиля радісно плюскоче та лестить ся до човна,
Мов дитя цікава шепче і розпитує вона:
„Хто ти, човне? Що ти, човне? Відки і куди пливеш?
„І за чим туди шукаєш? Що пробув? Чого ще ждеш?“

А повзе ліниво човен і воркоче і бурчить:
„Відки взяв ся я — не знаю; чим прийде ся закінчить
Біг мій вічний — тож не знаю. Хвиля носить, буря рве,
Скали грозять, надять-просять к собі береги мене.

„Хвилі, то жите, то гріб мій, пестоці і смерть моя;
По над власним гробом вічно ховзаюсь трівожно я.
Поти лиш живу правдиво, поки гріб той підомнов:
Вітер гонить, хвиля ломить — і я вже на дно пішов.

„Щож тут думать, що тужити, що питати ся про ціль?
Нині жити, завтра гнити, — нині страх, а завтра біль.
Кажуть, що природа-мати нас держить, як йій там тре,
А вкінці мене цілого знов для себе відбере.

„Щож тут думати? Тримає, то тримає, а візьме,
То візьме — ні в сім, ні в тому не питатиме мене.
Непогідний, несвобідний день мій, вік мій: жий чи гинь
Все одно! Шукати ціли? Вік борись, плисти не кинь!“

Хвиля вєсело плюскоче та лестить ся до човна,
Ніжна мов дитина шепче і пришіптує вона:
„Човне-брате, втіх шукати серед смерти, верх могил —
Сеж не горе! Глянь на море, кілька тут несесь вітрил!

„Не один втонув тут човен, та не кождий же втонув;
Хоч би й девять не вернуло, то десятий повернув
І дійшов же до пристані. Та ніде той не дійде,
Хто не має ціли. Човне, як пливеш, то знайже, де!

„Таж не все бурхає море, тихеє бува частійш.
Таж і в бурю не всі човни гинуть — тим ся ти потіш!
А хто знає, може в бурю іменно спасеш ся ти?
Може іменно тобі ся вдасть до ціли доплисти!“
Стрий 13 іюня 1880.

V. Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передомною
Безмірна, а пуста і дика площина,
А я, прикований ланцом зелізним стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кожного чоло жите і жаль порили,
І в оці кожного горить любови жар,
А руки в кожного ланци мов гадь обвили,
А плечі кожного до долу ся схилили,
Бо двайть всіх оден страшний якийсь тягар.

У кожного в руках тяжкий зелізний молот,
І голос сильний нам з гори мов грім гримить:
Луцайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносить і труд і спрагу й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбить.

І всі ми як оден підняли в гóру руки
І тисяч молотів о камінь загуло.
І в тисячні боки розприскали ся штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз по раз гримали о камяне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кровавий,
Так наші молоти гриміли раз у раз,
І пядь за пядею ми місця здобували. —

Хоч не одного там калічили ті скали, —
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кожний з нас то знав, що слави нам не буде
Ні пам'яті в людей за сей кровавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люде,
Як ми проб'єм єї та прорівна'єм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Тай слави-ж людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не богатирі.
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали,
На шляхту поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розібе'мо скалу, роздробимо граніт,
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове житє, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Котрий ми кинули для праці, поту й мук,
За нами сльози ллють мамі, жінки і діти,
Що други й недруги гнівнії та сердиті
І нас і нашу мисль і діло те клинуть.

Ми знали се, і в нас нераз душа боліла
І серце рвало ся і груди жаль давив.
Та сльози ані жаль ні біль пекучий тіла,
Ані проклятя нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не опустив.

І так ми далі йдем в одну громаду скуті
Всесильнов думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті,
Ми ломимо скалу, рівна'єм правді путі,
А щастє всіх прийде по наших аж кістках.

1878.

VI. Іділлія.

Давно було. Дітей маленьких двоє
Побравши ся за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузкою
Поперек нив, в жарку літню днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був —
Біловолосий, з синіми очима,
З конем вербовим у руці. У него
За пазухою добрий кусень хліба
І квітка на кайстровім капелюсі.
А дівчинка вела його за руку,
Хоч менша. Наче терен оченята,
Мов вуглики жаріли ся і живо
Все бігали кругом. Мов миший хвіст
Косичка з заду висіла, а в ній
Червона стрічка вплетена була.
В маленькій запасчині піднятій
Знать кілька бульб печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
З за пазухи.

Нерадо якось хлопчик
Ішов і боязливо озиравав ся,
А дівчинка невпинно щебетала,
Додаючи товаришу відваги.

— Встидай ся, фе! Такий великий виріс,
А плакати хоче! Хлопець, а боїть ся!
Чого боятись тут? Сли я ти кажу,
То мусить бути правда. Вже мої
Бабуня не такі, щоби брехали!
А ти диви, хіба то так далеко?
На сей горбок, а відтам Діл близенько,
А там Ділом у гору та все в гору,
Аж на сам верх! Тай годі! Там спочинем —
А може ні, чого ще спочивати.
Коли вже відтам близько!... Крикнем: У!
Тай просто враз побіжимо до тих
Стовпів залізних, що підперли небо.

А там сховаємось за стовп і тихо
Тихенько аж до вечера пробудем.
А ти щоби не смів міні і писнуть,
Не то що плакати! Чуєш? А то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде до дому на ніч,
Застукає до брами, — то ми тихо
Тихесенько прокрадемося за ним.
А знаєш, що бабуся говорили?
У него є донька така хороша,
Що просто страх. Вона то відчиняє
Що вечір браму батькови й що рана.
А вже дітей вона так дуже любить,
Що просто страх. А сонце не пускає
Дітей до неї, щоб із ними разом
У світ не втікла. Але ми тихенько
Прокрадемося, тай шусть! і вхопимось
Єї за руки, то вже сонце нам
Ніщо не зробить. Тільки ти не бійсь
І плакати не смій! Таж то так близько,
І на дорогу маємо досить,
А та нам панна надає багато
Всього, о що лиш будемо просити.
Ану, о що би ти просив?

Поглянув

На неї хлопець, палець вихав до уст
Тай каже: — Мозе б ліпшого коня? —
— Ха, ха, ха, ха! — дівча зареготалось.
— Ну, сцоз, то мозе капелюх новий?
— Проси що хочеш, а я знаю, знаю,
Що я просити буду!

— Сцо таке?

— Ага, не скажу!

— Ну, скажи, а то

Заплацу!

— Овва, плач, то я сама

Піду і не візьму тебе з собою.

— Ну, а цомуз не сказес?

— Знаєш, ти

Дурний! Міні бабуся говорили,
Що в неї яблочка є золоті.

Кому вона те яблочко дарує,
То той весь вік щасливий і здоров
І гарний, гарний буде всім на диво.
Але ті яблочка лиш для дівчат.

— Я хочу яблочка! — заплакав хлопець.

— Не плач, дурний, лиш не забудь просити, —
Я вставлюсь вже, щоб і тобі дала.

А як по яблочку таким дістанем,
То вернемо до дому і нікому
Не скажемо. Не скажеш?

— Ні, не сказу.

— Ну, памятай! А скажеш — відберуть.
Чи так?

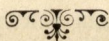
— А так, — рік хлопець. І пішли.

Прошло чимало літ від того дня.
Далеко над сподіванє дітей
Тяжкою вийшла й довгою дорога
До сонішних палат. І трави й ниви
І небо й сонце, все, усе змінилось
У хлопчика в очах. Лиш не змінилась
Подруга та, провідниця єго.
Щебетанє єї веселе, любе,
І усміх, і надія неугасима,
Се та жива струя, що вяже в серці
День нинішний з вчорашнім і грядущим.
І ціль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розвилась, розяснилась.

І ось великим шляхом багатолюдним
Посеред тиску, свару й товквітні
Ідуть вони, ховаючи у грудях
Дитячі серця, як найкрасший скарб.
Минає їх гордий, надутий дурень,
І розсмієсь; мина' пишній вельможа,
То і не гляне; зустріне мужик,
То в спрагу дасть погожої води
Напити ся, і стежечку покаже,
І підночує, в слоту захистить.
Вони-ж побравши ся за руки, тихо
І радісно, без огляду й тривоги
Ідуть на стрічу сонцю золотому.
1886.

ПРОФІЛІ І МАСКИ.

П О Е З І Я.

В житю, мов на шляху лиць сотні стрічаєш,
Та в поспіху їх безучастно лишаєш.

Часом лиш попадєсь лице характерне,
Що взір по неволі до себе приверне.

Зирнеш, заговориш, і стиснеш за руку —
Найблизша хвилина приносить розлуку.

Та довго ще в тямці відтіль і відсіль
Нераз визирає приязний профіль.

Та де з ким тіснійше злучив тя шлях долі
Чи в бою, чи в праці на рідному полі.

Живєш поруч него, смієш ся і плачєш,
Здаєть ся, всі думи в душі єго бачиш.

Здаєть ся, все яснє, і гнів єго й ласка, —
Аж глянеш пильнійше: все маска і маска.

Лиш маску ти знаєш, єі ти любив,
Що криєсь за нею — і хтож се зглубив?

Часом лиш припадок ту маску відхилить, —
Зирнеш і жахнеш ся: Чи взір мене милить?

Чи знав я сю постать, чи бачив уже?
Лице мов знайомє, та зовсім чуже!

Профілі і маски — ось поле розлоге!
Ось все, що дає нам житє наше вбогє.

І вбогі жилиб ми, понурі як мари,
Якби не поезії дивнії чари.

Вона ті профілі хапа на лету,
Дає їм безсмертне житє, теплоту ;

Всі маски свобідно вона відхиляє,
І в душах, мов в книзі вигідно читає.

Укритєє щастє, мов мати дитину
Вона обгортає у теплу ряднину.

Незримії сльози, що плаче душа,
Вона поцілуєм своїм осуша.

30 марта — 1 апр. 1893.

П О Е Т.

І. Пісня і праця.

Пісне, моя ти сердечна дружино,
Серця вірадо в дні горя і сліз,
З хати вітця як єдинеє віно
К тобі любов у жите я приніс.

Тямлю як нині: малим ще хлопчиною
В мамині пісні заслухувавсь я;
Пісні ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого життя.

„Мамо, голубко! — було налягаю, —
Ще про Ганусю, Шумильця, Вінки!“ —
„Ні, синку, годі! Покіль я співаю.
Праця чекає моєї руки“.

Мамо, голубко! Зарана в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня-ж твоя в невмираючій силі
В мойому серці ясніє, живе.

Ох, і нераз тая пісня сумненька
В хвилях великих невгордин життя
Тихий привіт міні слала, мов ненька,
Сил додала до важкого путя.

„Синку, кріпи ся! — міні ти твердила, —
Адже-ж не паном родив ся ти чей!
Праця, що в гріб мене вчасно вложила,
Та лиш тебе доведе до людей“.

Правда, матусю! Спасибі за раду!
Я єї правди нераз досвідив.
Праця дала до життя мні принаду,
Ціль дала, щоб в манівцях не зблудив.

Праця ввела мене в тайники темні,
Відки пісень бє чарівна нора,
Нею дивá прояснили ся земні,
Загадка нужди людської стара.

Пісня і праця — великі дві силі!
Йім я до скону бажаю служити;
Череп розбитий — як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для правнуків жити.

14 іюля 1883.

II. Чим пісня жива?

Кожда пісня моя
Віку мого день,
Протерпів єї я,
Не зложив лишень.

Кожда стрічка єї —
Мізку мого часть,
Думи — нерви мої,
Звуки — серця страсть.

Що вам душу стрясе,
То мій власний жаль,
Що горить в ній, то се
Моїх сліз хрусталь.

Бо напятий мій дух,
Наче струна-прім:
Кождий вдар, кождий рух
Будить тони в нім.

І дарма, що пливе
В них добро і зло, —
В пісні те лиш живе,
Що жите дало.

7 марта 1884.

III. Співакови.

Будь ти співаче, як божя пшениця,
Пісня твоя — золотее зерно!
Скоро в лущині доспіє воно,
Колос у низ починає хилить ся.

Знає той колос, стебло і лущина,
Що для зерна вони тільки й росли,
Що лиш тоді воно повне, коли
Весь живий сок свій в нім зложить ростина.

Знає той колос, стебло і лущина,
Що як доспіє зерно золоте,
Серп їх нещадний зітне і змете,
І що зерно те їх смерти причина.

Алеж леліючи в темній обслоні
Сочні зерняточка, знає стебло,
Що на будуще воно принесло
Нове, багатше жите в своїм лоні.

Так весь свій мозок і нерви і серце
Й ти в свою пісню, співаче, вкладай,
Біль свій і щастє й жите їй віддай,
Будь єі колос, лущина й стебелце!

4 іюня 1888.

IV. Рідне село.

І знов я бачу тя, село моє родинне,
Як бачив тя тоді, коли жите дитинне
Плило немов малий потічок серед трав,
Що весь несміло між дрібними камінцями.
Дрібних утіх і я тут зазнавав,
За для дрібних гризот лице росив слезами.
Тоді цікаво ще на світ я поглядав,
Не знав, що далі там, за твоїми хатками,
За лісом, що шумить довкола. І нераз
Питав я річки, де пливе вона від нас,

І думкою гонив єі тихенькі хвилі
По за закрутину далеку і стрімку.
І дуба велитня в сусідському садку
Нераз розпитував, на чийій він могилі
Щасливій виріс так високий і розлогий?
І люде всі були міні так близькі, милі,
І знав я всі стежки довкола, всі дороги,
І зрідка лиш моя душа за обруб твій
Летіла в ширший світ.

Та чи дитям у тобі
Я був щасливий? Дух дитячий мій
Чиж перших вдарів зла тут не зазнав на собі?
Чиж перші золоті надії
Не розвівались тут, мов квіти веснянії
Морозом збитії? Чи пориви горячі
Мяккої ще душі сміхом тут не топтались,
Докором не дусились? Чиж не лялялись
Найперші сльози тут, найщиршіі, дитячі,
Під тиском вчасних ще і не дитячих мук?
Хібаж душа моя ще чиста, ніжна, біла,
Тут в рідному селі у-перве не щеміла
Під дотиком твердих, брудних і грубих рук?
Хібаж не почала ще тут всисатись в груди
Та трута лютая, що й доси духа тлить?
Хібаж не в тобі я пізнав сирітство, труди,
І боротьбу з життям?

Чогож тепер болить
Душа моя, коли по довгому часі
Я в тобі опинивсь, на сугорби отсі
Злим вихром загнаний? Стоїш ти як стояло,
Самотне і дрібне, дитя мов, що сховало
В зелені буряни головку кучеряву.
Довкола ліс гуде тужний, таємний спів,
Що ще круг моєї колиски гомонів,
Тебе мов обтулив в полу свою темнаву.
І річка та сама хлюпоче ся, трівожно
Повзе поміж високих берегів,
І верби ті самі і дуб той, що шумів
Понад дитиною...

Чогож так судорожно
Щось тисне грудь мою у тобі, ріднее
Село? Чи жаль міні за тим тісним спокоєм,

За тим житєм, що хоч так біднеє
І сіреє, пливе коритом тихим своїм?
За щастем слимака того, що в шкаралуци
Ховаєся? За незнання смерком?
Чи жаль міні, що я у світ пішов пішком
На бурі, громи й град, шукати, де сцілющий
Потік знання пливе?

О ні, о ні!

Не того так сьогодні жаль міні,
Не тим душа моя так важко заболіла,
А тим, що тяжша ще пригноба тут засіла
На лицях, голови недоля в низ хиляє,
Під віддихом єї вся радість завмирає
І приязнь гасне враз з любовою,
Котрої сімя тут міні у серце впало.
Оттим то тяжко так міні у тобі стало.
Прощай село моє! Що тут мене держало,
Те щезло; що тепер держить —
Таке важке, що мов гора тяжить
На серці. Геть іду — і плачу над тобою.

14 іюня 1880.

V. Поєдинок.

Клубами вив ся дим. Ревли гармати,
Свистіли кулі мов незримі змії,
Сичали, вились, лускали гранати.

Красили землю струги кров'яні
І рвались серця повні сил, відваги,
В крові тонули тисячні надії.

У низ валились найпишнійші стяги,
Валились трони, що ще вчора певно
Й не думали дожити до зневаги.

В ряді борців, заляканий смертельно,
Блідий, в знесилі, пилом весь укритий
Ішов і я, щоби боротись ревно.

Я на лиці чув жар несамовитий
І в серці чув докору крик зловіщий —
Я йшов в огонь, мов зрадник встидом битий.

А прецінь я, підданий найвірніщий,
Йшов під стягом законної власти,
Сповняв свій обовязок найсвятіщий:

Йшов против тих, що розірвать на части
Хотіли всі порфіри і корони,
З престолів у печі огонь накласти!

Через буйні пшеничні загопи
Йшли ми мов повінь. Доки око сягне,
Все наших купи. Ген десь плачуть звони, —

Село палає... Вітер димом тягне...
Реве музика, гонить геть всі мисли...
Кров міцно бєсь, душа ні-що не прагне.

І вже ось-ось ми ворога натисли!
Ряди їх бовваніють перед нами,
Цошарпані над ними стяги звисли.

Вони там перед нашими рядами
Бліді, втомлені, поганенько вбрані,
Та к збруї кожний мов приріс руками.

Як гонять пітьму блиски сонця ранні,
Як птахи з гнізд сполохані фуркочуть,
Так з стрільб їх кулі грають оловяні.

Та ба! Мов зерна градові толочуть
Буйний загін, мов буря снігом віє,
Так наші кулі стелють їх, друхочуть.

„Гей хлопці, далі! Поки ворог вспіє
Отямитись, на него! Най ні оден
Нам не втече, хто бунтувати сміє!

„Валіть! Коліть! Пардону він не годен!“
Так генерал нас закрівав до бою, —
І верглись ми, мов в стадо вовк голо́ден.

Не тямив я, що діялось зо мною,
Лишь весь тремтів, палав, немов у грани,
Не бачучи, куди біжу, де стою.

Лиш тямлю, що в крові бродив ногами,
Що по мерцях топтав ще незастилих,
Топтав нескріплі ще, глибокі рани,

Що дикі крики в слух міні ломились,
Що дим гриз очі, що свистали кулі,
І купи йшли, ревли, кляли, молились.

Та очі, вуха, ноги мов нечулі
На весь той безмір людської роспуки
Летіли, мов бжола в кишачий вулій.

К стрільбі мої немов прилипли руки,
І блискало раз в раз кроваво з неї
І вилітали огняні гадюки.

„Смерть бунтарям!“ — із груди враз моєї
Крик вирвався, і залізо мов острене
Прошиб мене безмірною брехнею.

А в тім з пожару вийшов против мене
Бунтар з такоюж як і я стрільбою,
Одягнений у шматє все черлене.

Та що се? В кождїй черточці зо мною
Однакий вид, і ніс і очі й губи,
Немов я сам перед собою стою!

Я остовнів. Хоч гучно грають труби,
Я з него вже звести не можу ока,
Від него мов жду ласки або згуби.

Якась безмірна, темна і глибока
Тривога ледом обдала все тіло,
Мов пташці, що загляне в очі смока.

А він глядів на мене ясно, сміло,
Глядів з докором на ту кров горячу,
Що тут лилась, мов се — моє все діло.

І чув я, що під поглядом тим трачу
Остатню решту сили, віри в себе,
І закричав я: „Ти, котрого бачу

„В рядах врагів — хто ти? Чом так до тебе
І дух і око безупинно рве ся,
Бо в тобі бачить форму зняту з себе?“

Він мовив твердо, що він Мирон зве ся,
Вказав і місце те, де я родив ся,
Де вчивсь, що діяв, як міні веде ся —

Все те о собі кажучи хвалив ся.

„Брехня!“ — я крикнув. — „Вороже безщасний,
Се я той Мирон! Зрадно ти підшив ся

„Під назву, рід, ба й під мій вигляд власний!“
Та він всміхнувся і каже: „Звільна, звільна,
Мій друже! Лиш не будь такий нап'ясний!

„І назва й доля вся обом нам спільна,
Лишень що я живий, правдивий, дійсний,
А ти мій привид, ти мара свавільна,

„Нервової горячки твір безвісний!“
Слова ті він сказав так прямодушно,
Мов доктор, діагнозою утішний.

Міні ж зробилось страшно, тісно, душно...
Адже ж жите, бутє, імя і тіло
Сей привид в мене відбирав бундючно!

„Ні, сам ти привид!“ — відповів я сміло.
„А чим же дійсність ти свою докажеш?“ —
Сказав тамтой. — „Лиш за високе діло,

„За волю люду, на котру ти важиш,
За хліб для бідних, за добро обдертих
Правдивий Мирон бєсь — а ти що скажеш?

„Лиш на тирана в обороні жертви,
На кривду в обороні правди стане
Правдивий Мирон, не злякаєсь смерти.

„А ти, що йдеш під стягами тирана.
Облитий кровю праведних героїв,
Ти смієш Мирона імя поганить?

„Геть, привиде! В небутність, із котрої
Повстав, ось тут тобі назад розлить ся,
Щоб не спиняв мя від борби святої!“

Та хоч той голос, наче остра криця
Рвав серце в мні, я з місця не вступав ся,
Лиш враз до ока піднялась рушниця.

„Ха, ха!“ — двійник мій з мене реготав ся, —
Стріляти хочеш? Щож, стріляй, прояво!
Я тіни куль ніколи не лякав ся!

„Ось грудь моя! Намір і вистріль жваво!
А як живий від твоїх куль простію,
На тебе стрілить буду мати право.

„І кулею прошиблена святою,
Оттою кулею, що освячена
До найсвятішого за людськість бою,

„Щезати мусить всяка тварь мерзена,
Усякий привид злудної уяви,
І пересуд і вся мара злиденна“.

Я мовчки дуло в грудь єго направив
І стрілив — та не чути й грюку того,
А ворог мій ані змигнув з постави.

„Сам бачиш марність поривання свого —
Сказав. — Під вид мій дурно ти підшив ся,
Ніщо єси, щезай же до нічого!“
Він стрілив. Я між трупи повалив ся.

У К Р А Й І Н А.

І. Моя любов.

Вона так гарна, сьєє так
Святою, чистою красою,
І на лиці яріє знак
Любови, щирости, спокою.

Вона так гарна, а про те
Так нещаслива, стілько лиха
Знесла, що квілить лихо те
В єї кождіській пісні стиха.

Єї пізнавши, чиж я міг
Не полюбить єї сердечно,
Не відречи ся власних втіх,
Щоб їй віддатись доконечно?

А полюбивши чиж би міг
Я божую єї подобу
Згубити з серця, мимо всіх
Терпінь і горя аж до гробу?

І чиж перечить ся любов
Тій другій а святій любови
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови?

Ні, хто не любить всіх братів
Як сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Вкраїно!

II.

Не пора, не пора, не пора
Москалеви й Ляхови служити!
Довершилась України кривда стара, —
Нам пора для України жити.

Не пора, не пора, не пора
За невидгасків лить свою кров,
І любити царя, що наш люд обдира, —
Для України наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Най пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапór!

Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю і щастє і честь,
Рідний краю, здобути тобі!

III. Л я х а м.

І ми братали ся з Ляхами.

Т. Шевченко.

І що ж, що ми з вами братались?
Все таки ми в дурнях остались.
Було колись волі доволі
Для нас і для вас на Вкрайіні,
І хліба доволі на полі,
Лиш жити б та бути до нині.
Та біс підкусив вас „брататись“,
Братерство ж навпак повернути:
Над братом панами остатись,
В ярмо єго шию пригнути.
І що ти братерства ціною
Загарбав у нас те, що наше, —
Сусіди обох нас з тобою
І тиснуть і днуть, брате Ляше.

Та мало для тебе науки!
Як власти лиш крихту у руки
Дістав ти з німецької ласки,
Як крихта нам впалась свободи, —
Для нас тобі жаль тої частки,
Нас тиснеш і кличеш — до згоди!
— Братаймось! — кричиш, і над нами
Знов панство нове закладаєш,
Немов під братерства словами
Братерського серця не маєш.

Братаймо ся, Ляше, та щиро,
Громадою, ділом і миром,
Братаймось, як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!
Користі най вяжуть нас спільні
А не пересуди погані.
І кождий на своєму полі
Для себе і жиймо й працюймо
Для власного щастя і долі!
Ратуймось в біді, та тямуймо
Докладно слова ті хороші:
Брат братом, а бриндзя за гроші.

21 нояб. 1882.

IV.

Розвивай ся ти високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуть ся пута віковії,
Прокинуть ся люде.

Розпадуть ся пута віковії,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяна-річки
Одна, нероздільна.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою.

„Діти ж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годі ж бо вам в сусід на услужі
Свій вік коротати!

„Піднімайтесь на святеє діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матери службу.

„Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і Ляхови?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крові?

„Пора, діти, добра поглядіти
Для власної хати,
Щоб газдою, не слугою
Перед світом стати!“

Розвивай ся ти високий дубе,
Весна красна буде!
Гей уставаймо, єднаймо ся,
Українські люде!

Єднаймо ся, братаймо ся
В товариство чесне,
Най братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!

17 марта 1883.

КАРТКА ЛЮБОВИ.

I.

Зближаєсь час і з серцем бючим в груди
Я вирву ся, щоб бачити тебе,
Порвати пута фальші і облуди,
Що тиєне нас і по душі скребе,
Пробить стіну, котрою людська злість
Нас, друже мій сердечний, розділила,
Не знаючи, що в наших серцях сила,
Котрої ржа упідлення те зійсть.

Зближаєсь час і радісно тремтячи
В твої обійми щирі кинусь я,
І скаже поцілуй міні горячий,
Що будь що будь, а ти по вік моя!
Моя і невідлучна! Бо слезами
І горем ти знітована зо мнов!
Нема стіни, перегород між нами!
Не знає стін, перегород любов!

Всі пута, що засліпленє й зла воля
На нас вложили, нам на біль — порвем!
Отруту, що нас нею щедро доля
Поїла — виллєм з серця і затрем
Усякий слід тих споминок важких,
Котрі мов черви серце підгризали,
Щоб навіть тіни темнії від них
На наше вольне щастє не лягали.

Зближаєсь час, коли подібно нам
По довговічних боях, муках люде
Прокинуть ся, гнилий розмечуть трам,
Що їх давив, і щиро груди до груди,
Уста до уст притиснуть, мов брати
Приязним, щирим словом заговорять,
Позбувшись пут недумства, темноти
І зависти і людовладства й горя.

1 мая 1878.

II.

Плив гордо ястріб в лазуровім морю,
Широко круг за кругом колесив,
А на горі, в ожиданю і горю
Лежав я й лету ястреба слідив.

Я ждав на ню, свою єдину зорю...
Мов ястріб бистро я сюди снішив —
Від рана жду, думками поле орю —
Нема голубки! Серце біль здушив.

Нема голубки! Тільки ястріб вє ся!
Нема голубки! Дармо серце бє ся!
Вже ніч. — В розпущі знов я геть пішов.

А за ліском на тійж горі чекала
Вона весь день на мене, виглядала,
Тужила важко й плакала за мнов.

10 мая 1878.

III.

Від того дня вже другий рік пройшов.
У чистім полю знов лежу я в горю,
Гляджу на небо ясне... Надомнов
Знов плавле ястріб в лазуровім морю.

Обколесив, тепер шибнув стрілов...
Оттак і я простір думками порю,
Та темно в нім, на віки мглою густою
Закрила доля мою ясну зорю.

Так темно, зимно! Наче серце стине,
І думка в мізку мов пилина гине,
І ворухнуть не можу я рукою,

Коли спімну, що ні одно горяче
Дівоче серце не зітхне, не сплече
І не затужить нищечком за мною.

10 мая 1880.

IV. Тріолет.

І ти лукавила зо мною!
Ах, ангельські слова твої
Були лиш обліском брехні!
І ти лукавила зо мною!
І нетямущому міні
Затрули серце гризотою
Ті ангельські слова твої...
І ти лукавила зо мною!

Неначе правдою самою,
Неначе золотом в огні
Без скази чищенням — ох, ні,
Неначе правдою самою,
Так в добрі і нещасні дні
Я величав ся все тобою!
Мов злотом чищенням в огні,
Неначе правдою самою.

Та під плінною золотою
Ховались скази мідяні,
І цвіт розцвिलий на весні
Під пишнотою золотою

Крив червяка! Ох, чи не в сні
Любились щиро ми з тобою?
І серце бідне рвесь у мні,
Що ти — злукавила зо мною!...

1880.

V.

Я не лукавила з тобою,
Кленуся правдою святою!
Я чесно думала й робила,
Та доля нас лиха слідила.
Що щирая любов ділала,
Вона на лихо повертала;
Що чиста щирість говорила,
Вона в брехню перетворила,
Аж поки нас не розлучила.

Тиж думаєш, я не терпіла,
В новії звязки радо бігла?
Тиж думаєш, я сліз не лила,
По ночах темних не тужила?
Не я лукавила з тобою,
А все лукавство в нашім строю
Дороги наші віддалило
І серця наші розлучило,
Та нашої любови не вбило.

1880.

VI.

І ти підеш убитою дорогов,
Котрою день в день тисячі ідуть!
І ти пониження й неволі путь
Пройдеш, як другі, до кінця самого.

Тепер ще ти борониш ся, небого,
Ще молодогою кровю жили бють
І свіжі думи сили додають,
Та швидко бопору не стане твого.

В глуп звільна втягне тя багно гниле
І в кров усіми порами вісеє ся,
Повітре в-коло тебе затрує,

І сили волі в тебе не найде ся,
Щоб опиратись довше! Затонеш ти,
І, труп живий, безвладно поплинеш ти!

VII.

Я буду жити, бо я хочу жити!
Не щадячи ні трудів ані поту,
При ділі, що наш вік бересь вершити,
Найду й свою я тихую роботу.

З орлами я не думаю дружити,
Та я опрусь-гниючому болоту;
Щоб через него й другим шлях мостити,
На те віддам свій труд, свою охоту.

А як часом моя послабне сила
І серце в груді біль сціпить пекучий
І людська злість зморозить кров у жилах,

То човник мя перенеси летючий —
Твоя любов підніме мя на крилах,
Аж поки вал не зломить ся ревучий.

1880.

ЗНАЙОМИМ І НЕЗНАЙОМИМ.

І. Корженкови.

Душно і хмарно,
Важко бурливий час!
Чи гинуть марно,
Щоб світ не знав о нас?
Йти в небезпечний бій,
Чи гнутись плазом?
Друже сердечний мій,
Ходімо разом!

Щастя не ждімо,
Щастє не де, а в нас!
К сонцю спішімо,
Хоч єго промінь згас, —
В день буде знов ясність
Чистим алмазом.
В правди і волі світ
Ходімо разом!

З гнетом і тьмою,
З розбратанєм братів
Сміло до бою
До кінця наших днів,
За серця й совісти
Ясним показом
В збройній готовости
Ходімо разом!

2 окт. 1882.

II. Данилови Млаці.

Прочитавши єго віршик

„Не можна всім догодити“.

(Календар „Просвіти“ 1883.)

Отче Даниле, ще не все той вільний,
Хто з своїх пут сміє ся і кепкує;
Не все ще той поет великий, чільний,
Хто вірші пише і слова римує;

Не все ще той святий, хто богомільний,
Ні той високий, хто ся в гору дує;
Не все нас сміх розвеселить весільний,
Ні розслезить нас той, що все сумує.

Не в тім, співаче, сила слова твого,
Щоб ти раз в раз мок в сльозах, кис у гору,
Ні щоб сміявсь, чи є чи не є з чого.

Ти будь керманич наш в бурливім морю,
Щоб в тобі бачив люд привідця свого
І все чув добре слово в добру піру.

17 дек. 1882.

III. Молодому другови.

Чом головку ти схилив до долу,
Спер на ручку скрань ту мармурову,
А очима в дали деє блукаєш,
Наче в дали доленьки шукаєш?
Що завис на тобі сутінь суму?
Що задумавсь, молоденький друже?
Ой не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

З разу сьєє, мов сонце весною,
Наливає світ увесь красою
І чарує твоє серце й очі,
Наче любка у весільнім строю,
Наче зірка моргає з дна ночі,

Наче пчїлка мід з квіток громадить :
Та як того меду покоштуєш,
Жар незнаний в серденьку почуєш,
І тоді вона тебе ізрадить !

Сонця блиски на дрібки розщипле,
Зорі в бездну темную розсипле,
В цвітів барві вкаже страсть кипучу,
В птахів піснях вкаже зойк розпуки,
У погоді вкаже скриту тучу,
У роскоши вкаже скриті муки,
В кождїй перлі на красавиць шнї
Вкаже зсілі нещасливих сльози,
І твої всі втіхи молодїї
Мов мороз нещадний поморозить.

Ох, і зблідне щічка та румяна,
А чоло, що добра доля з рана
Цїлувала, стратить блиск слоновий
І поорєсь зморщинами живо,
А твій взір свободний, лазуровий
Потемніє — самому на диво.
Бо важкий, колючий шлях розуму,
Кождий крок щемить у серці, друже!
Ей, не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадлива дуже !

1883.

IV. N. N.

Виступаєш ти чемно, порядно,
І говориш розумно і складно,
І лице твоє гарне та ясне —
Заглядить ся дівча не одно, —
Та мене щось відтручує власне
І смутить і трівожить воно.

Все здаєть ся міні, що налитий
Ти слезами і кровю селян,
Що людськюю ти кривдою ситий,
Що твій батько — дерун і тиран,

За життя носить пекло у груди,
Заливає вином червяка,
Та як з світом прощати ся буде,
То пекольная кара тяжка
За всі зла, за грабоване враже,
За обдерте, збідніле село
Як клеймо братобійчєє ляже
На твоє мармурове чоло.

І почуєш ти жар невгашений,
Що палитиме серце твоє,
І тривога, мов меч наострений,
Твої думи зіче і побє.
В твоїй груді мов вихор в погоду
Дикі страсти зірвуть ся грізні,
І як вихор збентежує воду,
Так тебе вони вноурять в багні.
І рука твоя кривдов сплюгавить ся,
Перемінить ся в злобу любов —
Ось чого моє серце кровавить ся,
Як подумать, що буде з тобов.

І дарма, що такий ти приємний,
Що друзяка ти з діла і з мови,
Що ти людяний, тихий і чемний,
Що бажаєш і стоїш любови!
Людська кривда, котров ти годований,
На добро не виходить нікому!
Так огонь у соломі захований
Спалить двір весь, не лиш ту солому.

15 марта 1883.

V. Міхаліні Р.

Ні, не однако для всіх сонце сьєє,
Хоч безучастно над всіми блищить.
Бідний слізми єго блиск заливає,
Щасним воно і терни золотить.

Серце дівоче, краснійше сїєє
Щирість твоя, аніж соняшний світ :

Радісний усміх для щасного має,
Сльози для горя, пораду й привіт.

7 апр. 1882.

VI. А н н і П.

Дівчина встала рано, рано,
„Піду я в поле мамо, мамо!
Піду я в поле до роботи,
Злоту пшениченьку полоти.
Годі сидіти дома тута:
Глушить пшеницю хонта люта;
Бурян буяє рісно, рісно,
За ним пшениці тісно, тісно;
Повій плете ся геть на диво,
Хилить пшеницю криво, криво.“

„Рано ще в поле, доню, доню,
Зимнії роси в полю, в полю!
Зимнії роси, зціпнуть ноги,
Бодячем вкриті перелогі!“

„Та докиж мамо ждати, ждати?
Не сходить сонце, не видати!
Зимнії роси щож удіють?
Та вони хопту гріють, гріють.
А пок зійти ще сонце мусить,
Хонта пшеницю здусить, здусить.“

„Ей доню, доню, бач, з півночи
Чорная хмара валом точить,
Чорная хмара, буйна злива —
Щож зробиш в полю, нещаслива?“

„Я не боюся хмари, зливи!
Що міні вітер той бурхливий?
Я про ті тучі сміло, сміло
Буду робити чесне діло.
Нехай і повінь валом бухне,
Моя відвага не потухне,

Знесу я всяку злую долю,
А не покину праці в полі..
Робити буду без упину,
І перестану — як загину.
1880.

VII. N. N.

Будь здорова, моя мила,
Я не твій!
Розлучила
Нас могутча сила.

Де поставить кого доля,
Там і стій!
Моя-ж доля —
Вітер серед поля.

Стогне, віє, рве і свище
В грі страшній...
Ближче, ближче
Наше боевище...

Важко, душно, п'ятьма груба,
Лютій бій...
Ось-ось, любя,
Жде мя може згуба.

А як гинуть, то самому!
Голос твій
З бою-грому
Звав би мя до дому.

Тож не плач! Очиць, мов зорі
Пожалій!
Згасне вскорі
Блиск їх у сліз морі.

Розійшлись, мабуть по волі
Судьбиній
Наші долі,
Мов дороги в полі.

VIII. К. П.

Гарна дівчино, пахучая квітко !
Оком і словом стріляєш ти мітко
В серця чутливий потайник укритий, —
Хто тебе бачить, той мусить любити.

Тільки ж не гнівайсь за щирее слово :
Світ і жите ти береш поверхово,
Мислиш, хто спів твій полюбить і очи,
Той вже нічого на світі не схоче.

Сли для очей і для пісні твоєї
Кине він все, боротьбу за ідеї,
Працю для тих, що їх тиснуть окупи —
Вір міні, серце, не варт він любови.

Сли ж крім очей і крім слова дзвінкого
Ти не даси ему в житті нічого,
В бій не загриєш і ран не загоїш,
Вір — і сама ти любови не стоїш.

Блиск чарівничий очей потускліє,
Змінить ся голос і спів заміміє, —
Сли ж в твоїм серці і думці пустинно,
Чим ти тоді причаруєш, дівчино ?
1883.

IX. Олі.

Коли часом на вулиці побачу
Вдову убогу, сиротя мізерне,
Що к мині руку простяга жебрачу,
В німім благані очи к мині зверне,

Тремтить в лахмітю, босе на морозі,
Слотою бите й гордуванєм ситих, —
Огнем на серце капають ті сльози,
Той жаль голодних, нищих і неvkритих.

І думаєсь міні: Не довго може,
Коли мене важка прийме могила,
І ти отак підеш на роздорожжя
О хліб просить, моя дружино мила!

І зжовкне, звiane те лице, що нині
Так любим сьйавом, щирістю ясніє,
Погаснуть очі, що сміялись к міні,
Жура звялить тебе, моя надіє!

І діти наші — ох, аж серце вяне! —
Слотою биті, босі, у лахмітю
На сльози й горе непросвітно-тьмяне
Як сиротята геть підуть по світу.

І тайком я, тремтячою рукою
Остатній гріш їм ткну, й гадаю: Може
Хтось змилуєсь колись і над тобою,
І сиротятam нашим допоможе.
1886.

Х. О. О.

„Сумоглядні ваші співи,
Все лиш горе та неволя,
Мов нема ніяких цвітів
Крім бодячя серед поля.

„Чорним вкривалом жалоби
Ясне небо ви закрили,
В людських серцях горе, злобу
Й зопсуйте лиш ви відкрили.

„Зависти пожар зловіщий
Серед люду ятрите ви,
Замість радощів, любови
Всіх до бою зоветé ви.

„Брудом буденним сплямили
Чисту красоти святиню,

Ви в шинок з висот небесних
Затягли пісень богиню !“

Так гнівним говорять словом
Ситі судді естетичні
І ридають, що засохли
Давні хвилі поетичні.

„Висхли хвилі, заніміло
Чистее вітхненя слово ;
Як не ми єго відновим,
То не відживе на ново“.

Хухають вони і шепчуть
Естетичнії формули,
Крають, латають і ліплять
Світ будущий із бібули.

А жите йде своїм ходом.
Хвиля мисли, хвиля духа
Розливаєсь, їх риданя
Ані формул їх не слуха.
1881.

XI. Тетяна Ребенщукowa.*)

Старці і книжники грізно накинудись
Каменувати тебе :
Всіх їх некритая, непідсолоджена
Правда по серці скребе.

Горе сердечнее, людське, велике
Серць їх не ткнуло брудних ;
Те лиш їх гніває, чом так без страху ти,
Прямо стаєш перед них ?

*) Героїна звісного оповідання М. Павлика.

Чом так покірно, так тихо, так прямо ти
Йдеш, куди серце веде,
Йдеш не на роскоші, йдеш, хоч виразно ти
Бачиш там горе бліде?

Чом не навчилась ти ніжностей, хитростей,
Підлостей світських жінок,
Чом ти закинула мову їх, клятви їх,
Пути звичаїв, думок?

Чом ти їм совість і серце поставила
Перед фальшивим лицем:
Хочеш, отверто, свobodно те діяти,
Що вони діють тихцем.

5 апр. 1880.

XII. Гриць Турчин. *)

Муштруй ся, рекруте небоже,
Слізми оружжє обливай!
Хились, корись, а тільки, брате,
Оружжя з рук не випускай.

Учись владати ним, учи ся
Стріляти цільно і в лице
Безстрашно смерти заглядати:
Важкого бою час іде.

Прийдесь за правду твердо стати
Хлоп в хлопа і плече в плечé,
Прийдесь на ворога стріляти
І кров рікою потече.

На віковичную неволю,
Понижене і гнет твердий,
На зло, що наче гадь несити
Ссе кров із людськості грудий

*) Герой вірші про рекрутське житє (Молот, стор. 1—8), написаної селянином Романом Гудзманом.

Прийдесь стріляти й не одному
Жите покласти в боротьбі.
Учи ся ж рекруте, хоч прикро
Нераз приходить ся тобі!

Учись, щоб був ти сильним мужем,
Як засвітає день новий!
Учись, щоб в ряд ти став готовим,
Як крик роздасть ся боєвий!

7 апр. 1880.

ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЄ.

I.

По довгім, важкім отупіню
Знов трискає хвиля пісень,
Неначе з під попелу разом
Язиками буха огонь.

Що щастєм, спокоєм здавалосьь,
Те попелу тепла верства,
Під нею жагі і любови
Не згасла ще іскра жива.

Не згасла ще, тліла, ятрилась,
Помимо сліз моїх роси;
Та вітер повіяв і попіл розвіяв —
Тепер ти огонь той згаси!

Ні годі! Не буду гасити!
Най бухає грішний огонь!
І серце най рве ся, та вільно най ллє ся
Бурливая хвиля пісень!

II.

Не знаю, що мене до тебе тягне,
Чим вчарувала ти мене, що все,
Коли погляну на твоє лице,
Чогось мов щастя й волі серце прагне.

І в груди щось метушить ся, немов
Давно забута згадка піль зелених,
Весни і цвітів — молода любов
З обійм виходить гробовіх, студених.

Я чуюсь сильним, чую ся свободним,
Мов той, що вирвав ся з тюрми на світ;
Веселим чуюсь, щирим і лагідним,
Яким я був за давніх, давніх літ.

І по при тебе йдучи я дрожу,
Як не дрожав перед грізнов судобою;
В твоє лице трівожно так гляджу,
Що внав би, знать, ось-ось перед тобою.

І як би слово прорекла ти к міні,
Я-б був щасливий, наче цар могутий;
Але здавсь, що в тій самій хвилині
З очей би сліз потік полляв ся рвучий.

Не знаю тя, ні брат я твій ні сват,
І приязнь мусіла б нам надокучить,
В житю мабуть ніщо нас не сполучить,
Роздільно нам прийдеш і умирать.

Припадком лиш нераз тебе видаю, —
На мене ж певно й не зирнула ти,
Та прецінь аж у гріб міні, — се знаю —
Лице твоє прийде ся донести.
1882.

III.

Не боюсь я ні Бога, ні біса,
Маю серця гіпóтеку чисту;
Не бою ся я й вовка із ліса,
Хоч не маю стрілецького хисту.

Не боюсь я царів держилюдів,
Хоч у них є салдати й гармати,
Не боюсь я людських пересудів,
Що потрафлять і дýшу прощпати.

Навіть гнів твій, дівчино-зірничко
Не лякає мене ні крихітки;
Я люблю те рум'янеє личко
І розіскрені очі красітки.

Лиш коли на те личко чудове
Ляже хмарою жальсна туга,
І болюще дрожанє нервове
Ті усточка сціпить як шаруга,

І докір десь у горлі пропаде,
У знесилі опустять ся руки,
І благає підмоги, поради
Прошибаючий погляд розпуки, —

Оттоді моє серце стискає
Мов кліщами холодна тривога.
Біль німий мене більше лякає,
Ніж всі громи й злих сил перемога.

IV.

За що, красавице, я так тебе люблю,
Що серце тріпаєсь в грудях несамовито,
Коли проходиш ти повз мене гордовито?
За що я тужу так і мучусь і терплю?

Чи за той хід гордїй, за ту красу твою,
За те таємне щось, що тліє полускрито
В очах твоїх, і шепче: Ту сповито
Живую душу в пелену тісну?

Часом здаєсь міні, що та душа живая
Квилить і тріпаєсь — тоді глибокий сум
Без твого відома лице твоє вкриває.

Тоді-б я душу дав за тебе. Та в ту ж мить
З очей твоїх мигнє злий насміх, гордість, глум —
І відвертаюсь я, й душа моя болить.

V.

Раз ми здибались злучайно,
Говорили кілька хвиль;
Говорили так звичайно,
Мов краєни, що нечайно
Здиблють ся за п'ять сот миль.

Я питав про щось такеє,
Що й не стоїло питать,
Говорив щось про ідеї,
Та зовсім не те, не теє,
Що хотіло ся сказать.

Звільна, стиха ти, о пані,
І розсудно річ вела;
Ми розстались мов незнані,
А міні ти на прощані
І руки не подала.

Ти кивнула головою,
В сінях скрила ся як стій,
Я ж мов одурілий стою
І безсильний за тобою
Шлю в догони погляд свій.

Чує серце, що в тій хвилі
Весь мій рай був тут-отсе,
Два три слова щирі, милі
І горячі були б в силі
Задержать єго на все.

Чує серце, що програна
Ставка не поверне знов.
Щось щемить в душі, мов рана:
Се блідая, горем п'яна,
Безнадійная любов

VI.

Так, ти одна моя правдивая любов,
Та, що не суджено в життю їй вдовольнит ся;
Ти найтайніше бажанє, що поров
Підносить грудь, та ба, ніколи не сповнит ся.

Ти той найкрасший спів, що в час вітхненя снить
Та ще ніколи слів для себе не найшов ;
Ти подвиг славний той, що я-б на него йшов,
Слиб віра в мні була й могучая десниця.

Як згублену любов, несповнене бажанє,
Невиспіваний спів, надсильнеє стражданє,
Як все найвисшеє, чим душу я кормлю,

Як той огонь, що враз і гріє й пожирає,
Як смерть, що убива й від мук ослобоняє,
Оттак, красавице, і я тебе люблю.

VII.

Твої очи мов те море
Супокійне, світляне :
Серця мого давнє горе
Мов пилінка в них тонє.

Твої очи, як криниця
Чиста на перловім дні,
А надія мов зірниця,
З них проблискує міні.

VIII. „Не надій ся нічого!“

Як ти могла сказати се так рівно,
Спокійно, твердо? як не задрожав
Твій голос в горлі, серце в твоїй груді
Битєм тривожним не зглушило ті
Слова страшні : „Не надій ся нічого!“

Не надій ся нічого ! Чи ти знаєш,
Що ті слова — найтяжшая провина,
Убийство серця, духа і думок,
Живих і ненароджених ? Чи в тебе
При тих словах не ворухнулась совість ?

Не надій ся нічого! Земле мамо!
Ти світе ясний! Темното нічна!
Зірки і люде — чим ви всі тепер?
Чим я тепер? О чом не пил бездушний?
Чом не той камінь, не вода, не лід?

Тоді-б не чув я пекла в своїй груді,
І в мізку мойім не вертів би нор.
Червяк неситий, — кров моя кіпуча
В горячці лютій не дзвонила-б вічно
Тих слів страшних: Не надій ся нічого!

Та ні, не вірю! Злуда, злуда все!
Живущої води в напій міні
Ти долила, а жартом лиш сказала,
Що се отрута. Бо за щож би ти
Могла вбивать у мене душу й тіло?

Ні, ні, не вірю! В хвилю ту, коли
Уста твої мене вбивати мали, —
Лице твоє бліде, тривожні очі,
Вся стать твоя тремтяча мов мімоза,
Все мовило міні: Не вір! Не вір!

Ти добра, щира! О, не ошукаєш
Мойого серця гордості лускою!
Я зрозумів тебе! Ти добра, щира!
Лиш бурі світа, розчаровань муки
Заволокли тебе отсим туманом.

І в серці своїім знов я чую силу
Розсіяти туман той, теплотою
Чутя і жаром думки поєднати
Тебе в житєм, — і в відповідь тобі
І кличу: Надійсь і кріпись в борбі!

IX.

Я не надіюсь нічого
І нічого не бажаю —
Щож, коли жию і мучусь,
Не вмираю!

Щож, коли гляджу на тебе
І не можу не глядіти,
І люблю тебе! Кудиж те
Серце діти?

Усміх твій неначе сонце
Листє покріпля зелене,
А зйідає штучну краску —
Смій ся з мене!

Я не надіюсь нічого,
Але як бажання сперти?
Не бажать життя живому,
Тільки смерти?

Жиймо! Кожде своїм шляхом
Йдім, куди судьба провадить.
Здиблемось колись, то добре,
А як ні — кому се вадить?

X.

Безмежнєє поле в сніжному завою,
Ох дай міні обширу й волі!
Я сам серед тебе, лиш кінь підомною,
І в серці нестерпнії болі.

Неси-ж мене коню по чистому полю,
Як вихор, що тутка гуляє,
А чень утечу я від лютого болю,
Що серце міні розриває.

XI.

Як на вулиці зустрінеш,
То мене минаєш ти.
Добре робиш! Спільним шляхом
Не судилось нам іти.

Йди на право, я на ліво
Шлях верстатиму в тумані,
І не здиблемось ніколи,
Як дві краплі в океані.

Як в дорозі здиблю горе,
Що тобі несе свій дар,
Сам єго до себе справлю
І прийму єго тягар.

А як щастє часом схоче
В мою хату загостить,
Я єго до тебе справлю,
Най голубком полетить.

Що міні без тебе щастє?
Звук порожний і мана.
Що міні без тебе горе?
Щезла і єму ціна.

Наче крапля в океані
Розпливусь я, потону;
Ти гуляй на сонці, пані,
Я-ж спадатиму ко дну.

XII.

Не минай з погордою
І не смійсь дитя!
Може в тім осміянім
Суть твого життя.

Може в тім зневаженім
Твого щастя карб,
Може в тім погордженім
Є любови екарб.

Може сміх твій нинішній
Срібний та дзвінкий
Стане в твоїй пам'яті
За докір гіркий.

XIII.

Я нелюд! Часто щоб зглушити
У серці люту муку,
Я чистий образ твій убить
Знимав проступну руку.

Я з вулиці болото брав,
Каміне кременисте,
І кидав ним у образ твій
В лице твоє пречисте.

Я мов безумний лютував,
Мов п'яний у нетямі,
Хоч чув, що власне серце рвав
Злочинними руками.

Та як минув скажений дур,
Я чувсь брудний, недужий,
А образ твій яснів в душі,
Мов сонце верх калюжі.

XIV.

Неперехідним муром поміж нами
Та доля стала, мов два судна море
Розносить нас між двома берегами,
Моя ти ясна, хоч холодна зоре!

Ще здалека слідить тебе мій взір...
Твій свіжий слід я рад би цілувати,
І душу тим повітрєм наповати,
Що з твоїх уст переплило в простір.

І щезла ти. Мов в лісі без дороги
Остав ся я. Куди тепер, за чим?
Підтяті думи, не провадять ноги,
А в серці холод... Дим усе те, дим!

XV.

Нераз у сні являє ся міні
О люба, образ твій, такий чудовий,
Яким яснів в молодощів весні,
В найкращі хвили юної любови.

Він надомною хилить ся, страшні
Полошить мари... З трепетом, без мови
Я в тії очі знов гляджу сумні,
Що жар колись ятрили в мойій крові.

І на моє бурливе серце руку
Кладе той привид, зимну як змिया,
І в серці втишує всі думи й муку.

На привид тихо, не змигнувши, я
Гляджу. Він хилить ся й без слів, без звуку
Моргає: Цить, засни! Я смерть твоя!

XVI.

Так сталося! В труні металевій нині
Ота рука погана спочила,
Що ген-то, в добрій чи лихій годині
Нас розлучила.

Я бачив, як єї зашрібували,
Вложили в склеп і привалили камінь,
Цементом заліпили й прикопали —
Значить, і амінь.

А ти стояла з близька у жалобі,
Заплакана, хоч сльози ті лиш з ока
Текли, чутя ж не зрушило з-глибока
Те, що в тім гробі.

Ще душно, я-ж стояв увесь холодний
Близь тебе й німо на сей гріб дивив ся.
Мов хмара з вітром, так в уяві бив ся
Засуд народний.

Хто вбив живую душу й перед смертю
За вбійство смертну не відтерпів муку,
Той по смерті в могили розпростерту
Простягне руку.

І з твоїх сліз, з лица твого блілого,
З очей, що скрилися у важку жалобу,
Я хтів дійти, чи та рука померша
Простягнесь з гробу?...

XVII.

Я не кляв тебе, о зоре,
Хоч як сильно жаль мій ріс;
Насміх твій і власне горе
Я терпливо переніс.

Та боюсь за тебе дуже,
Бо любов, то мстивий бог,
Як одно ві зневажить,
Любить мстить ся на обох.

Як сміючись ти вбивала
Чистую любов мою,
Чи ти знала, що вбиваєш
Все, чим в світі я жию?

Чи ти знала, що руйнуєш
Щастя власного підклад,
Те, чого жите так мало
Звикло всякому вділять?

Чи ти знала, що небавом —
От мов раз махнуть пером, —
Ти нераз заплачеш гірко
За потоптаним добром?

XVIII.

Ти плачеш. Сліз гірких потоки
На твоєму лиці блідому
Лишають слід свій — не глибокий,
Та замітний вже оку мому.

Ти плачеш. Ти, що відіпхнула
Любов мою, мов сиротину,
Тепер надармо просиш, ловиш
Любови хоч би крапельину.

Твоєю дивною красою
Надармо всіх маниш ти к собі:
Се труп убитої любови
Не допуска любови к тобі.

І марно линуть, марно гинуть
Літа найкрасші молодії:
Ти пам'ятник живий, небого,
На гробі власної надії.

XIX.

Я не жалуюсь на тебе, доле!
Добре ти веда мене, мов мати.
Таж сли хліб родіти має поле,
Мусить плуг квітки з корінєм рвати.

Важко плуг скрипить у чорній скибі
І квітки зітхають у сконаню --
Серце рвесь, уста німі, мов риби,
І душа вглубляєсь в люту рану.

А ти йдеш з сівнею й тихо сієш
В чорні скиби і незрослі рани
Нове сімя і нові надії
І вітхнеш в них дух життя рум'яний.

XX. Привид.

Холодна ніч. Спокійно, важко, звільна
На місто сніг вохкий паде й паде,
З густої тьми журба якась могильна
Вихилоє лице своє бліде.

Лямпи горять. Колеса світлянії
Довкола них стіснулись, меркотить
Кровавий блиск. Неначі сонні мрії
Фіакри мигають і гинуть в мить.

На тротоарах ще прохожих сила:
Ціліндри, шуби, модні боа дам
І драні лахи — різнобарвна хвиля
Пливе, гуде, спираєсь тут і там.

І я в юрбі сумний і самотній
Пливу безвладно, щоб від власних дум
Втекти, та невідступний і глибокий
У серці все несесь зо мною сум.

І наче той, що тоне і в знесилі
Шукає гильки, корня, стебелця,
Так я між лиць тих в пестрій людській хвилі
Шукаю щиро-дружнього лица.

І враз я здеревів і стрепенув ся,
Щось горло стисло, в груди сперло дух,
Втікати бажав, та не поворухнув ся,
Мов оглушив мене важкий обух.

То не обух! То йшла передомною
Висока постать, пряма і струнка,
Оглянулась, хитнула головою,
Моргнула на прохожого панка.

Оглянулась ще раз. Великі очі,
Глибокі, темні, мов та чорна ніч,
Зустрілись з моїми й в бездонній ночі
Пропали. Двоє їх спішило пріч.

А я стояв мов стовп. Юрба юрбою
Мене тручала, штовхала раз в раз,
Та я не чув ні холоду ні болю,
Мов огник свідомости в мні погас.

„Вона!“ Із уст одно те слово присло,
Та в нім була магічна міць страшна;
Мов камінь млиновий за шию тисло
Мене одно се словечко: „Вона!“

Вона, ся гарна квітка „сон царівни“,
Котрої розцвітом втішав ся я,
Котрої запах був такий чарівний,
Що й доси п'яна ним душа моя.

Вона, котрій я все бажав віддати,
Весь скарб душі, всі думи, всі чутя,
Котрої слід я рад був цілувати,
В котрій вбачав красу і ціль бутя.

Та, що мене одніським словом своїм
Могла героєм, генієм зробіть,
Обдарувать надією й спокоем,
Заставить все найвищеє любити —

Та, що в руці від раю ключ держала,
Вона єго закинула в багно,
І чарівного слова не сказала...
Чи хоч в душі гризе єї воно?

Не словом — рухом, поглядом холодним
Мене зіпхнула в темний рів без дна.
Лечу... точу... Та там, в низу, в безодни
Хто се пропащий, стоптаний? Вона!

Стій, привиде! Скажи, яка неволя
Тебе зіпхнула з радісних вершин?
Хто смів красу й пишноту сего поля
Втоптать в болото і з яких причин?

Чи голод, холод і сирітства сльози,
Чи та жага, що серце рве й скребе,

Що хилить волю як та буря лози,
На сей торг ганьби випхнула тебе?

Постій! Постій! Я вмію се відчути,
Моя любов не згасла ще, горить,
Зуміє райський ключ зо дна добути,
Зуміє рай запертий отворить.

Не чує! Щезла з ним у п'їтмї ночі,
Лиш вид єї прошиб мене як ніж.
О, щоб були мої осліпли очі,
Було б в душі ясніш і спокійніш!

Відень 6 нояб. 1892.

Е п і л о г.

Розвійте ся з вітром, листочки зів'ялі,
Розвійтесь мов тихе зітханє!
Незгоєні рани, невтишені жалі,
Замерлеє в серці коханє.

В зів'ялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто визнає, який я чутя скарб багатий
В ті вірші нескладні вкладаю?

Ті скарби найкрасші душі молоді
Розтративши марно, без тями,
Жебрак одинокий на зустріч недолі
Піду я сумними стежками.

О С И.

I.

Ми оси, ми оси!
Хто любить привози,
Хто любить чуже
До себе горнути,
Хто голих стриже,
Хто вміє тягнути
З робучих людей
Остатнюю свитку,
Сирітських дітей
Здирає як липку,
Хто надто турбуєсь
Сусідським добром,
Нехай нас пильнуєсь,
Бо тємо жалом.

Ми оси, ми оси!
Хто кльоцом і доси
Чяпить у багні,
Освіти лякаєсь,
Сучасні огні
Клине, проклинає,
Хто рідний наш край
Твердою стіною
Неначе Китай
Бажає обдати,
Ужвою міцною
Наш поступ скувати,
Плащем єзуїтським
Нам сонце затьмить,
Туманом несвіцьким
Нам баки забить,

Най стихне й не рухаєсь,
Най геть біжить ціло,
Бо швидко почухаєсь
Там де й не свербіло!

20 марта 1893.

II.

Був у нас мужик колись,
Що їв хліб і сало,
Днесь такі перевелись,
Хліба всім не стало.

Був і піп у нас колись —
Працював як люде,
Днесь такі перевелись,
І вже їх не буде.

Був співак у нас колись,
Що співав „Буй-Тура“,
Нині в него, подивись,
Банко-агентура.

Твердоруський був колись
З чорним піднебінєм,
Нині смирним став, дивись,
Ляцким сотворінєм.

Народовець, прогресіст,
З кутасом мав шапку,
Нині смирний канцеліст
Лиже старшим лапку.

Вільнодумець, що робив
Богу все обекції,
Нині смирно йде, ади,
В Юр на реколлекції.

Боже, що за дивний світ.
Що за переверти!
Чи сміятись, чи жаліть,
Чи просити смерти?...

1881—1893.

III.

З голоду й нужди вмирає мужик,
Крадіж, рабунки, весь край — один крик.
Мати вбиває голодну дитину,
Батько кидає кохану родину,
В Росію, Молдавію тягнуть плачучії
На заробітки отарами люде...
Радьте, розумні! Ратуйте, маючіі!
— Якось то буде! Якось то буде!

Поле мужицьке в жидівські йде руки,
Школи мужицькі не сіють науки,
Але незгоду й ненависть народну;
Слово правдиве і думку природну
Тривляють газети, хорти мов летючіі,
Право, сумління потоптані всюди...
Радьте розумні! Ратуйте, могутіі!
— Якось то буде! Якось то буде!

1880.

IV.

Послухай, сину, що премудрість каже:
Коли два стільці маєш до вибору:
Тут корість власну, тут святу лояльність,
То на обох старайся разом сісти.
І будь неначе те теля покірне,
Що ссе дві мамі за свою покору.
Та ще мудрійшим можеш показатись,
Коли столець лояльності поставиш
На корісти столець, і аж на верха
Сам сядеш, висший понад тих нездарів,
Що на самих худих лояльних стільцях
Сидять, худі мов сім коров з Ёгипту.
Аміль, аміль, кажу тобі, мій сину,
Що не худі товстих зїїдять корови,
Але товсті худих зїїдять з кістками
І не подохнуть, тільки потовстіють.

1881.

V. „Хлібороб“.

Гей хто на світі кращу долю має,
Як той що плугом святу землю оре?
Святу землю в банку заставляє,
В довги впадає як в бездонне море,
І поти бєся, аж остатня рація
На него спаде — ґрунту ліцитація,
І поки в найми не пошкандибає —
Гей, хто на світі кращу долю має?

Гей хто на світі кращу долю має,
Як той, що вірно цісареві служить,
В касарни нишком рід свій споминає,
Зітхає нишком і клине і тужить,
Махає „гвером“, в „гліді“ машерує,
На варті мерзне, в „шпангах“ креперує,
В „ібунках“ пріє, „комісник“ снідає —
Гей хто на світі кращу долю має?

Гей хто на світі кращу долю має,
Як той, хто щирим патріотом зве ся,
Податки точно рік за рік складає,
Шанує владсть, перед жандармом гне ся,
Цілуєсь в возним, і хоч дуже бідний,
Як треба дати, дасть і гріш послідний,
А на що, за що дав — і не питає —
Гей хто на світі кращу долю має?

Гей хто на світі кращу долю має,
Як той, що все лиш ту науку чує,
Що тільки бідних Господь Бог карає,
Що ласка божя тільки богачу є,
Що чорт усюди чоловіка кусить,
А бідний все в покусі впасти мусить,
Що хлоп лінюх, п'яниця і св... є —
Гей хто на світі кращу долю має?

1880.

VI. „Ужас на Руси“.

Лихо, сусідо! Ой горе нам, свату!
Світ вже кінчить ся! Вже буря гуде!
Чув ти? На нашу нещасну хату,
Кажуть, страшенная змора іде.

Деся проявились якісь нігілісти —
Кажуть, що се людойіди, хотять
Русь нашу матінку з кашею зйісти,
Перевернути теперішній лад.

Все перевёрнуть у низ головами:
Учні професора стануть навчать,
А як азбуки не вміє — різками,
Як він їх нині, будуть єго прать.

Вірні тоді парастас будуть править,
Але поклони піи битиме сам;
Купчик над склепом сей напис поставить:
„Хто дасть найменше, товар єму дам.“

Суд буде також для них відповідний:
Неук судитиме вчених панів.
Хто вкрав а хитро, той вийде свободний,
В цюпу, хто вкрати хотів а не вмів.

Красти, ошукувать всім буде вільно,
Чесний заробок — отсе буде встид,
Злодія зловиш в коморі — постій-но!
Злодій тебе до уряду тащить.

Не хлоп державі з кровавого поту
Буде як доси податки зносить,
Але держава за хлопську роботу
Премії буде рік річно платить.

Волі назадники стеклі запрагнуть,
А ліберали єі проклинуть,
Взад поступовці мов раки потягнуть,
Прямо вперед невидючі підуть.

Вівці муть, кумочку, пастиря пасти,
Яйця муть, кумочку, курку учить;
Люде легальні муть грабити й красти,
Чесних почнуть злодіяки тіснить.

Горе, сусідо! Ой лихо нам, свату!
Світ вже валить ся! Тріщать вже стовпи!
Треба покинуть і жінку і хату
Та вандрувать на кубанські степи.

14 дек. 1880.

VII. 3 экзамену.

З іспитової комнати
Вибіг лютий кандидат;
Збіглось в сінях товариство
І давай єго питать:

„Ну, а що, ти здав экзамен?
Маєш вчительский діплом?“ —
Він мовчить, лиш чорна хмара
Висить над єго чолом.

Далі каже: „Ні, камрятя,
Правди нині не зійськать!
Той професор зоології
То тиран і лютий кат!

„Три завдав міні питання,
Як закон йому велить,
Два я знав, не знав одного
І він смів мене спалить!

— „Був ти у саду? — питає.
— „Був — говорю сміло я.
— „Бачив ти пчолу? — питає.
— „Бачив — кажу сміло я.
— „Кількож ніг пчола та має?
— „Ніг я йій не рахував.“
І за се одно питанє
Спик мене, бодай пропав!“

13 септ. 1888.

VIII. Ботокуди.

В февралі і марті 1880 року під сим заголовком написав я був невеличку сатиричну поемку, в котрій під назвою Ботокудів осміяв звісну частъ нашої галицько-руської інтелігенції і деякі моменти з єї історії від 1848 року. За радою М. Драгоманова я не друкував єї досі. Прочитавши тепер рукопись я побачив, що друкувати сю поемку в цілости не стоїть, хоч деякі єї уступи і досі не стратили інтересу. Не хотючи перероблювати цілости в дуєї теперішніх моїх поглядів політичних і артистичних, я зважив ся подати тут тільки деякі шматочки моєї поеми, зліплюючи їх у одно коротенькими прозовими переповідками того, що пропущено. Поема починаєсь апострофою до Музи:

Музо, мученице бідна,
Не від вчора, не від нині
В повитуху зелепугів
Здеградована з богині!

Кождий зве тя, з того часу,
Як Гомер ще довгобразий
Запросив тя скандувати
Гексаметри для гімназій.

Гей, се давня, давня штука,
Ще тоді дівчам була ти, —
Та як з рук до рук пішла,
Стало чорт зна що з дівчати.

І багато ти, небого,
Ой багато нагрішила,
І недородків ти много
На сей світ понаводила.

Днесь в кого лиш є пустая
Голова а повне пузо
І ліниві руки, зараз
Кличе к тобі: Музо! музо!

І через таких то ти
Віру стратила, небого --
Дехто нині вже за тебе
І гроша не дасть дурного.

Жаль міні тебе, та щож —
Старість, бач, не радість! Лихо
Молодити ся старому,
Ліпше вже сидіти тихо.

Я як ні, то не до співу,
Не до любощів, причудів,
Не до вигадок би братнєх,
А до серйозних трудів.

Далі йде коротка характеристика краю Ботокудів; з погляду
сих остатніх

В краю тім живуть при купі
В сумішку троякі люде:
Неприятні елементи,
Бидло й праві Ботокуди.

Під „неприятними елементами“ розуміють ся Поляки, котрих
характеристика кінчить ся словами:

Діл їх якомсь не видати,
Лиш страшні чуті вісти,
Що всіх правих Ботокудів
Вони раді б в каші зїсти.

Бидло — що сказать про него?
З масти сіре, їсть невпинно
(Як є що), спить, робить, родить,
Ну, і Богу душу винно.

Але третій люд — герої,
Просвічені, грубо вчені:
Не живлять ся лободою,
А щодень їдять печені.

Ботокуди, то підпори,
То стовпи порядку й віри:
Латають усім сумління,
А в сорочці роблять діри.

Ботокуди, то борці:
Бють ся сміло, мов Горації
О посади, адюнктури,
О стіпендії та дотації.

Ботокуди — ціцерони,
Ботокуди то артисти:
Як говорять — то з амбони,
Як співають — акафисти.

Ботокуди — лікарі!
На нервовую дразливість
Бидла мають ліки: піст
І святую стремезливість.

Ботокуди — педагоги:
Щоб у бидла відібрати
Всю охоту до науки,
Требника дають читати.

Ботокуди — мудрі люде!
Що там ваші європейські
Ліберали, націонали —
Кращі в нас свої, рутенські.

Не хвали ся ж ти, Європо!
Шкода твоїх праць і трудів!
Що там маєш, те і маєш,
Та не маєш Ботокудів.

Другий розділ оповідає про початок Ботокудів. Стан краю перед 1848 роком характеризує ся оськими словами:

Кажуть люде: з початку
Світ тонув у тьмі кромішній;
Звѣрха уносивсь канчук,
В низу гнулись душі грішні.

Грішні душі, просте бидло
Гнуло в праці карк свавільний,
А канчук гуляв свобідно,
Лад піддержував суспільний.

І тиша була. Міг кожний
Преприємно проживати,
Хто при свисті канчука
Мав охоту танцювати.

Надійшов 1848 рік, „дивний гедзень на народи“, бидло розгуляло ся, канчук пропав, а в Галичині урядник Встидіон, по словам неприязних елементів, натворив Ботокудів.

„Ну, та звісно, Встидіон
Не був Бог, то й ті особи,
Що він натворив, не мали
Й крихти людської подоби.

„Руки в них — лишнь к собі горнуть,
Рот кричить лишень, чоло
З міді й юхту, ані мізку,
Ані серця не було.“

Против такої клевети протестують праві Ботокуди горячо.

„Брешете, щоб Встидіон
Не на людську подобу
Сотворив нас і за те
Гріх тяжкий поніс до гробу.

„Не якийсь там Встидіон
Сотворив нас мов нелюдство,
А сам пан Біг сотворив
Нас і наше ботокудство.

„І з поміж усіх народів
На землі лиш ми єдині
Так як вийшли з рук господніх,
Так лишили ся й до нині.

„Так, до нині ми лишились
З серцем, з розумом дитини,
Наче вчора духом своїм
Оживив нас Бог із глини.

„І та глина — ми то чуєм —
В нашій ще лежить істоті,
Вічно нас манить і тягне
В ріднім бабратись болоті“

Коротко розказано далі важніші факти від р. 1848: Завязане „Ботокудської Ради“ і засноване „Голодного Дому“. Докладніше описано мало звісний епізод з гербом сеї інституції.

Славна „Ботокудська Рада“
Аж спотіла вся в утомі
Три дні радивши, який би
Герб дати на „Голоднім Домі“.

Три дні радять — годі вразить!
Вже четверта днина чеше,
І урадили такий герб:
Злотий пес на сонце бреше.

Рік робили того пса,
Рік несли, а рік ставляли.
„Стійже тут на нашу славу
І бреші!“ вони сказали.

І стоїть той лютий пес
На „Голоднім Домі“ й доси,
Став на ковбицю ногами
І до сонця морду зносить.

І сидить в „Голоднім Домі“
Ботокудська рада й доси,
Против мрій, думок, теорій
Сміло голос свій підносить.

Але тихо ясным небом
Сонце радісно пливе, —
В ботокудські тихім краю
Племя родить ся нове,

Племя люте і безбожне,
Що смієсь з отих героїв,
Із стовпів тих ботокудських
І з покори їх старої.

Але біє їм, тим новим!
Не вони нас тут обходять,
А ті древні Ботокуди,
Що діла великі плодять.

Бо чень кожний догадаєсь,
Що на псі вони не стали,
Але далі в світ широко
Ботокудство прославляли.

Правда, пес той золочений,
Що на дах аж виліз сміло,
Безперечно й неохійно
Був найвищєє їх діло.

Висше вже не йшли вони,
Та за те в недовгій хвили
В шир і вдовж усю країну
Наче морські хвилі вкрили.

Про широку ту діяльність,
Що лилає, мов ріки з моря,
Ось яке в той час писала
Славна „Ботокудєська Зоря“.

„Слава Богу, час минає!
Не то диво, що минає,
А то, що збудившись раз,
Наш народ вже не дримає.

„Не дримає і не спить,
А кріпиться і ликує,
Славить Бога і монарха,
З ворохобників кепкує.

„Бог нам дав жите й здоровлє,
Цар --- руїни з академі,
Ще як би нам хто дав грошей,
То були би ми в Едемі.

„Ми лояльні! Ми за волю
Шабельками не махали, —
Що дали, ми брали смирно,
Ще й у ручку цілували.

„Ми тверді, бо мов скала
Стоїмо на віри ґрунті.
В вірі вся будучність наша,
А не в вільнодумнім бунті.

„Ми й учені! Ще дяки
Нас псалтир читати вчили;
З книг святих вся мудрість наша,
А плюють нам на машини.

„Ми великі! Сян і Буг
І Дністер наш безконечний,
Се границі наші! Тут
Ботокудський край сердечний.

„Для своєї вітчизни
Ми дамо без тіла душу,
Ми в огонь підем за неї,
В воду, найрадше на сушу.

„Таж вона, богата й щедра,
Не залишить нас ніколи, —
Ми не лишимо єї,
Аж доробимось поволи.

„Доки молоком і медом
Ти пливеш, наш рідний краю,
Доки весело, в достатку
Череді твої гуляють —

„Доти й ми усе при тобі,
Невідступні патріоти,
Аж дійдемо — ми до панства,
Ти — до голої голоти“.

Слідуючий розділ поеми описує найважливіше діло Ботокудів
— славу битву за азбуку.

О преславні Ботокуди,
Деж я гідних слів найду,
Щоб як слід ізвеличати
Вашу першу боротьбу!

Ні давнійше, ні пізнійш ви
Не робили тільки гуку,
Як тоді, коли вела ся
Славна битва за азбуку.

Неприявні елементи,
Люд підступний і завзятий,
Ваші найлюбійші букви
Ъ, ы вам хтіли взяти.

Ба, не лиш ь, ы, ъ,
Всю кирилицю забрати
Хтіли, а за те накинуть
Альфабет латинський клятий.

Ще в додатку величались :
„Ми не вороги вам, де там!
Ми лиш просвітити раді
Вас латинським альфабетом.

„Таж слова всі ботокудські
Альфабетом мож писати,
А тоді писаня ваші
Буде світ увесь читати“.

Але ви, герої добрі,
Не дали сим піддуритись,
Бо вам преці йшло о те,
Що від всего світа скритись.

„В йорах, ятях — ви сказали —
Тут вся наша вартість людська,
Вся будучність, сила, слава,
Вся надія ботокудська!“

І ви сміло підняли ся,
Щоб за них до бою статъ,
І що сили закричали :
„Згинем за йори та ять!“

Ви три дни й чотири ночі
Ненастанно так кричали,
Тим часом підпори ваші
Три брошури написали.

В них показано доочне,
Що вся мудрість, всі науки
Всюди і у всіх народів
Почали ся від азбуки,

Що за тим народ усякий
Над всі скарби сего світа
Найвише цінить азбуку,
Бо азбука, то освіта.

Та не тим так Ботокудам
Йїх азбука дуже мила,
Але тим ще, що походить
Прямо від отця Кирила.

Правда, що святий Кирило
Ботокудом не родив ся,
В Ботокудії не був
І для неї не трудив ся.

Та єго азбуки ми
Не повинні відчужитись
Раз тому, що він святий,
Міг би в небі прогнівитись,

А по друге, що вона
Тисяч літ уже триває,
І прекрасно від Римлян
Та жидів нас віддаляє.

А по третє, що тоді.
Як єї зробив Кирило,
Нею всі слова славянські
Мож було писать, аж мило.

Ба, що більш, азбука — верх
Всеї мудрости й науки:
Вся наука й мудрість наша
Не йде далі від азбуки.

„Хай вам ваші академії
І гімназії і школи
Промислові — лиш азбуки
Нам не рушайте ніколи.

„Так, не рушайте азбуки
Нам, кирилиці святої!
Ми за ню й на смерть готові,
Ми, азбучнії герої!

„А латинських альфабетів
Ми не хочемо і знати,
Злі вони для нас, бо ми
Йїх не вміємо читати.“

Так твердої сили волі
Вороги злякались куці
І лишили Ботокудів
При їх мудрости й азбучі.

Знаменитій обрядовій боротьбі посвячені три розділи поеми,
з котрих тут наводжу тільки дещо.

Найсвятійше в чоловіка —
Сли він Ботокуда хватський —
Крім азбуки є святий
Обряд греко-уніятський.

Та бож обряд се хороший!

.

І таке єго богацтво
І краса єго така,
Що ніхто єго докладно
В повній цілості не знає.

Чи клякати, чи стояти,
Чи раз, два, чи три дзвонити,
Чи „мир православний“, чи
„Правовірний“ говорити,

Як вівтарі будувати,
Як ікони малювати,
Чи попам лице голити,
Чи їм бороди держати —

Все те вкрите тьмою спорів
Ритуально-догматичних,
Все те тягне до таборів
Папських або схізматичних.

Неприятні елементи при помочи звісної польської інтриги
роздувають ці спори для ослаблення Ботокудів. Ті снімали ся на
сю принаду.

Мов на знак: одні в церквах
Всі дзвінки покасували,
Другі знов позаводили
Ще й органи та цимбали.

Почали ся спори — зразу глухі, далі по газетах,

А в кінці ревнули крики,
Свари, лайки, що аж страх —
По соборчиках, касинах,
По пиварнях і шинках.

Роздала ся давна пісня;
„Зрада! Шизма! Гейже! Гала!“
Декуди отверта навіть
Революція настала.

Як характерний епізод тої боротьби виведена історія о. Не-
щасного Филимона.

У турецьким здиханаті
В горах, борах з всіх сторон
Жив преславний Ботокуда,
Звався Нещасний Филимон.

Муж великий во язиці.
(Ботокуди всі великі,
Кождий в чім будь). От заким ще
Почались за обряд крики,

Филимон зібрав до себе
Із цілого здиханату
Ботокудів. Як зійшли ся,
Він казав заперти хату,

Заслонити вікна й так
До згромаджених промовив:
„Ботокуди, стережіть ся,
Бо чорт ланку нам зготовив!

„Слухайте, яку покусу
Наводив сам Бог на мене!
Слухайте, й огнем надії
Серце розпалить студене.

„В третій день святого посту
Ляг я, трошка утруджений,
І такий міні нараз
Сон приснив ся божественний.

„Десь немов вхожу́ я в церкву,
Придивляюсь : що за диво!
Не свої якісь ікони
Тай стоїть вся церква криво.

„Ба, гляджу : іде священник,
Причакнув і щось по тихо
Шепче, і лиш раз хрестить ся...
Ов! гадаю, що за лихо!

„Слухаю : органи грають,
Хлопці десь дзвінками дзвонять,
Люде раз в раз то клякають
То встають... Гадаю : „Он як!

„„Певно я в костьолі!“... Ні!
Придивляюсь : край престола
На іконах тут святий
Михаїл, а там Микола.

„Я задеревів. Аж чую :
Роздає ся голос з неба :
„„Най такий ваш обряд буде!““
„„Ні, такого нам не треба,

„„Господи! — відмовив я.
„„Чом, хіба ж вам сей поганий?““
Знов питає голос з неба,
І гудуть при тім органи.

— „Не кажу́ — відмовив я —
Щоб поганий, сохрaнь Боже, —
Та сумлінь ботокудське
Зжитись з ним ніяк не може.

„„А як я вам сам накажу,
Зробіте по моїм слові?““
— „Господи, ми й против тебе
За свій обряд стать готові!

„Оттоді просьяла церков
Світлом велім без міри,
І проніє ся голос : „Радуйсь
Мужу камяної віри!

„Так твердого обрядовства,
Як в тім смирнім Ботокуді,
Не було ні в Авраамі,
Ані в Якові, ні в Юді.

„Тож за тебе й через тебе
Весь той рід благословлю я.
Стійте вічно при одним
І співайте аллилуя!

„В вашім краю най во вік
Релігійних війн не буде!
Не за віру, лиш за обряд
Ботокудські бийтесь люде.

„І во віки твердо стійте,
Хоч би як враги вас тесли,
Не за зміст, а лиш за форму,
За слова, а не за мисли.

„Мов апостолам, даю вам
Дар пречудний і великий
Говорити в суміш всіми
Іностраними язики“.

„Ледво втих небесний голос —
Все довкола відмінилось:
З храму щезло все латинство,
Православне все зробилось.

„Всі ікони візантійські
З сонцем, місяцем, зіздами, —
По при мене йдуть єреї
З оттакими бородами.

„Всі по три разі хрестять ся
І поклони покладають,
А трираменні хрести
Де поглянь усюди сьяють.

„І сліду нема органів,
Лиш дяків зо сто нараз
Прогриміло аллилуя
І тропар на пятій глас“.

Із сего сну Нещасний Филмон пророкує будучі напади на обряд, закріплює Ботокудів до твердості і сам запускає довгу бороду, о котру опісля закіпає довга і уперта боротьба. Та даремно влади духовні і світські напірають з різних боків на Нещасного Филмона — він не піддався.

І та борода єго
Історичною зробилась,
Ботокудія на неї
З гордощами вся дивилась.

Навіть чув я, що зложились
Ботокуди околичні,
Щоб по смерті Филмона
Заховать на віки вічні

Бороду єго. Є думка,
Щоб немов святії моці
Дать єї в „Голодний дім“
І поставити на дошці

У флящині хрусталевій
Намочену в оковиті.
А над нею написати
Ті слова зо срібла литі:

„Тутка спочиває з Богом
Ботокудії прикраса —
Борода, що наче пра́пор
В лютім бою нам здала ся.

„Сила сильних, ум розумних
Не могли дійти до того,
Щоб єю бороду звернути
З раз повзятої дороги.

„Той, що виплекав єї,
Побідив у лютім бою,
Та не силою, умом,
А отсею бородою.

„Всє свій вік на бороді
Опиравсь той Ботокуда —
Ні давнійше, ні пізнійше
Не було такого чуда.

„Тож зітхніть і тямте час той
Ви потомки молоді,
Як все ботокудство висіло
На ось тій тут бороді!“

Дальший розділ посвячений боротьбі за календар, в котрій також побідило ботокудство. В тих побідах розвилися і зложились його ідеали, ілюстровані в поемі при помочи ось якої параболи:

Уявіть собі: весь світ —
Величезний книш плескатий,
З верху сонце як цибуля,
Місяць як чеснок лукатий.

Звізди — мак, котрим весь книш
Поприсипуваний з густа,
А в нутрі єго лежить
Всяке благо, мов капуста.

В середині є земля,
Мов варена бараболя,
Нею ж по господній волі
Ботокудська править воля.

На землі такий порядок:
У долині бидло сіре
Робить, мре, хрестить ся, й твердо
Все держить ся предків віри.

По над ним війти, жандарми,
Поліцейські своїм трудом
Лад піддержують суспільний,
Шлях рівнають Ботокудам.

На верху-ж вони всі стали
У великій церкві враз
І по всіх безбожних правлять
Соборовий парастас.

В труні перед аналоєм
Разом складені розличні
„Ізми“ неблагоподобні
І всі мрії єретичні.

А у стіп хреста на віку
Цвяхами прибиті в ряд
Черепи Прудона, Штрауса,
Маркса й Дарвіна стоять.

Се той ідеал, котрий
Всі правдиві Ботокуди
Серед сварів всіх і боїв
Невідступно носять в груди.

Розохочені побідами вони пускаються пропагувати сей свій ідеал в сусідних краях, а поперед усього в Холмщині, та тут пропадають. Також проби навернути прочу Европу на сей ідеал не повели ся, з чого в поемі виведено ось яку мораль:

Добре риbam у воді,
Але кепсько їм в окропі;
Добре Ботокудам дома,
Та загибіль їм в Європі.

За одною невдачею йдуть другі. З Холмщини находять Холмаки і забирають Ботокудам чимало масних посад. В головній ботокудській газеті наступає також зміна: уступає первісний редактор, а его місце займає новий, про котрого сказано:

Муж той, хоч великий ростом,
Не дістав за дотеп премії,
І свою всю мудрість виніс
З угнівської академії.

Ставши шефом у „Ослові“
Зараз він завів засаду:
Не читать его ніколи
Ані з переду, ні з заду.

Оттака надмірна скромність
Здивувала вже й самих
Ботокудів і ходили
Дивні вісті поміж них.

Не один питав: „Чи правда,
Що повний редактор, де
Треба підписатись, тільки
Знак св. хреста кладе?“

Другі говорили: „Де там!
Се правдивий геній в нас!
Все що тільки він уміє,
Він навчив ся „в адін час“.

Інші мовили: „Він хитрий,
Лиш прикидуєсь дурним,
Та колись як проговорить,
То всі щезнуть перед ним“.

Оттак міркували Ботокуди, не знаючи, що новому редактору суджено було раз за свій вік зробити чудо, а більш нічого. Він проглаголав до Ботокудів ось якими словами:

„Всечеснійші, премудрійші,
Любезнійші Ботокуди!
Дух святий, що всюди є,
Най і в ваших серцях буде!

„Наша слава не загине,
Не загасне наша зоря,
Наші діла всі запише
В своїх примітках історія.

„Каже приповідка: Кождий
О свою най дбає хату;
Тож з вас кождий най спішить ся
Заплатить пренумерату.

„Дикими звірями люде
Без релігії стать готові;
Тож статі з „Москвитянина“
Я друкую вам в „Ослові“.

„Неприятні елементи
Нанесли нам шкоди много,
Та в письменстві нашім видно
Новий зворот до старого.

„Знавці кажуть, що явить ся
Геній в нашій літературі, —
Та бо й зародів богато
Гарних в нашій є натурі.

І в політиці на нашу
Користь появляєсь зворот,
Та про се сотрудник мій
Іншим разом поговорить.

„Тільки вражі елементи
В своїй злості безграничній,
Напосіли ся і нам
Творять пакости розличні.

„Не говорю вже о тім,
Що забрали нам всі школи,
Але жаден з них міні
Не поклонить ся ніколи.

„Але чистий ще наш обряд
І наш Бог не спить сю днину,
Він трираменним хрестом
Всіх змолотить їх на трину“.

Слова ті справили чудо: весь народ ботокудський заснув
від разу сном блаженних.

Ріжні сни бувають. Є
Сон невинної дитини:
Так сплять старці ботокудські
Раді радивши за днини.

Інший знов є сон голодний,
Де в лиці терпінє видно:
Сном таким, як кажуть, спить
В Ботокудії тільки бидло.

Інший знов розкішний є
Сон здорової телиці:
Сном таким, як звісно, сплять
Ботокудські красавиці.

Інший сон злодійський, спить ним
Ботокуда, й на нім шкура
Вся трясєсь, як в него в хаті
Є часом „така брошура“.

Але кождий зрозуміє,
Що зовсім інакший буде
Сон, як весь народ засне,
Ще й такий, як Ботокуди.

То вже буде сон медведя,
Що у гаврі зазимує:
Хай шумить, гримить і віє,
Він не бачить і не чує.

Оттаким зимовим сном
Ботокуди всі заснули,
Тай то разом, скоро тільки
Маледикта мову вчули.

Що там час несе з собою,
Відки вітер в світі віє,
Як іде наука, думка —
Йїх се не студить ні гріє.

Все те мов пусті вітри
По над ботокудським краєм
Прошумить і пролетить,
Наче хмара по над гаєм.

Довго здавлювана правда
Просипаєсь в серцях людських,
Тільки тихо, темно, сонно
В сонних серцях ботокудських.

За добро, за правду лє ся
Кров широкою рікою,
Та се й крихти не бентежить
Ботокудського спокою.

Повстає кругом по світі
Племя сміле, войовниче,
Що для люду права, хліба,
Волі і освіти кличе.

Тільки в ботокудським краю
Не чувати бою, стуку,
Тільки храп; часом лиш сонним
Снить ся битва за азбуку.

Понад сонним краєм сонце
Пробігає неохітно,
Радо б перескочить, щоб там
Ніч стояла безрозсвітно.

Спіть борителі, герої!
Най вам буде сон спокійний!
Сніть про обрядові бої,
Про свої азбучні війни!

Спіть, нехай вам дійсність люта
Супокою не трівожить,
Най вам сон нову славу
І панованє ворожить!

Най ніколи вам не снить ся
Хлоп обдертий і голодний,
Най ніколи не щемить
В серці вашім плач народний!

Спіть, моральности підпори:
Світ так красний і багатий!...
З чистим серцем у перині
Так солóдко, любо спати.

Спіть, покіль зима лютує —
До весни ще довго ждати...
Змеркни, сонце! Стихни, світе!
Щоб нам тихо, тихо спати!
1880.

ІХ. Вандрівка Русина з Бідою.

Йїхав Русин по над воду,
Здибав Біду як колоду;
Йїхав Русин по над Сян,
Здибав Біду, не рад сам.

Каже Біда: „Гей, Русине,
В тебе Біда не загине, —
Візьми мене на свій віз,
Пойїдемо на обїзд“.

Ізняв Русин рукавицю,
Почухав ся в потилицю;
Ізняв Русин клепаню,
Садить Біду як паню.

Прийіхали до Лежанська —
Як кине ся псарня панська,
Нуж від хати до хати
На Русина брехати.

Біда псарні підморгує,
Хай Русина підторгує:
Деруть свиту на шматки,
Ще й хапають за литки.

Стали на ніч в Ярославі:
Лежить Русин десь на лаві,
Всю ніч ока не стулив,
Костомахи надавив.

Біда собі пішла просто
На латинськеє пробоство,
Там радила з ксьондзами,
Як Русь пустить з торбами.

Тай зробила у Тучапах
Таке, що аж пішов запах
На всі села, на весь край,
Що хоч носа затидай.

Крикнув Русин: „Щезай лихо!“
Біда каже: „Сиди тихо!
Зв'язи язик у пута,
Коли Roma locuta!“

Почухав ся Русин дуже,
Біда-ж єму моркву струже;
Скуливсь Русин як борсук,
Біда-ж дуєсь як кашук.

А як стали в Перемишлі,
Русинові очі блисли,
Веселійше відітхнув,
Добру новину почув.

Розняв рота й дивує ся:
Твердий з м'яким цілує ся,
Антоневич і Горбаль
Аранжують руський баль.

Біда з разу сумна стала,
Аж зубами скреготала,
Далі каже: „Гов, га-гов!
Чи на довго ся любов?“

Пита Русин: „А де ж Пелеш?“
Біда каже: „Що ти мелеш?
Хіба-ж місце владиці
Тут при танцях, музиці?“

Каже Русин: „Годі, Бідо!
Я до него в хату іду!
Веди мене ід вікну,
Най на него хоч зирну“.

Русин в вікно зазирає,
А там Пелеш похочає.
По покою, сарака,
Сам до себе балака.

То на голос, то знов стиха,
Мов та леді Макбетиха:
„Ось ще пляма є одна!
Тутка витер — там вона!“

Русина, що був несвічний,
Аж мороз пройшов трагічний.
„Чи він хорий, чи він спить?
Біда каже: „Та бо цить!“

„Пригадай собі помалу,
Як він в соймі сік Качалу,
А пани єго, аж страх,
Цілували по руках.

„Ось тепер ті поцілуї

.

.

. „

Іде Русин, поплакує,
Біда при нім підскакує.
Каже Русин: „Ночуймо“
Каже Біда: „Кочуймо!“

Вийїхали з Перемишля,
Стала Біда конець дишля;
Прийїхали в густий ліс,
Ізломала Біда вісь.

„Гей Русине, бігай просто,
Ось тут живе жид за мостом:
Він ту держить мою часть,
Він нам зараз раду дасть“.

Побіг Русин, втепенив ся,
Жиду низько поклонив ся.
„Гей ти Хаїм, чи чуєш,
Чим ти тутка торгуєш?“

„Ни — жид каже — чим торгую?
Я все тутка арендую:
Коршму, шлябант, бакори,
Мости, кости й фігури.

„Чи горівки, чи підківки,
Чи парубка або дівки,
Чи козу чи телицю,
Чи там свічку в капицю —

„Все у мене дістать можеш,
Як лиш гроші міні зложиш;
Коваль, стельмах, швець, кравець —
Як я скажу, все найдесь“.

Дав наш Русин, що жадали,
Зараз вісь єму зладнали;
Він хрестить ся тай дрижить:
„Та то дідько а не жид!“

Помаленьку, покрадемки
Прийїхали аж на Лемки —
Там їм була парада:
Обступила громада.

Лемки Біди не пізнали,
Капелюхи познимали,
Приязненько витають,
„Відки пані?“ питають.

„А може ви з Америки?
Що там наші вуйки, стрики?
Що мій тато? Що мій внук?
Заробляють грошей гук?“

Каже Біда: „Стійте, люде!
Вже-ж без Біди й там не буде.
Є там моя прислужка:
Андрухович і Грушка“.

Прийіхали до Сянока,
Там Русь тверда як опока,
Кричить мов би впала в дур:
„Русь от Сяна по Амур“.

Каже Русин: „Добре, братку!
Хай вам буде й по Камчатку!
Та міні здаєсь чомусь:
Як би мала наша Русь

„Навіть двісті міліонів
Оттаких як ви патронів,
То й тоді-б з них наконець
Ще не був оден мудрець.

„Поки за Русь „великую“
Наші тверді викрикують,
То жиди тимчасом тут
Нам з під ніг „малую“ рвуть“.

Йіде Русин чагарами.
Там вівчарі з отарами.
„Чиі вівці?“ — „Газдівські“.
„Чиі гори?“ — „Жидівські“.

„Колись були гори наші,
Досіть було сира й наші;
Нині вівцю в гурт даєш,
Кварту сира дістаєш“.

Русин далі поганяє,
Він сю пісню здавна знає:
Жид, шинк, векслі — поміщик,
Хлоп, шинк, крейдка, — небіщик.

Прийіхали аж на Турку,
Ходять Бойки як на шнурку, —
Біда з ними знайома,
Поміж ними як дома.

Каже Біда: „Гей ви Бойки,
Скачіть міні полегойки!
Покажіть нам в тій хвили,
Яких штук вас навчили!“

„Навчили нас патріоти
Вчора шити, днесь пороти:
Вчора-м посла викляли,
Днесь на ново вибрали“.

Каже Русин: „Чи здорова
Ваша рада повітова,
Та не тая торічна,
А та дивня, предвічна?“

Кажуть Бойки: „Давню раду
Засушили-м про параду,
Тай нову в тую-ж мить
Здало би ся засушить“.

Пита Русин: „Є в вас школи?“
„Є, та дуже вчать поводи:
Школа в селі вже літ сто,
А письма не зна ніхто“.

А в Хирові Єзуїти
Засіли ся Русь ловити.
Русин живо тікає,
Біда за ним гукає:

„Гей Русине, не спіши ся,
Єзуїтам поклони ся!
Вони дітей навчають,
Добра твого бажають“.

Русин каже: „От то й глупо!
Добра в мене й собі скупо,
А всі єго бажають,
Мене голим лишають“.

А в Самборі okazii:
Щось дуснуло в гімназії
І вилетів — не гранат,
А директор ренегат.

Прийїхали у Дрогобич.
„От тут, Бідо, що нам зробиш?
Русин послом, бурмістром,
Гімназії міністром!“

Каже Біда: „Лиш помалу!
Доберу я причандалу:
Тут доносів, там винця,
Тай дойїду їм кінця!“

З Дрогобича у Борислав
Русин Біду саму вислав.
„Іди, Бідо, не гай ся,
Здоровенька вертай ся!“

Йїдуть жиди по дорозі
Двадцять штири в однім возі,
Ще й шкапами худими —
Сіла й Біда між ними.

Бачив Русин як сідала —
Три дни потім пропадала,
Аж четвертої ночі
Ледве ноги волочить.

Забризькана, захляпана,
Аж по вуха вталапана,
Вид подряпаний увесь,
А голодна як пан пес.

Сіла мовчки, не питає,
Саламаху уплітає.
Пита Русин по хвили:
„Якже пані гостили?“

Каже Біда: „Що питаєш?
Глянь на мене, сам пізнаєш!
Сербала там солене,
Аж за багато для мене.

„Здохну, сли ще туду піду!
Там, небоже, біда біду
Осідлала як коня,
Ще й бідою поганя!

„Як я тільки там вказалась,
Між такі жидки попалась,
Що міні б ще в них вчитись,
Як над людьми глумитись.

„Вони гар-гар: „Яка мана?
Візьмим єї за гамана!“
Обіцяли три шістки,
Перебили всі кістки.

„Там би міні й смерть негладка,
Та здивав ся Стефан Пятка,
То він міні Борислав
Весь дрібненько описав.

„Тай говорить: „Ні, небого,
Тут вже твоїх сестер много!
Тікай відси що духу,
Щоб не було розруху!“

„Як те слово я почула,
З Борислава дременула,
Не діждавши й заплати —
Хай їм дідько кудлатий!“

А у Стрию славнім місті
Там Русинів більш як двісті
Зібрало ся на віче —
Відси Біда геть втіче.

Каже Русин: „Чекай Бідо!
На те віче і я піду,
А ти собі лишай ся,
Іди в Стрию скупай ся!“

Пішов Русин на ті збори,
Прислухуєсь — хлоп говорить,
І гуде народу клич:
То наш Берник з Лисятич.

Як промовив Олесницький,
А потому Могильницький,
А нарешті Давидяк,
То аж Русин геть розмяк.

Тай міркує: „Таких нам шліть
По два, по три в кождий повіт,
То б з нас Біда не кпила,
Швидко б вязи скрутила!“

В Болехові баталія,
Там Кобринська Наталія
В величезний будинок
Всіх зібрала Русинок.

Одна варить, друга місить,
Третя хлопські діти тішить,
Ті годують маленьких,
А ті миють пеленки.

А Натальця з старшенькими,
Пильно держить школу з ними,
Учить хлопців і дівчат,
Як з Бідою воювать.

Каже Русин: „Щасть вам Боже!
Отсе справді діло гоже!
В-перве бачу не в жарті,
Що й поівни щось варті!“

Прийїхали в Станіславів,
Русин Біду знов зіставив,
Поклонитись пішов сам
Желехівського кісткам.

По Липовій по вулиці
Іде панок, аж кулить ся,
Несе пачок зо сорок
Навязаних до торок.

Іде, потом обливаєсь,
А так втішно усміхаєсь,
Що аж Русин задививсь,
Їму чемно поклонивсь.

„Чи купецтвом, панцю, крутиш?“
Панок каже: „Я звусь Лукич.
Я не купчик, підрядчик,
Але „Зорі“ впорядчик.

„Чи бач, дядьку, як плигаю!
Все письменство я двигаю,
Драми, казки, поемки,
Віршів три оберемки.

„Від Карпенка і Чайченка,
Подоленка, Школиченка,
Жука, Жарка і Панька,
Ще й від Кримського Хванька.

„Від Кенира сто-дві байки,
Ще й від Пчілки, Лесі, Чайки,
Зірки, Дарки, Монтаря,
Дрозда, Щогля й Комаря“.

Каже Русин: „Що за зміна!
Розмахалась Україна!“
Зняв клепаню з голови:
„Боже вас благослови!“

Прийїхали в Коломню,
Похилила Біда шию;
Прийїхали аж на міст,
Підтулила Біда хвіст.

Тай говорить: „Слухай, брате,
Обйїдьмо те місто кляте!
Радикали тут сидять,
Вони мене ізїїдять“.

Іще Біда не скінчила,
Аж тут радикалів сила
З усіх боків знай летить,
Давай Біду молотить.

З сего боку Данилович,
А з того Гарасимович,
А з третього Трильовекій
Беруть Біду на гоцки.

Запаринюк з заду парить,
А Сандуляк в груди жарить,
А всі кричать у купі:
„Стовчім Біду у ступі!“

Тільки Павлик простяг руки:
„Не рвіть єї так на штуки,
Не мордуйте захланно,
Треба з нею гуманно!“

Одні кричать: „Не дармуймо!“
Другі кричать! „Поміркуймо!
Живцем єї візьмім враз
До музея на показ“.

Стали вони перечитись,
Якби Біду знівечити, —
Біда-ж тому вже й рада,
Як балака громада.

Помаленьку відітхнула,
Тай Русина в плечі пхнула,
Той по конях, коні в чваль —
Втікла Біда — дуже жаль!

В Матіївцях ще хлипала,
У Снятині вже нипала,
А як стала в Чернівцях,
То минув ся єї страх.

Русин шука́ кладовища,
Почити гріб Федьковича.
Біда-ж спішить у той двір,
Де Русинів видно збір.

Там стовп стоїть чорножовтий,
При нім руських людей ровти
Православні й паписти,
Прості, вчені й юристи.

Самі бють ся як ворони,
Перед стовпом бють поклони,
А хто о стовп чолом грим!
Конне того, що за ним.

Кричать, плачуть, а товплять ся...
Стала Біда їх питать ся:
„Чого ви так товпитеся?
Чи до стовпа молитесь?“

Йій говорять: „Ой світику,
Ми робимо політику,
Покірененько як той трусь
Спасаємо бідну Русь“.

Каже Біда: .Ось народні
Спасителі новомодні!
Товчіть, товчіть лобами,
Най утішує ще вами!“

Довго вона там дивилась,
Як Русь чолом о стовп билась, —
Аж спотіла, зомліла,
Далі їхать веліла.

В Садагурі Біду знають,
Жиди єї там витають,
Цадик вийшов на зустріч,
Виголосив довгу річ.

Хоч як Біда спішила ся,
А тут на ніч лишила ся;
Єї цадик чтив як міг,
Дав вечерю і нічліг.

Прийїхали до Кіцмана,
Надибали поліційяна:
Щось міряє, палькує,
По паперах мишкує.

Біда его питає ся,
Чим так нильно займає ся?
З разу не чув ніби-то,
Потім буркнув сердито:

„Та ось маю турбацію:
Мушу робить реляцію.
Тут Русь наша здуріла,
Гімназії схотіла.

„Виписали політично,
Вичислили статистично,
Що гімназійя потрібна,
Тай вислали до Відня.

„З Відня поту шлють завзяту
До нашого магістрату,
Чи справді ми так нагле
Гімназії забагли?

„Магістрат взяв під розвагу
І дав міні сю бумагу,
Щоб я на ню відповів,
Русь всю *ad absurdum* звів.

„Маю вказать до листика,
В чім хибна їх статистика,
Нефахові їх пляни,
Весь рахунок поганий.

„Все те б я ще сяк-так зробив,
Та ось чим Бог мене побив:
Як писати сю хрію?
Скорописі не вмію“.

Дойіхали до Заліщик,
Став наш Русин як небіщик,
Так при Біді зсох і схуд,
А конята ледво йдуть.

Сам він мов дід обдерши ся,
Біда-ж кричить розперши ся:
„Хоч на смерть їх тут замуч,
А вези мя по над Збруч!“

Не хтів Русин сварити ся,
Мусів Біді корити ся:
Хоч як не рад тѣму був,
На Мільницю повернув.

А над Збручем на вигоні
Плеще Біда у долоні,
Регоче ся як пугач,
Йій втурує людський плач.

Глядить Русин : Що за диво ?
Юрба люду біжить живо,
Чоловіки і жінки,
Старі, слабії дівчаки.

Одні на Збруч у плав ідуть,
Другі з дітьми у брід брудуть,
Інших гонить дикий страх
По баюрах, тросниках.

Русин крикнув : „Ой Господи,
Що се тутка за розпуди ?
Чого вони тікали ?
Чи Татарє напали ?“

Каже Біда : „Щоб ти знудивсь !
Се мене так люд напудивсь,
Та ось на лоб, на шию
Утікає в Россію.

„Про їх втеку я не дбаю :
Я за Збручем сестру маю ;
Вони біжать чорт зна де,
А вона вже на них жде“.

Йіде Русин байраками,
Аж тут пани з собаками,
З арканами в долоні,
За збігцями в погоні.

Біжать, біжать, спотикають ся,
Кричать, кричать, задихають ся :
„Ой лишенько ! Ой біда !
Вся двірня нас покида !

„Ой ратуйте ! Поможіте !
Ловіть хлопів, задержіте !
Се-ж манить московський цар
Наш робучий інвентар !

„Гей жандарми, гей фінанси,
Держіть „людек найкоханьши“
Ще й кордон най військовий
Стане понад Збруч цілий!

„Ловіть хлопів, розбійників,
Бо в нас нема робітників!
Як всі за Збруч забіжать,
То не буде кому жать.

„Ані жати ні косити,
По пять центів молотити,
По пять центів від руки,
Ще й по штири канчуки!

„Ловіть, держіть, арештуйте,
Вяжіть, бийте і катуйте,
Збруч стіною заступіть,
Лиш нам їх в село пришліть!“

Каже Русин: „Гей вельможні!
Будьте ж троха осторожні!
Та ж їм право позволя
Бігти хоч до Москаля!“

Гей як Біда тее вчула,
Кулачищем замахнула,
Гук Русина у плечі:
„Не балакай від речі!

„Чого в чуже мішаєш ся?
Чи на праві ти знаєш ся?
Ваше право: ціп до рук,
Гній, борщ, бульба і канчук!“

Зойкнув Русин, іскорчив ся,
Від удару наморщив ся,
Аж хруснула в хребті кість,
Закіпіла в серці злість.

Йіде далі тай міркує:
„Що се Біда з нас кепкує?
Чи ми в світі послідні,
Що терпіти їй гідні?

На закруті на вигоні
Затис зуби, затав коні,
Шарпнув, ніби одурів,
Тай висипав Біду в рів.

А як шарпнув, добре вважав,
Що у рові камінь лежав:
Біда лобом в камінь гуп!
Тай простерлась ніби труп.

Русин про те не журить ся,
Жене кіньми аж курить ся,
В душі шепче Отченаш,
Щоб там Біді був шабаш.

Аж надійшли ревізори.
„Хто там в рові? Чи не хорий?“
Витягають із рова,
Бачуть, Біда нежива.

За спільною порадою
Кличуть війта з громадою.
„Візьміть Біду, схороніть,
У всі дзвони заздвоніть!“

Стали люде міркувати:
„Деж нам єї поховати?
Візьмім єї на тачки,
Завезімо в бодячки!“

Пок громада надумалась.
Аж ось Біда прочунялась, —
Піднимаєсь огида:
„Ведіть мене до жида!“

Бачуть люде: жива Біда!
Розбігли ся Бог зна куда,
Біда встала, простяглась,
Дальше пішки поплелась.

Тут ми з нею прощаємось.
Чи ще коли спіткаємось?
Дасть Бог ще нам всім прожить,
Біда й сама прибіжить.

20 марта—13 апр. 1893.

С О Н Е Т И.

ВОЛЬНІ СОНЕТИ.

I.

Сонети, се раби. У форми пута
Свобідна думка в них тремтить закута,
Примірена, як міряють рекрута
І в уніформ так як рекрут упхнута.

Сонети, се пани. В них мисль від роду
Приглушено для форм; вони вигоду,
Пожиток кинуть, щоб ловити моду:
Се гарний цвіт, що не приносить плоду.

Раби й пани! Екстремі ся стрічають.
Несмілі ще їх погляди, їх речі,
Бо своїї сили ще раби не знають.

„Простуй ся! В ряд!“ Хлоп в хлопа, плечі в плечі
Гнеть стануть свідомі одної мѣти,
Живі, грізні, огромні сонети...

1880.

II.

„Чого ти хлопе вбравсь у стрій лицарський,
Немов боїш ся насміху і сварки?
Чого важкий свій молот каменярьський
Міняєш на тонкий різець Петрарки?

„Замісць валити панський гнет і царський,
Ти скрив ся в поетичні закамарки!
Гіркий, та нешкідний удар писарський,
Мов полинівки чарка у шинкарки“.

„Ні, я не кинув каменярський молот,
Усе він в мойій хоч слабій долоні,
Его не вирве насміх ані колот.“

„І як невпинно він о камінь дзвонить,
Каміня грюк в душі міні лунає,
З душі ж луна та співом виринає“.
1881.

III. Котляревський.

Орел могутий на вершку сніжному
Сидів і оком в довж і в шир гонив,
В тім схопив ся і по снігу мілкому
Крилом ударив і в лазур поплив.

Та груду снігу він крилом відбив,
І в низ вона по склоні камяному
Котитись стала — час малий проплив,
І в низ ревла лавіна дужше грому.

Тақ Котляревський у щасливий час
Вкраїнським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт нераз.

Та був у нім завдаток сил багатий,
І огник ним засвічений не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати.
1873.

IV. Народня пісня.

Глянь на криницю тиху, що із стіп могили
Серед степу слезою тихою журчить;
В ній мов в свічаді личко місяця блищить
І промінь сонця мись в єї срібній хвили.

На дні єї щось бє ся, мов таємні жили...
Той рух живий ніколи не бажа спочить,
Вода єї пречиста тисячі живить
Дітей весни, що густо в круг єї обєіли.

Криниця та з живою, чистою водою,
То творчий дух народа, а хоч в сум повитий,
Співа до серця серцем, мовою живою.

Як початок криниці нам на все закритий,
Так пісня та з жерєл таємних ллєсь слезою,
Щоб серце наше чистим жаром запалити.
1873

V.

Незрячі голови наш вік клинуть,
В котрім, говорять, перед правом сила,
А чесній думці перетяті крила,
А правду й волю як звіря женуть.

Та щож то --- право? Право, се лиш сила,
А сила — право, се закон природи.
В житю лиш сила ломить перешкоди.
До лету в гóру розпускає крила.

Та щож се — сила? Лиш п'ястук та збруя?
А серця вашого огонь святий,
А думка, що світи нові будує,

А волі вашої залізнi крила,
А переконань, правди блиск яркий,
Чи ж се не також непропаща сила?
1880

VI.

Жіноче серце! Чи ти лід студений,
Чи запашний, чудовий цвіт весни?
Чи світло місяця? Огонь страшенний,
Що нищить все? Чи ти як тихі сні

Невинности? Чи як той стяг воєнний,
Що до побіди кличе? Чи терни,
Чи рожі плодиш? Ангел ти надземний,
Чи демон лютий з пекла глибини?

Чим беш ся ти? Яка твоя любов?
В що віриш? Чим живеш? Чого бажаєш?
В чім змінне ти, а в чім постійне? Мов!

Ти океан: маниш і потопляєш.
Ти рай — добутий за ціну оков.
Ти літо: грієш враз і громом убиваєш.
1875.

VII.

Вам страшно тої огняної хвилі,
Коли з мільйонів серць, мов божий грім,
Закута правда бухне, і застилі
Шкарлущі світа розірве на нім?

Ви боїтесь, щоби кроваві хвилі
Не потекли і не підмили дім
Блискучої освіти, не змулили
Швидкого поступу думок зовсім?

Не бійте ся! В кровавих хвилях навалі
Не згине думка, правда і добро,
Лиш красше, ширше розіве ся далі.

Не бійте ся! Не людськості ядро
Та буря зломить, а суху лушпину, —
Ядро-ж живеє розростесь без впину.
1880.

VIII.

В снах юности так свавно ми шукаєм
Пряміх стежок, і молодим умом
Так просто, гарно вік свій укладаєм,
Так чесно сміло боремось зо злом...

А в тім в житє, мов в п'яних стиск вступаєм :
Сей відси штовхне, відти той часом ;
Сяк-так вємось, удари обминаєм,
Ба й других пхнем самі на бік плечом.

Оглянемося — і де наш замір дів ся !
Жизнь наша, наче манівці, блудна, --
Ще щастє, сли в округ ти не вертів ся.

Будь мов та хвиля ! Хоч грізна й мутна,
Та де вал верг її, там по ній осів ся
Осад новий, живий — земля плідна.
1880.

IX.

Як те залізо з силою дивною,
Що другеє залізо тягне к собі
І магнетизмом звесь, не в супокою
Зціпляєсь, але в ненастанній пробі, —

А як єго безділє вкриє ржою,
Під ржою й сила гине, мов у гробі, —
От так і серце, що грижі стрілою
Прошиблене, само зійдаєсь в собі.

Лиш праця ржу зотре, що грудь зійдає,
Чутє живе, неткнуте заховає,
Непросихаючу нору живить.

Лиш в праці мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким як є створила,
Лиш в праці варто і для праці жить.
1880.

X.

Смішний сей світ ! Смішніший ще поет,
Що все в нім хоче серіозно брати,
Що в тій погоні до незвістних мет
Розумну думку рад би відшукати.

Смішний сей світ! В нім правом дикий гнет,
А чесна праця в перегнилі шмати
Вкриваєсь, а коб мала лиш відмет
З страв дармойідів, щоб живіт запхати,

То мала б доста для потреби своїї!
Смішний сей світ! Неробів горсть мала
Себе вважає світом, паном всьої

Землі і цілю всього, що на світі!
Смішний поет, що хтів би окрім зла
В тім світі правди й розуму глядіти.
1881.

XI. Сикстинська Мадонна.

Хто смів сказать, що не богиня ти?
Де той безбожник, що без серця дрозі
В твоє лице небесне глянуть може,
Неткнутий блиском твоїй красоти?

Так, ти богиня! Мати, райська роже,
О глянь на мене з своїй висоти!
Бач, я, що в небесах не міг найти
Богів — перед тобою клонюсь тоже.

О Бозі, духах мож ся сумнівати,
І небо й пекло казкою вважати,
Та ти й краса твоя — не казка, ні!

І час прийде, коли весь світ покине
Богів і духів, лиш тебе, богине,
Чтить буде вічно — тут, на полотні.
1881.

XII.

Ось спить дитя, невинний ангел чистий.
Смієсь у сні, — се ангел з ним іграє...
Сплакне у сні — се ангел в облак мглистий
Розпливши ся, манить його й щезає.

І сон отсей нестертий, віковистий
В душі єго по собі слід лишає;
З дитячих снів той ангел промінистий
Раз в раз бажання, тугу в нім збуджає.

Рвесь молодець від батька і від мами
Чогось шукати десь в чужій чужині,
А ангел з дали кличе: Д' міні! Д' міні!

Любви, надії він спішить стежками,
Там плід здобуде, тут лиш квіти звялі,
А ангел з дали кличе: Далі! Далі!
1881.

XIII. Пісня будучини.

Знов час прийде, коли з погорди пилу
Ти отрясеш ся й ясною звіздою
Засьяєш людям, і підуть з тобою,
Серця твою почують давню силу.

Знов час прийде, до найтяжшого бою,
Остатнього, за правду й волю милу
Ти поведеш народи, і прогнилу
Стару будову розвалиш собою.

І над оновленим, щасливим світом,
Над збратаними, чистими людьми
Ти зацвитеш новим, пречудним цвітом.

Прийде той час! Істотою цілою
Ми чуєм хід єго по за собою,
Та доживем єго — не ми... не ми!
1880.

XIV.

Досить, досить слова до слів слів складати,
Під формою блискучою, гладкою,
Мов хробака під гарною лускою:
Пекучий біль і сльози укривати!

Лікар іде! Не час тепер ховати
Поганих струпів. Смілою рукою
Розкрить їх треба, мимо встиду й болю
Всю гниль нещадно з тіла виривати.

Час показать, що людськість мужем стала,
Дитинячих іграшок відреклась,
Своє важке призначенє пізнала;

Що снігова метіль вже унялась,
Безцільних поривів пора пропала,
Розумних діл пора розпочалась.
1881.

XV.

Ні, не любив на світі я нікого
Так, як живому слід живих любить,
Щоб не зрікаючись себе самого,
Війти в другόго душу, переймить

Єго думки, єго бажанєм жить,
Не думавши добро творить із того,
І так, незамітно зовсім для нього,
Вести єго, де висша ціль манить.

Від разу бути паном і слугою,
Зректись себе і быть самим собою —
От так любить ніколи я не вмів.

Чи самолюбства в мні за много стало,
Чи творчих сил живих було за мало?
Чи шлях життя мене фальшиво вів?

2 окт. 1889.

XVI.

І довелось мні за се страждати!
Де лиш любови правдивої шукав я,
Усе за неї був готов віддати —
Те саме все безсиле зустрічав я:

То вбране в гордощів холодні шмати,
То в слів цукрових стрій конвенціональний,
В мрій, сліз, зітхання плащ сентиментальний,
Та в бій життя зовсім незгоже стати.

Лиш де я не шукав єї, де навіть
І зло чинив, щоб стать єї негідним,
Там я найшов єї. От тим то травить

Мене подвійне горе жалом мідним:
Те зло, що своїм прогріхом вважаю,
І те добро, що без заслуги маю.

2 окт. 1889.

XVII.

Колись в сонетах Данте і Петрарка,
Шекспір і Спенсер красоту співали,
В форму майстерну мов різблена чарка,
Свою любов мов шум-вино вливали.

Ту чарку Німці в меч перекували,
Коли знялась патріотична сварка:
„Панцирний“ їх сонет*) як капраль гарка,
Лиш краску крови любить і блиск стали.

Нам хліборобам що з мечем почати?
Прийдесь нову зробити перекову:
Патріотичний меч перекувати

На плуг — обліг будущини орати,
На серп, щоб жито жать, життя основу,
На вили — чистить стайню Авгіову.

24 сент. 1889.

*) Мова тут про звісні в німецькій літературі „Geharnischte Sonette“ Фр. Ріккерта.

ТЮРЕМНІ СОНЕТИ.

I.

Бе дім плачу і смутку і зітхання,
Гніздо грижі і зопсутья і муки!
Хто тут війшов, сціпи і зуби й руки,
Спини думки і речі і бажання!

Кукіль тут політь з жита, видаєть ся,
Та рівночасно свіжий засівають;
По параграфам правду виміряють,
Але неправда і без міри лєть ся.

Ту стережуть основ, але основу
Усіх основ — людського серця мову
І волю й мисль зневажують як дрантє.

Ви, що понавши в западню ту, хтіли
Найти в ній людський змисл і людські ціли,
Lasciate ogni speranza — мовив Данте.

19 сент. 1889.

II.

„Вузка, важкая до добра дорога“ —
Се сказано десь у письмі святому.
Та я перечу тим словам як мога,
Пізнавши вхід до в'язенного дому.

Вонючі сіни — перша острогога.
Скрипливі двері в хіднику тісному,
Відтак ідеш по манівцю крутому,
А там подвірє, мов пуста берлога.

А по подвірю вояк патрулює,
У сінех варта, стражники понурі
І арештанти наче тінь снують ся.

Сей шлях важкий — чи до добра прямує?
Спитайте тих, що мучать ся в тім мурі!
Зрахуйте сльози, що день в день ту ллють ся!

10 сент. 1889.

III.

Гей, описали нас, немов худобу:
І назву й вік і ріст і всю подобу,
Волосє, очи, зуби, всі приміти —
Тепер хоч в Відень нас на торг гоніте!

Гей, обшукали нас, немов бандіти:
Всі кішені, всю одіж, всю особу,
Ножі, тютюн і гроші й всю оздобу
Забрали — хоч в турецький рай ведіте!

Ну, от тепер ми чисті! Глупі, глупі!
Ножі, оздоби й скарби наші з нами,
Тих вам не взять бандітськими руками!

І розвели нас у апартаменти
Державні. Злишні тут всі компліменти!
Сальон, їдальня, спальня й с... — все в куші.

16 сент. 1889.

IV.

Сижу в тюрмі, мов в засідці стрілець,
Усякий звір поперед мене мчить ся,
Не криє ся від мене, не боїть ся,
Показує, в чому хто є мистець.

Лис — злодій тут, не скромник, не святець,
І вовк не музикант, а просто вбійця,
Медвідь — дерун і лютий кровопійця,
Забув про жарти, бубен і танець.

Тут всяку видно наголо особу,
Мов фрак роздівши й мундур урядовий,
Вони і людську скинули подобу.

Я в засідці дрібнії точу стріли
І напинаю лук свій все готовий —
Ну, бачність, звірі! Не хиблю я ціли!

9 сент. 1889.

V.

Вам хочесь знать, як нам в тій казаматі
Проходить час? О, страх патріархально!
Як господарські діти йдемо спати
Ураз з курми, лиш що заснуть звичайно

Не можемо. Ні про що розмовляти,
То й мовчимо. Лиш сей та той нечайно
Зітхне. Минає осьмий час, девятий...
В тім Герсон*) стука о стіну нагально

І лізе до вікна. „Ти спиш, Реєнте?
— Ні! — „Так подай там знак до Розноряки.
Mir wellen eppes machen düll den Mente!“**)

Стук, стук по стінах! Гомонять тихцем...
Пост настороживсь, став к вікну лицем. —
В тім з права хтось як рявкне: „Лут табаки!“

*) Герсон, — жид конокрад (гл. Жидівські мелодії); далі прозвища арештантів.

**) В жидівсько-злодійським жаргоні значить: Нумо подразнити троха вояка!

VI.

„Не будеш тихо!“ — крикнув пост і шпарко
Побіг туди відкіля крик роздався.

„Рахміль! Рахміль!“ — крик з ліва обізвався, —
Знов пост біжить, клине, аж небу жарко.

„Чекай но, я вас тут навчу кричати!“
Та поки ще добіг на місце крику,
Вже Герсон став неначе кіт м'явчати,
А з права хтось там виє: Кукуріку!

Із всіх вікон посипалось як град:
„Козидра! Шпичка! Rich da'n Tat'n aran!“
Пост став немов підрізаний баран.

І раптом стихло все, мов в домі смерти.
Хто? де кричав і по що? — годі знать. —
Се наші є вечірнії концерти.

17 сент. 1889.

VII.

Вже ніч. Поснули в казни всі, хропуть.
І п'ятьма налягла. Лиш візитирка
Підсліпуватим своїм оком зирка,
Немов моргає злобно: Ось ви тут!

Деся на завісах скригнула кватирка,
Плюскоче дощ і грубі краплі б'ють
О риву, — рива так жалібно дирка
О мур, мов хоче вирвати ся з пут.

Та ні, не вирвеш ся! Зелізні гаки
Держать тебе, дозорці як собаки
Пильнують, ходять шельвах під вікном.

Не вирвеш ся! І глухне зойк розпуки,
В тяжкій знесилі опадають руки...
Заснуть, заснуть, хоч би мервецьким сном!

17 сент. 1889.

VIII.

А ледво тільки сон нам зломить очи,
Гнеть північна єго сторожа згонить:
Гримить коритар, колодя скрегоче
При дверех, думаєш з просоня: дзвонить

Пожарний дзвін... Зриваєш ся — аж ні!
Пан ключник входить з лямпою, поглинне
На крати, чи здорові та міцні,
На піч, на кибель, тапчани — тай зникне.

Знов колодки скрегочуть, а Ногайці
Казню за казнею пліндрують далі,
Мов Лопотова та війна у байці.

Що сон із змучених повік украли,
Грижи неситій не дали заспати —
Байдуже їм, коб лиш здорові крати.

17 сент. 1889.

IX.

А рано, поки час ще вибе пятий,
Знов Лопотове славне військо грюка:
Іде „кібльованє“. Що се за штука —
Ій Богу, сам не знаю, як сказати.

„А гій — почнуть естетики кричати, —
„Ось до чого у них доходить штука!
„Яка де в світі погань є, грязюка,
„Вони дава й єі в сонети бгати.

„Петрарка в гробі перевернесь, пробі!“
Нехай! Та тільки він ходив в саєтах,
Жив у палатах, меч носив при собі,

Тим то красн, пишнот в єго сонетах
Так много. Ми ж тут живемо в кльоаці,
То й де ж нам взяти красних декорацій?

17 сент. 1889.

X.

Колись в однім шановнім руськім домі
В дні юности, в дні щастя і любови
Читали ми „Что дѣлать?“ і розмови
Йшли про часи будучі, невідомі.

Домашні дами ось як побивали
Нераз мої горячі дітірамби:
„Е, спільна праця! В таким разі й вам би
Прийшло ся чистить виходки й канали“.

Не знали дами, що важке, всесвітне,
Питанє те вже Австрія рішила.
Тюремний кібель — щό в ньому за сила!

І виходок і мебель враз! Вигідне
Береш єго, виносиш, ну, і прямо
На поле лий, чи в компостову яму.

17 сент. 1889.

XI.

Встаєм раненько, миємось гарненько,
Вбираємось і стелим ліжко в мить,
Пісочком казню метемо чистенько,
Тоді давай ходить, ходить, ходить...

Шість кроків, там, і шість назад — досить,
Щоб не крутив ся світ, та трьом тісненько:
То два нас ходить, а один сидить,
Той встане — з нас один сіда смирненько.

Колись в Бориславі були землею
Два ріпники присипані: три дошки
Над ними стали скісною крівлею.

Лиш люльку мали і вода слезила
В кутку: сей воду ссе, той курить трошки...
Сім діб! І нас того ж тюрма навчила.

18 сент. 1889.

XII.

Прохід — не хлопський в полю, і не панський
В садках тінистих, не філософічний
Той Шіллерівський, а гігієнічний
Прохід, регламентовий, арештанський!

Зима чи літо, дощ, сніг, чи погода,
Мороз чи спека, на годину в добу
Женуть дозорці в'язнів мов худобу,
По черзі на прохід до огорода.

Дерев там тільки, що паркан з ялиці,
А зелені, що по за ним доглянеш,
А неба, що доглянеш з дна криниці.

А в грудь як свіжого повітря втягнеш,
То світ закрутить ся мов у п'яниці,
І ще сумніший, безсильніший станеш.

16 сент. 1889.

XIII.

Ні, наш тюремний домовий порядок
Бува часом дотепний! Ну, скажіть:
Кібльоване полуднішне й обід
Ураз — чи дотеп се, чи лиш припадок?

І запах саламахи й кіблів смрід!
Рядком з водою становлять коновку
І хліб кладуть і в кіблі ллють карболку —
Ніс арештантський все знесе й живіт.

Щаслива Австріє! Той ум великий,
Що видумав сей дотеп, варт во віки,
Щоб святкувать ім'я його празнично!

Перед його ідеєю я клонюся:
Не апетитно, та за те практично;
Minus de genus, si constructio bonus.

19 сент. 1889.

XIV.

Беруть діру, залізом обкують,
Приправлять курок і язик для маху —
І самопал готов. Оттак мабуть
І арештантську в'яють саламаху.

Беруть котел води і жменю круп —
Ось вам і суп; досиплють кмину жмінку,
То звесь кминковий; краяну печінку —
Звесь леберсуп; а хліб — хлібовий суп.

На друге йде капуста й воловина
В неділю (евфемічно, — жил і лою
Бува пераз в тім м'ясі половина!)

В будні горох, фасоля (в-пів з гнилою!),
Логаза, каша гречана й „дубова“ —
Ось вам вся наша „карта страв“ готова.

19 сент. 1889.

XV.

Та ви не думайте, що висша власть
Лишає так се діло, без призору!
Вона пильнує прав у всяку пору,
І параграфів скривдити не дасть!

.

А як обід готов, то відкладають
Найкрасше м'ясо, хліб і відливають
В тарілки саламаху — ще густою,

Дадуть омасти і несуть хоробре
До президента. Той скоштує. „Добре!“
Тоді для нас розбовтують водою.

19 сент. 1889.

XVI.

В тих днях, коли неначе риба в сіти
Мій вольний дух в тісних тих стінах бєть ся,
Смертельний холод в душу аж крадєть ся,
І ні-кому потішити, огріти,

Одним одна лишила ся міні ти,
Мужицька пісє, в котрій люд весь плаче,
І мому серцю лекшає неначе
З народним болем в одєн такт боліти.

О, ви кристалізованії стони,
Ви слєози, перетоплені в алмази,
Зітханя, влиті у тужливі тони!

Не покидайте ви мене в тій хвили!
Кріпїть, щоб ті безумства, муки, врази
Мойого духа глїб не помутили!

8 сєнт. 1889.

XVII.

Замовкла пісєня. Чи ж то їй, свобідній,
Золотокрилій пташці тут витати,
В тій западни понурій, непривітній,
Де чоловік потоптаний, проклятий?

Чи ж їй огидний образ той писати,
Як страж вєстромляє свої лани мідні
В мою кішеню, чоботи, в послідній
Рубєць одєжі і в послідні шмати?

Тютюн, огонь, папір і оловець,
Ось чого власть шукає так пильнейко,
Що влїзла-б аж в нутро тобі, здаєть ся.

І мовкне пісєня. Так і соловейко
Втікає від гнізда, писклят, яєць,
Коли людськá рука їх доторкнєть ся.

16 сєнт. 1889.

XVIII.

На дворі, там, за парканом тюремним,
Є конституція, якісь закони;
Для нас вони є тільки мітом темним,
Лиш дзвоном, що не знати, де він дзвонить.

Вся конституція, закон увесь
У нас упрощені, що годі далі:
Один існує кодексе в криміналі,
А кодексе дивний той — Hausordnung звесь.

Не писаний се кодексе, а істніє
Лиш в устній і п'ястучній передачі,
З практичних лекцій єго вязень вміє.

Єго встанови бистрі як штафети.
Діректор, ключник, стражники добрячі
Йїх знавці, виконавці й інтерпрети.

15 сент. 1889.

XIX.

Не вільно в казни тютюну курити,
Книжок читати ні свічок світити,
Не вільно в візитирку говорити,
В вікно глядіти, грішми що платити.

Папір і оловець при собі мати,
Для арештанта се тяжка провина;
Ножа тож казня мати не повинна,
Хліб ніхтями й зубами треба рвати.

А ключник, стражник може в кожній хвили
Перетрясти все в казни, обшукати
Вас до сорочки, „мачку засвітити“,

І язиком як хоче, я вас честити,
За кару вас в „густую“ казню дати,
Де-б вас кумпани обкрадали й били.

15 сент. 1889.

XX.

Ні, вас забути був би гріх великий,
Чесні панове ключники й дозорці!
Тай як похвал відмовити вам порції
Там, де над всім царюють ваші крики?

Ви продали себе в каті й на муки.
За 300 гульденів річної плати
Готові з друга, брата шкуру драти,
Як лиш він тут попадесь вам у руки.

Понижені до розряду собаки
Порядком нашим, ви й метите ся таки,
Понижуючи других яко мога.

Грим, грим! „Дід“ входить: хліб приніс. З порога
На під покинув і пошхнув ногою —
І я почув, що є власть надомною.
16 сент. 1889.

XXI.

Что ми шумить, что ми звенить, мов в хмарі
Грім? Декретові бігають до вмору,
Гуркочуть ліжка, миють коритарі,
Труть, білять, миють в казнях і з надвору.

„Комісія, комісія!“ — гуде,
Мов шелест листя, як зближаєсь буря.
„Висока урядова фігура,
„Сам пан надраджя на контроль іде!“

В неділю рано дух дунув Господній
Над океаном, все аж до безодні
Стряслось — фігура в кримінал явилась.

Із казні в казню йде — весь штаб круг неї...
„Замкніть вікно!“ — дід крикнув нам крізь двері
Щоби фігура не перестудилась.

XXII.

Війшла фігура. „Як зветесь ви?“ — Франко.
„Гм, Станко?“ — Франко! — „Станко, запишіть“.
„Давно тут?“ — Місяць. — „Гм! А ти коханку?“
— Сім день. — „А ти?“ — Я завтра йду на світ.

Побачив книжку. „Маєте дозвіля
Читать?“ — Так. — „Гм!“ — На ліжка, на суфіт
Зирнув. „Гм, гм! А тут нема вентиля?“
— Нема. — „Нема? Гм, добре, запишіть!“

Тут ключник кинувсь. — „Є за то вентиля
В двох казнях, там!“ — „В двох казнях? Запишіть!
„А ви-б часом вікно тут отворили!“

(Мабуть у ніс фігурі вдарив смід!)
— „У нас вікно отверте день і ніч!“ —
„Ага, гм! Запишіть!“ — І вийшли пріч.
19 сент. 1889.

XXIII.

Хоч в криміналі крати, грубі мури,
Ковані двері, варті й не злічити,
А все, щоб не змовлялись інквізити, —
То таки й тут озвався наш вік культури.

Тут телеграф є свій — і досконалий!
Весь апарат — стіна й кавадок тріски,
І з казни в казню йдуть по нім сигнали.
Се тож культурний виплід, „echt“ австрійський.

І почта йде з вікна в вікно по ночі,
Безплатно перевозить хліб, „маняти“,
Тютюн, огонь — про письма й не казати.

Бува й смітьяр при дверех заскребоче
І крізь шпару „грипсанку“ спішно всуне,
І тій Теміді в сліпі очи плюне.

20 сент. 1889.

XXIV.

А прочий час заповнюють розмови.
Сей своїм „ділом“ мучить всіх і нудить,
Той жарти строїть, всіх смішить готовий,
А інший в споминах колишніх блудить.

Хто казку каже, хто знов тугу в собі
Гне й ходить, ходить, тільки чути кроки...
Часом на всіх наляже сум глибокий,
І довго в казни тихо, наче в гробі.

„Вдуріти можна!“ — буркне хтось, і люте
Прокляте вліпить. „Гей, брати, а нуте!
„Чого похнюпились? Нехай на панську

„Макову смуток! Грим об землю лихо!
„Зберімось лиш на голос, і тихо
Затягнем нашу пісню арештанську!

21 сент. 1889.

XXV.

„Хто любить місяць, я без сонця вяну.
В тюрмі про волю вже й не нагадаю!
Сиджу й клену свою судьбу погану,
Тих вороженьків, що з-за них страждаю.

До суду кличуть, бач, до протоколу.
Суддя мій лютий, став грозить кіями...
„Скажи всю правду, то підеш на волю!“
Я визнав правду — і пішов в кайдани.

Читають декрет. Стали батько й мати,
Плачуть, не сміють і руки подати...
„Бач, синку, де непослух той доводить!

„Господар в путах, в бурій куртці ходить,
„В довбанці вбутій, стрижене волосся,
„В полі-ж пшениця сипле ся з колося“.

20 сент. 1889.

XXVI.

„Не кепська пісня, пане, — Герсон каже, —
„Стара бригідська пісня! А зложив
„Єі хлоп простий, простий хлоп, аякже!
„Не тямлю, чим на кару заслужив.

„А кару довгу мав, вже десять літ
„Сидів, а ще мабуть мав п'ять сидіти.
„От раз комісія якась, адіть,
„Прийшла в Бригідки, щось там оглядіти.

„А він сидить коло вікна й співає
„Сю саму пісню — а співав чудово —
„І плаче так, що аж ся серце крає!

„Пани тихцем списали слово в слово,
„І вислали до Відня. Ну й за пару
„Неділь прийшло: змазав му цісар кару“.

21 сент. 1889.

XXVII.

Народ наш в бідах добрий практик: зла вість
Його злякать ні здивувать не може.
Не даром він зітха: не вводь нас Боже
Під панську карність а людську ненависть!

Людська ненависть — се ж найтяжше горе,
Найгірша кара для громадянина!
Він без людей — слаба в степу билина,
Котру, хто хоче — стопче й переоре.

З тим горем, з тою карою страшною,
Що б и т людський стинає мов косою,
Він панську карність ставить на рівні —

Ту, що про себе шумно так голосить,
Немов вона, мов другий Атлас носить
Весь лад суспільний на своїй спині.

16 сент. 1889.

XXVIII.

Ні, ви не мали згляду надомною!
Хоч око в око ви не сміли стати,
Не сміли своїї правди нам сказати, —
Ви підступом побили мя без бою!

Щоб над безсильним, хорим показати
Звірячу силу, ви добов нічною
Напали мя, мов вовк за звіриною
Ви чатували на порозі хати.

Ви права сторожі? Ні право в вас
Лиш щит, котрим безправе закриваєсь!
Судить мене, та вас осудить час!

Нехай тепер безсильно розбиваєсь
Мій крик о зимні стіни, прецінь раз
Він вирвесь, і ваш сон єго злякаєсь.

7 сент. 1889.

XXIX.

У сні міні явились дві богині.
Лице одної — блиски проміністі,
Безмірним щастем сьняли очі сині
І кучері вилі ся золотисті.

Лице другогі чорний крив серпанок,
І чорні очі наче перун з тучі
Блищали, коси чорні та блискучі, —
Була немов літний, бурливий ранок.

„Не плач, дитя самотне, цить мій світку“.
Сказала перша (що за голос милий!) —
„Ось на тобі мій дар, чудову квітку!“

І сояшник дала міні розцвилый.
А друга мовчки терн втиснула в руку.
І враз я радість вчув і люту муку.

48 сент. 1889.

XXX.

І говорила перша: „Я любов,
„Житя людського сонце невечерне.
„Як сояшник за сонцем, так за мнов
„Най раз на все твоє ся серце зверне.

„І світ і люде, всі перед тобов
„Являтись будуть світлим боком; скверне,
„Погане, зле, лиш з наслуху, немов
„Крізь сито тільки будеш знать. Оберне

„Мій дар до тебе щирих серць богато,
„І від найліпших найчеснійших твого
„Віку — добра й любови зазнаєш много.

„Тож хорони, дитя, сей дар мій свято!
Любов люде й мов хліб той до засіка
Громадь і степенуй в любов до чоловіка!“

18 сент. 1889.

XXXI.

І говорила друга: „Я ненависть,
„Любови сестра й товариш невідступний.
„Ненавиджу я все, що звесь лукавість
„І кривда й лад нелюдський та підкупний.

„Ненавиджу я всю тоту неправість,
„Що чоловіка пха на путь непутний,
„Що плодить в душах підлість, брехні, зависть,
„Крутіж отой могучий, каламутний.

„Не в серці людським зло! А зла основа
„Се глупота й тота міцна будова,
„Що здвигнена людьми і ніх же губить.

„Се зло й тобі прожре до кости тіло,
„Щоб ти зненавидів єго і бивсь з ним сміло.
„Хто з злом не боресь, той людей не любить“.

18 сент. 1889.

XXXII.

Сидів пустинник біля свого скиту
Серед лісів безмірних та безлюдних
І слухав пташок голосів пречудних
І вітру в гилію пісню сумовиту.

Аж бач, голубка, єго пташка біла,
Що вже два дні не знать де пропадала.
Ту-ж по над ним крильцями стріпотала
І тихо в него на колінах сіла.

Старий погладить хтів єї руков —
Тай обімлів: ті крильця сніжнобілі
Обризькала червона людська кров.

І зойкнув дід: „Прокляті, зсатанілі
Часи, коли з осель людських в сей ліс
На крилах голуб людську кров приніс!*)“

13 сент. 1889.

XXXIII.

Россіє, краю туги та терпіння,
Чи ж не такий ти час проходиш нині?
В тривоги й самолюбія пустині
Позабивались старші покоління.

Тремтить вся сила краю як заклата,
А тимчасом на лютій бій за волю
Летять малії діти голубята,
Кістями лягають у сніжному полю.

Россіє, краю крайностей жорстоких!
Твій витязь Святотогор дріма в печарі,
Козацька воля спить в степах широких,

А дівчина голубка на бульварі
Платком, а не лицарською трубою
Сігнал дає до кроволитя й бою.

13 сент. 1889.

*) Мотив із Ленау.

XXXIV.

Як я ненавиджу вас, ви машини,
Що трете кости, рвете серце в грудях,
Вбиваєте живу ю душу в людях,
І потім кажете: „Щож, ми невинни!

„Нас на такі заведено пружини,
Ми мусимо! В самих нераз вся суть, ах,
Бунтує ся... Та що робить! Не будь, ах,
У нас тих пут, становища, родини“...

Як я ненавиджу вас, добрі, щирі,
Що служите неправді, підлоті, —
Чи служите у злій, чи в добрій вірі!...

Ні, ті, що в добрій вірі служать, ті
Ненависні міні в найбільшій мірі,
Як на рабі тім пута золоті.

9 сент. 1889.

XXXV.

Що вовк вівцю їсть — жалко, та не диво.
На те він вовк, розбійник, душогубець.
Та як би віл, спокійний травоскубець,
Приняв ся враз живеє рвать мясиво?...

Що ширить тьму у рясі темнолюбець,
Що кат у фраку точить кров як пиво,
Що злодій-фарисей основі живо
Спаса — се зле, та злий в злім не проступець.

Та чесний чоловік, що злomu служить,
Своєю честю покриває мідний
Лоб підлоти, а стиха плаче й тужить, —

Се вид найвисшої погорди гідний,
Се вид Пилата, що Христа на муки
Віддав, а сам умив прилюдно руки.

9 сент. 1889.

XXXVI.

Пилат Христа віддав катам на муки
І мовив: „Я невинен, вам бажалось!“
Взяв воду і прилюдно вмивши руки
Пішов обідать, мов ніщо й не сталося.

Та сталося так: немов на вид гадюки,
На вид єго у ростіч все пускалось —
Раби, прислуга... навіть заметалось
Безстрашне серце в воіна-звірюки.

Пішов на кришу, де чекала жінка,
Так та з страху лиш скрикнула в нетямі,
В низ верглась і розбила ся об камінь.

Пішов в покій, де в пуху спить дитинка,
Так та лиш витріщила оченята
На него й вмерла диким жахом стята.

9 сент. 1889.

XXXVII.

І Бог поклав клеймо на груди Пилата,
Житє, смерть, тіло й дух єго прокляв
Гірш Каїна, бо Каїн вбивши брата,
Не мив рук з крові, винним чувсь, тікав.

А сей, що правду чисту в руки ката
Віддав, одвіт від себе відпихав;
То й правда вся була єму віднята,
Все, чим він жив, гордивсь і віддихав.

Сімя єго пропала наче тінь
І кесар з служби з ганьбою прогнав,
І рідний город випхнув з своїх стін.

Старий, слабий край шляху він стогнав,
Шматка просив, та до кінця ворожі
Камінем в него кидали прохожі.

9 сент. 1889.

XXXVIII.

А як умёр, хтось трупа взяв за ноги
І вкинув в яму й камнями прикидав, —
Та через ніч труп знов покрай дороги
Лежав — гріб тіло кляте з себе видав.

Тоді стягли тернів, бодяча куцу
І трупа вергли й жар підвергли лютій;
Терни згоріли, та нічого трупу
В огни не сталось, він лежав неткнутий.

Тоді каміне жорнове на шию,
На руки й ноги начепивши, в море
Прокляте тіло вергли в чорторію.

Та повривались шнури конопляні,
А труп Пилата, всій землі на горе,
Ще й доси плавле десь по океані.

9 сент. 1889.

XXXIX.

В тюрмі міні страшливі снять ся сні,
Тай чи то сні лишень — і сам не знаю,
Такі виразні та тривкі вони,
Такий несонний біль міні вчиняють.

Найтяжші муки, лютії тортури,
Які лиш людям люде завдавали,
І ті, що в них страждали і вмирили,
Заповнюють тюрми моєї мури.

Мов рій товплять ся привиди кроваві:
Страшні злочинці і святі герої,
І рани їх я бачу мов на яві.

І з ран тих наче грім лунає в моїй
Душі: „І нам частину співстраждання,
Частину пісні за важке конання!“

22 сент. 1889.

LX.

Христос бичами зічений, кроваві
Терни в волосю, хрест свій приволік;
В руках, ногах від гвоздів діри ржаві, —
Стоїть і шепче: „Ось я, чоловік!“

Джордано Бруно на кострі горючим,
З язиком що йно вирваним кліщами,
З тілом від свіжих ще тортур болючим
Глядить у жар під своїми стопами.

І Кампанелля висить на тортурах:
Двадцятий раз єму друхочуть кости,
Сустави крутять і печуть підшви.

І з стогоном глухим, несвіцьким, в мурах
Тюремних віє щось мов легіт в полю:
Се муки й кров за світло, поступ, волю!

22 сент. 1889.

XLI.

„А за що-ж ми терпіли муки й мерли?“ —
Нова громада стогне відкись з ліва.
„Ми — гній історії, ми негатіва, —
Чи ж в нас не людське тіло, з дроту нерви?“

Ось Даміян. Яку приняв він муку
За те, що короля ранив блудного!
В іспанських чоботах ломали ноги,
На сірковім огни палили руку,

Горючими кліщами тіло рвали
І олово та сірку в свіжі рани
Лили, і кіньми рвали й чвертували!

„Цілу годину я вмирав, тирані!
Посивів з болю!“ І було се вчора,
В Парижі славнім, в вік Руссо й Вольтера.

22 сент. 1889.

XLII.

Ось Гонта йде, весь синій від побою,
З відтятим язиком і рукою;
Його садять на розжарену шину
І шкуру днуть, аж всю обдерли спину.

А далі сотні, тисячі проходять
Кровавих тіней німо надомнов:
Йїх бють, рвуть, п'ялять, в колесо городять,
І в ямі коденьській булькоче кров.

Проч, проч, нещасні тіні, спіть спокійно
В могилах своїх темних, позабутих!
Чи ж мало людскости мук ваших лютих,

Щоб з вами й ми терпіли ще подвійно?
Пропав вже час тортур і мук таких!
Спіть, не тривожте наших серць м'яких!

22 сент. 1889.

XLIII.

Минув час мук? Брехня! Чи ж давній час,
Як гibli Пестель, Каракозов, Соня?
Як мучивсь Достоєвський і Тарас?
Хіба ж тепер вже кандалі не дзвонять?

Хіба різки ще не свистять у вас?
Цілими селами в тюрму не гонять?
Хіба гармати мідних гирл не клонять
Над містом, всіх готові зжертвувати враз?

М'які серця в вас, бо трусливі в часті!
А звір зневаги до людей і влади
І тьми росте і висить над вами!

Ми, єго жертви, вас звемо з могили:
Не м'якніть без часу! гартуйте сили!
Гоніте звіря, бийте, рвіть зубами!

22 сент. 1889.

XLIV.

Багно гнилеє між країв Європи,
Покрите цвіллю, зеленю густою!
Розсаднице недумства і застою,
Россіє! Де лиш ти поставиш стопи,

Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвите бездушність, наче плісень з муру.
Ти тиснеш і кричиш: Даю свободу!
Дреш шкіру й мовиш: Двигаю культуру.

Ти не січеш, не беш, в Сибір не шлеш,
Лиш мов упир із серця соки ссеш,
Багно твоє лиш серце й душу дусить.

Лиш гадь і слизь росте й міцніє в тобі,
Свобідний дух або тікати мусить,
Або живцем вмирає в твоїм гробі.

4 окт. 1889.

XLV.

Тюрмо народів, обручем сталеним
Ти обціпила їх живі сугави
Й держиш — не для пожитку, не для слави,
А лиш для жиру клеветам мерзеним.

Отак пастух попута коні в полі
Через-ногу: здаєсь, три ноги вільні,
А йти вони ні бігти не зусильні —
То ржать, гризуть ся спільники неволі.

Оттак і ти попутала народи,
Всім давши зверхні вигляди свободи,
Щоб одні одних гризли і душили.

І хоч всі дружно рвуть ся з твого круга,
Та в різні боки шарпають друг друга.
Сей колот — жерело твоєї сили.

4 окт. 1889.

Епїлог.

(Присвячено русько-українським сонетарям.)

Голубчики, українські поети,
Невже вас доси нікому навчити,
Що не досить сяких-таких зліпити
Рядків штирнадцять, і вже й є сонети?

П'ятистоповий ямб мов з міді литий,
Два з чотирьох, два з трьох рядків куплети,
Пов'язані в дзвінкі рифмові сплети —
Лиш те імям сонета слід хрестити.

Тій формі й зміст най буде відповідний:
Конфлікт чутя, природи блиск погідний
В двох перших строфах ярко розвертаєсь.

Страсть, буря, бій, мов хмара піднімаєсь,
Мутить блиск, грізно мечесь, рве окури,
Та при кінці сплива в гармонію любови.

Преров 6 мая 1893.

ГАЛИЦЬКІ ОБРАЗКИ.

I. В шинку.

Бидів в шинку і пив горівку,
Бо коло серця щось пекло.
Згадав про діти, хору жінку,
Згадав про щастє, що втекло...
Згадав, як був господар він,
Як шанували 'го сусіди,
Всяк віддавав єму поклін
І слово добрєє завсїгди.
А далі... далі не хотів
І згадувать!... Настало лихо!
Чому мовчати він не вмів,
Коли казали бути тихо?
Коли громаду кривдив пан,
Чому він мусїв впоминатись,
Хоч не єго зорали лан,
З панами права добиватись?
І не добивсь з панами права,
Ще й сам від них біди назнавсь:
Громадська пропала справа,
Він сам до крихти зруйнувавсь.
Худоба, хата, поле й сад
Пішли за кошти судовії,
В широкий світ вєначе в ад
Єго з сімєю без надії,
Без хліба пхнули. Жінка мре
Із голоду на переднівку,
У наймах діти — тато де?
Сидить в шинку і пє горівку.
1881.

II. Великдень.

Я.

Великдень! А ти нині, хлопче, в шинку?

Він.

А деж маю бути? Ще добре, що ту
Посидіти ось супокійно дають,
А випеш що, з хати на двір не женуть.

Я.

Великдень! Від самого досьвітку чуть:
Воскреснії дзвони гудять та гудуть!
А звичай наш каже старому й малому
В той день бути дома.

Він.

Нема в мене дому.

Я.

Ну... дому нема, збудувати не вsepв...
Та-ні, я не теє сказати хотів,
А те, що діждавшись воскресної днини,
В родині пробудь.

Він.

Я не маю родини.

Я.

Га, так, твоя правда! Не маєш родини!
Чи також не маєш дівчини-дружини?
Вона розговорить, вона приголубить ---
У неї-б пробув...

Він.

Хто бідноту полюбить?

В господаря вчора весь день я робив.
Над вечір, що згода, міні заплатив —
На свята не просить, скупенько й самому.
Іди! А куди? Без родини, без дому...
Ну, звісно, в шинок. Дещо випеш, закусиш,
За те й за нічліг вже платити не мусиш!
Просидиш так свята, коби до по-свят,
Тай знов тра нової роботи шукать.
1881.

III. Максим Цюник.*)

Девять ще годин кричав ти,
Як та штольня завалилась,
Де нещасний працював ти —
Девять ще годин конав ти.

А юрба їх там тіснилась
Слухаючи крику твого,
Та рука й одна не ймилась,
До ратунку не стулилась.

Девять ще годин страшного
Кónаня — чи не за много
Горя випало для того,
Хто за весь свій вік не визнав

Десяти годин розкішних,
Десяти новин потішних.
В вічній нужді, сльозах вічних
Весь свій вік не жив, конав?...
1881.

IV. Михайло.

Добрий був газда Михайло,
Тихий чоловік:
По сусідьки, згідно, гарно
Проживав свій вік.

Все веселий хоч убогий,
Других веселив.
„Чень ще станемо на ноги!“
Раз в раз говорив.

*) Так звав ся робітник з Нагуєвич, котрий в Бориславі погиб, працюючи в штольні. Штольня, лихо збудована, завалила ся в середині, так що засипаний в глухому кінці робітник мав ще довкола себе троха вільного місця. Девять годин чути було відтам крик нещасного, і девять годин слухали того крику надзорці й робітники, не пробуючи навіть приложити рук до ратунку

Та не довело ся стати,
Бо тісний став час.
Треба гнутись і мовчати
І платить раз в раз.

То Михайло хоч сміяв ся,
Та гірким сміхом:
Страх в знаки єму давав ся
Арендар з довгом.

Аж в кінці злі дні настали:
Арендар вчепивсь,
Грунт за довг зліцитували,
А газда розпивсь.

І що день в шинку однако
Він в куті сидів,
І сміяв ся і балакав
І „мандрони плів“.

Швидко нивку жид послідну
За горівку взяв,
І з хатини жінку бідну
Геть з дітьми нагнав.

Жінка голосно ридала,
Йдучи здовж селом,
В голос мужа проклинала.
Ставши під шинком.

А Михайло коло кварти
У шинку сидів
І сміяв ся, строїв жарти
Та „мандрони плів“.

Вийшов спорожнивши мірку
І вже не прийшов:
Жид 'го рано на одвірку
Звислого найшов.
1881.

V. Баба Митриха.

„Я, кумко Йванихо, вмираю!
Не дав міні Господь діждати,
Щоб свого Климка оглядати
Як верне з далекого краю!
Погнали єго на-в-край світа
І вістки від него нема,
І годі міні вже по шляху глядіти
За ним! Наступає зима,
Сніг білий дорогу заносить,
В очех міні меркне вже світ...
Смерть, кумко, надходить, хоч що ви кажіть,
Душа вже з гостини до дому ся просить.

„Я, кумко Йванихо, вас прошу:
Остатню ще волю вчиніть!
Ось тут в тій хустині, дивіть,
Пять римських паперами ношу.
Се я заробляла три літа,
Складаючи гріш до гроша —
То, кумко, на погріб ви мій оберніте,
Як з тілом розстанесь душа.
А тут, в другім розі хустини
Є сріблом пять римських, дивіть!
Се, кумочко, ви для моєї дитини,
Як біднятко з війська прийде, збережіть!

„Я, кумко Йванихо, робила
Гіренько на грошки ті:
Ні смачно я вїїла ні впила,
Дріжала нераз на слоті.
То чень хоч синок мій єдиний
З них кóристь яку пізнасть,
Заплаче за мною слезами рясними,
На боже за душеньку дасть“.

Ще троха Митриха стогнала
Тай вмерла в куми у сінцях —
А в той сам день карта в село причвалала,
Що син єї в Босні від кулі поляг.
1881.

VI. Галаган*).

„Мамо, мамо! — кличе Іван.
Хлопчик може шести літ, —
Подивіть ся, подивіть,
Маю дзіньо, галаган!“

— „Деж ти, синку, тее взяв?
Чом ти, синку так дрижиш?
Боже, босий десь бував,
Босий по снігу біжиш!“

„То міні паничик дав...
Я з ним бігав по снігах:
Я босоніж, а він мав
Черевички на ногах.

„Як мя зловиш, дзіньо дам! —
Так він мовив, тай побіг.
Я... дігнав єго... ма... мам...“
— „Синку, синку, що тобі?“

Зсинів наче боз Іван,
Зціпив зуби, одубів,
З ручки випав галаган —
Впав на землю і зомлів.

А за тиждень в неділю
Плаче мати — пропало!
Пройшла коса по зілю,
Бідне зіле зівяло.

В труні тихо спить Іван,
Не бажає більше нич:
В ручці має галаган
Той, що дав єму панич.
1881.

*) Мідяна монета, що стоїть 4 кр. вал. австр.

VII. Журавлі.

Журавлі ключем летять
Піднебесним плаєм,
Діти радісно кричать
І довкола ну скакать
Ірастарим звичаєм:
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!*)

І глядять на пів з страхом,
А на пів цікаво,
Чи ключ змилить са й кругом
Завертить ся, чи тягом
Геть полетить право?
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

Полетіли журавлі,
З дороги не збились,
А хлопята ті малі
За ключем, пок щез у мгли,
Довго ще дивились.
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

„От неправда, що міні
Баба говорили!
Від їх пісні журавлі
Не знижались до землі,
Шляху не змилили!“
Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

Правда, діти, не все так,
Як бабуса каже,
Та сю казку перший знак,

*) Ї народна повірка, що коли весною журавлі летять з ві-
рію можна змилити з дороги цілий ключ, застромивши ніж ві-
стрем у землю та крутячись довкола него, держачи руками за
ручку ножа і співаючи пісеньку, ужиту ось-тут як рефрен.

Перша проба, хоч і як
Зроблена, покаже.

Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

Та ростимете, й казки
Не згірш „злотих утят“
В тисячній вузлики
Ваші простії думки
Спутають, окрутять.

Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

І не ваш ум — з пут берхні
До правди добитись!
Гірш ніж птахи ті блудні
Мете за слова марні
Весь свій вік крутитись...

Круцю, круцю, журавлі,
Ваша мати на воді!

1881.

VIII. Гадки на межі.

1.

Ся нитка зелена, що мов тота гадина
Отсе здовж загона снує,
Се Термінус наш, се межа, перекладина,
Знак, поки „моє“ і „твое“.
По сей бік чотири загони Трохимові,
По той бік Михайлові три:
Жий кожний на своїм, уплачуй дачки нові,
Чужого-ж і пядь не бери!
І що кому в тім, що Михайло й Трохим
На своїх загонах кріваво бідують,
Хоч рук собі й ніг від роботи не чують,
Прийде передновок — занéстись*) нічим?
І що кому в тім, що худібчина їх

*) Раз щось зйісти.

„Чомусь“ не держить ся, чахліє, марніє,
Що поле їх рік в рік гіршіє, пустіє,
Хоч орють і полють не гірше від всіх?
І що кому в тім, що вже руки у них
В розпуці безпомочній в низ опускають ся?
„За мало землиці! В часах тих трудних
Довги вже дверима і вікнами пхають ся.
Прийде ся пропасти... Мов риба в сакү,
Так бєм ся, і годі що вдати!“
Аж слухати важко тих слів, та яку
Пораду їм дати — не знати.
А станеш у полі отак на межі:
В обох сім загонів, і вдовж є куди дивить!
Ну, нивка не згірша, що хоч те й кажи, —
При добрій роботі і вісім душ виживить...
А в них обох шість душ! І що-б за завада
Зложити ся полем до купи обом,
Зложитись хатами, знарядєм, тяглом?
І може для них се єдина рада.
Та ба, ось межа! Ся попруга вузка
Несильну їх силу роздерла на части,
І де в спільній праці жили-б до віка,
Там в роздріб прийдеш їм лиш спільно пропасти.

2.

Малим ще, тямую, всі межі я знав:
За мамою літом що день тупцював,
Коли для дійної корови вона
Трави узбирати над вечір ішла.
То межі й на ступінь широкі були,
З одної нажнеш дві вереті трави.
А я неміцними ногами межею
Безпечно ступаю мяхкою стернею.
А нині погляну на межі: не вже-ж?
Нема стародавніх, широких тих меж!
Всі нині тоненькі, як нитка отак,
Чужий ледво-б здужав намацати знак.
Сей з того, той з того їх боку підтяв,
Рад кождий, що лишнюю скибу дістав.

І чом кождий так тої скиби бажить?
Чом тісно так в світі, нелюдяно жить?

Чи люду за много наплодилось нам,
Чи більш до життя потребує він сам?
Ні люду за много на нашій релі,
Ні в него самого потреби зросли,
А більш его дома стіснили чужії,
На рук его працю мов трутні падкіі.

І дармо то дехто незрячий не раз
Говорить: „Війна би здала ся у нас,
За много людей, світ тісний всім, мов сак —
Просікли-б, вільнійше би стало відтак“.
Вільнійше, се так! Та крім знищення й мук
Не стало-б до праці що найкращих рук,
А жерело нұжди як било, так било-б,
Лиш що до старого нове причинило-б.

А люд через межі, котрі 'го тіснять,
Не може добачити тих всіх завад,
Добачить всіх сплетених коренів лиха,
Що сили его підлотовує стиха.
Ей межі ви, межі, вузенькі, куці!
В які бездорожя, в які манівці
Ви втисли незрілий ще погляд суспільний!
Хто шлях нам покаже широкий і вільний?

3.

Приходить до мене один чоловік.
„Порадьте, що маю робити?
Ось тут на тім полі мій дід прожив вік,
Хоч правду сказавши, нема чим і жити.
Три пруги! Та ну, якось певно тоді
Не так було тісно, як нині —
Досить, що оттак ні в добрі ні в біді
Пройшов цілий вік старовині.
Мав дід два сини, поженив їх і враз
Жили в одній хаті з дітками.
Все дід було каже: „Ділив би я вас
Тим полем, тай бю ся з гадками.
Тепер воно ледво живить нас, а щож
Тоді, як ту дрібку на двоє роздерти?
Ні, я вас не буду ділити! Як мож,

Так жийте при купі, а схочете тож
Ділитись — діліть ся по мойій аж смерті“.
Та стало ся, бачте, що дід і сини
Померли на тифус одноі весни,
Лишивши по двоє дітей малолітних.
Я найстарший був, мав три роки з весни,
Стриків хлопець півтора; в мамі й стрийні
При грудех дівчатка були. По бездітних
Богатших сусідах мамі роздали
Нас хлопчиків — бач, не було з чого жити.
Дістодь-то: годуйте, допоки малий,
А виросте, мусить за се відслужити.
І ми наслужились, назвались біди!
Мамі повмирали. Міні вже тогди
Було двадцять літ, я покинув служити,
До хати пішов, оженивсь і як слід
Обняв усе поле, що нам лишив дід,
І став на нім в бідности жити.
Гадав я: сплачу малолітним тамтим,
І поле, по дідовій волі
Останесь ціле, то хоч я на тім полі
Вдержусь, а то впадесь у руки чужим.
Дівчат повиную, а старший братій
Пристане де-будь до вдової...
То так, як би двом у сорочці тісній:
Волить хоч один та ходити в цілій,
Ніж дерти сорочку на двоє,
Бо жа́ден тоді не буде мав що вбрать.
Оттак я бувало частенько
Говорю тамтому. Та ба, любий брат
Лиш вислухав все те чистенько,
Тай зараз до суду. Списать зажадав,
Що там на всі діти лишилось,
І щоб все на пів поміж них поділилось,
Так як би піх тато окремо вмирав.
Я вчув се і сумно зробило ся. Шлю
До него людей, щоб згодились на сплату;
Сам хожу за ним і благаю-цвілю:
„Вважай, переділимо поле і хату,
То щож на тих кусниках будем робить?
Вважай; дід небіжчик не хтіли ділити,
А ти хочеш дідову волю ломати?“

Дарма, він про сплату не хоче і знати!
Минуло два роки, і з суду ми нині
Декрети дістали: усе, що дід мав,
Між нас поділити по рівній частині,
А кождий щоб з того сестру звівував.
І що тут робити, порадьте, сли ласка!
Зруйнують до чиста, як вкроятъ отак
Пів ґрунту! Моя вже задівжена частка,
Сестри не звівую, і сам я жебрак.
Я думаю свідків до суду вести,
Що дід не хотів ділити поля, —
То чень єму скажуть на сплату піти, —
А ні, га! то дійсь божя воля!“

4.

Я думав про людське братерство нове,
І думав, чи в світ воно швидко прийде?
І бачив я в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудом та ріля
Народ годувала щасливий, свободний.
Чи се-ж Україна, чи се край мій рідний,
Обдертий чужими і світом забутий?
Так, се Україна свободна, нова!
І в мойому серці біль втишувавсь лютий.

Щез привид. Я глянув довкола. Онтам
За зорану межу бєсь з Грицьом Степан;
Там дід оре поле, старенький як гриб
І плаче за сином, що в Боснії згіб,
Там батько за сином з дрюком уганяєсь;
Там мачухи лютий проклін розлягаєсь...
О краю мій рідний, недолею гнутий,
Пропасти би радше тобі, як ніж коли-б
Така твоя доля по вік мала бути!
1881.

ІХ. Гадки над мужицькою скибою.

1.

Стану я ранком на зораній ниві:
Пурпуром сонце на сході горить,

Пташечки в гаю щебечуть щасливі,
В моім лиш серці гризота кричить.

Пане всіх творів, властивче природи,
Глянь, що в ній щастя, що в ній краси!
Чом в твоє серце краса та не входить,
Чом так нещасний, пригноблений ти?

Поле плодуче, царіна відкрита,
Трави густі по лісах і лугах —
Чом же тебе не годують до сита,
Чом же ти з голоду мреш по хатах?

В гір твоїх лоні залізо чимале,
Чом же тупії твої леміші?
Чи лиш на теє залізо те здале,
Щоб тебе в пута кували чужі?

В твоїм підгір'ю лєсь світло жаруче
В струях хрустальних, бурлить і кінить;
Чом же ти, світло в чужі землі шлючи,
Сам мусиш темний, непробітний жити?

Соли святої твій край також ситий
В бючій норі, хрусталевій скалі;
Чом же несоблений хлібець їси ти?
Чом же не став ся ти сіллю землі?

2.

Серце моє припадає тремтячи
К тобі, о скибо мужицька, тверда,
Дух мій в нутро твоє тоне горячий,
Наче у море блискуча зізда.

Кожду пилінку твою проникає,
Кождий камінчик корінчик, сучок,
В кожної часточки сквапно питає:
Хто се з вас висав плодучий ваш сок?

Адже-ж столітя замерклі, закляті
Трупом і кровю вас щедро гноїли —
Чом же тепер ви на хліб не багаті?
Де ви святії ті соки поділи?

Х. В л і с і.

Як люблю я по лісі блукати
У горячую днину літну,
В темній тіні дерев спочивати,
Де тиша ніби просить до сну!

Самота в круг, а все-ж не пустинно, —
Оживуца, свята самота:
Доліта аж до серця невпинно
Безконечная пісня життя.

І щасливий я, поки гублю ся
Без доріжки в гущаві рісній, —
Та людей я спіткати бою ся,
Люде рай розбентежують мій.

Люде всюди, й до божого раю
Своє горе і сльози несуть,
І нераз я тривожний стрічаю
Те проклятеє горе аж тут.

От обдертий дідусь старовина
Шкандибає, аж гнесь до землі,
Гне до долу його сухарина,
За плечима-ж гриби в кошелі.

Я від малечку знаю старого
І хатину єго край села,
Де живе він самотно, убого, —
Ті гриби єго живність ціла.

Він за них має страву й одержу —
Та як трудно тепер їх здобуть!
Здибле злісний, веде на Медвежу,
А з Медвежі в арешти запруть.

Як я пильно від него ховаюсь,
Щоб не вздрів він нечаяно мене, —
Бо — я знаю — дідусь ізлякаєсь:
Чорне вбранє для него страшне!

Та дарма! Зазирнув мя в гущаві,
З груди вирвався стрівожений крик
Кинув вязку свою на мураві
І подав ся в яр темний і зник.

Та я довго ще чув, як хрустіло
Сухе гиле, куди він біжить,
І щось в груди старечій хрипіло,
Мов підрізаний в болю хрипить.

І я думав: О будь же прокляте
Тее панське одіне тісне,
Що для тебе, убогий мій брате
Так страшним учинило мене!

Нагуєвичі 1882.

ХІ. Г о л о д.

(Уривок з поеми „Різуни“).

Кровавий сорок шестий рік
Клонив ся к осені. Кінчились
Вівсяні жнива, наблизились
Дні віддиху. Де-де волік
Ще з поля копи до стодоли
Мужик сумний. Не ласкав був
Сей рік для него: ще ніколи
Він не затамив і не чув
Про так страшний недорід! Жито
Хибло, пшениця заснітилась,
Картофля в перше зогнила...
Овес іржа присіла. Вбіто
Народну радість! Не котилась
По полю пісня, тільки йшла
По селах дума невесела:
„Помилуй Господи! Тепер
Прийдесь згибати! Вимруть села
Небавом з голоду! Простер
Господь гнівну над нами руку!
Щаслив, хто до нового року

Дотягне з хлібом, — більша часть
Хіба дотягне до Покрови!“
Ні про що більш думок ні мови
По селах, лиш про те, чи дасть
Бог чудом деяким пропхати
Сю зиму. В душах сум і холод:
Упир мов загляда до хати
Важкая змора: голод! голод!

Тут плаче жінка: день увесь
Вона на ниві працювала.
Копала бульбу: лиш отсесь
Маленький цебрик накопала
Здорової — а гниляків
Ціла гора! День пролетів,
І з рук їй випала мотика,
Грудь похолола, і велика
Жура, розпука і тривога
Єі прошибли. Затряслась
І заридала, й поплелась
Заводячи в село небога.

А он господар на тоці
Весь день без втоми і без тям
Із сином промахав цінами,
Провіяв намот і власним
Очом не вірить. Чиж отсі
Три гарчики, то весь пожиток
Із трьох кіп жита? Чи не витовк
Колося добре? Не гаразд
Провіяв може, так що часть
Лишив в полові? І з неясним
Страхом, безумний і тремтячи
Він у забаві мов дитячій
Полову ще пересипає,
І шепче: „Ні, сеж жарт твій, Боже!
Бо щоб над мужиком нещасним
Ти так знущавсь, се бути не може!“

Янв. 1880.

XII. Уривки з поеми „Марійка“.

1.

Слотливий, зимний і понурий
Осіnnий день уже смеркав ся,
Димились гори, світ весь в бурій
Сіряк мов змерзлий обгортав ся,
Смереки жалісно стогнали
На скрізь промоклі в темній пущі,
Розсипані хатки стояли
Мов скулені в холодній хлющі.
Здовж невеличкого, гірського
Сілля ріка мутна шуміла,
З корита виступивши свого
В закрутах грізно клекотіла.
Що крок о скали люто билась,
В кожух мов, в білу піну вкрилась,
І геть летіла з яру того,
Де так пустинно, мрачно, вбого,
Летіла швидко, мов не хтіла
Вдивлятись довше, глибше, ближче
В житє нужденне, в бідні стійла
Тих, що засіли те селище.

Серед селища над рікою
Попівська хата самотою
Серед ориня з гиль смереки
Стояла гола, похилена;
З ві вікон вид недалекий
Гора спиняла обпалена.
Від вітру фіртка знай скрипіла,
Ріка бурлила і шуміла,
Сосновий бір стогнав із заду
І вітер хмар котив громаду,
Сік зимний дощ о шиби й стіни,
І сік і сік без впину й зміни.

В такий то день, в такий то хаті
На горе й біль на світ прийшла ти.

Смеркалось. Сумерки крилаті
Стояли вже в кутах кімнати,

А батько твій ще думав думу
Сидячи в кріслі край віконця,
Мов з поза хмар і мгли і суму
Глядів потіхи, світла, сонця.
В тім з за стіни твій крик дитячий
Дійшов з жіночим криком помісь;
Вказалась баба шепотячи:
„Дав Бог вам донечку, єгомость“.

Здрігнувсь старий, із крісла встав,
Прохожуючись воркотав:
„Оттак ти жий, оттак ти будь!
Потреби раз у раз ростуть:
Три хлопці, в школу вже-б пора,
Хорує раз у раз стара,
А тут четверте Бог послав,
Тай ще доньку, чи хто видав!
Доньці убраня, строї ладь,
Посаг складай, алюмнів надь!
А тут у мене біднотá.
Кішеня з року в рік пуста,
Сілце мале, бідак народ,
Самому ніщо взяти в рот,
Не то, щоб дати на боже міг,
Не то, попа щоб підпоміг.
Нуждений ґрунт: роби, праціуй,
А хліба таки все купиуй!
Ліс вигорів, довги гнетуть...
От тут то жий, от тут то будь!“

Замовк на хвилю і важкою
Поник до долу головою,
Поник до долу, мов прибитий
І далі так став говорити:

„За щож так Бог мя покарав?...
Я в семінарії гуляв,
Довги робив... Щоб з них сплатитить,
Шукав багато оженитись,
Шукав, шукав, по селах нюхав,
Аж вийшло так: любви послухав.
Сподобались румяні лица, —
І довелось міні женить ся

Без посагу. Що взяв дробину,
Жиди забрали в першу днину.
І від коли попом зробив ся,
Мов риба та об лід я бив ся.
Ту дбай про статки господарські,
Ту знов довги тя рвуть лихварські,
Вчи люд. грай ролю патріота,
А тут нема що взять до рота.
З біди нераз, не з злої гадки
Щось буркнеш на лихі порядки —
Ого, вже зараз є услужні!
Пішли доноси осоружні
І в намістництво й в консісторію,
Про бунти, шизму, всю історію.
А там в кого плечей не має,
Най Бог єго в руках тримає!
Ох, ох! Зазнав я горя й труду!
Пятнайцять літ, як того Юду
Гонили мя без пристанівку
Із голодівки в голодівку,
Тай ще сміялись, мов з дурного:
Не слід би дати вам і того!
Які ви вірні, ми те знаєм,
На ліпші місяця ліпших маєм“.

Знов зупинив ся і важкою
Поник до долу головою,
І знов непосидючі мисли
Його давили, гнали, тисли.

„Тепер вмере жінка леда днини —
Не пережить їй ті родини!
Справляй і погріб і хрестини;
Наймай ще мамку для дитини,
Годуй, пестуй і слухай крику,
На віно суму ладь велику,
Аж ззов який піп задовжений
Для віна з нею побереть ся
І гріш мій, так як мого тестя,
В жидівській утоне кишени!“

Такими мислями важкими
Отець витав твої родини,

Не бачивши тебе й на очі
Такий талан тобі пророчив!

А мати в болях умирала
І вродивши тя, прошептала:
„О, щоб я більше не діждала
Ні жити ні на світ глядіти
Ні родить ті нещасні діти!“
Відтак зжмурила згаслі очі,
За серце вхопилась нещасна,
Стогнала тихо, тихо гасла
І згасла таки тої ночі.

А ти безпомічна лежала
В руках у баби повитухи,
Мов мишеня ледви пищала,
Немов грізні, ворожі духи
Тебе в життя найпершій хвили
Юрбою густо обступили.
Плювала баба і хрестила
І хухала і положила
Тебе у теплу кушіль стиха, —
Твоє риданє не вгавало,
Немов ти чула, кілька лиха
Тебе в життю тім земнім ждало.
Бере тя баба на коліна,
Колише, цмока, плеще, хуха, —
Дарма! і шепче повитуха:
„А цур! Та се якась відміна!“
Відтак у пеленки новії
Тебе повила, обмотала,
І ти втишилась і лежала
На стіни дивлячись бруднії,
Немов здивована питала:
„За що мене ті люде вяжуть?“
Та дармо відповіді ждала!
Замучать, а за що — не скажуть.

2.

У семінарії духовній,
Мов у Христовій чаши повній
Вдоволенє і радість тиха,
Ні шуму, ні грижі, ні лиха!

В годині пізній і поранній
Час гладко тут пливе во віки,
Як з молода і меду ріки
Пливуть в землі обітованній.
Тут стежка пряма і постійна,
Наука — чисте слово боже,
Ума змилити тут не може
Проклята мисль революційна.
Вже-ж ті благу часті ізбрали,
Що бурі світа понехали,
Повергли шлях блудний, гріховний
І з серцем тихим, нелукавим
Ходити вчать ся шляхом правим
У семінарії духовній!

Ось бач, літорості духовні
Із лекцій, слів господніх повні
Вернулись. Мов голодне стадо
Вони аж скачучи, так радо
До семінарського порога
Тіснять ся. Коритарі темні,
Брудні, вонючі, неприємні —
Важка до доброго дорога!
За те благая ціль чекає!
Вже дзвоник голосно скликає,
Пищить десь геть там, мов з безодні:
Прийдіть до мене всі голодні,
Прийдіть прагнущі! Я в спокою
Вас нагодую і напою!

І ось ідуть купками, в парі...
Гримлять і стогнуть коритарі,
Сміють ся, гомонять алюмни —
Таж йісти йдуть, а не до трумни!

В великій сали рефектарській,
Мов у якій маштарни царській
Столи дубові і ослони, —
Лиш стіни чорні, як ворони,
Верства болота на помості, —
Та не горді тутешні гості!
Щоб в мисці много і смачного,
До брудів діла йім не много.

Вже всі зійшли ся діти божі:
Хлоп в хлопа всі, охочі, гожі,
Румяні, кренкі і здорові,
Мов дуб при дубі у діброві.
І вже відмовили молитву,
Вже й узброїли ся на битву:
В руках ножі і вилки й ложки —
І всі ждуть ворога, ждуть миски,
Щоб кинутись на ню з розгону
І сокрушати без пардону.

„Ануйте, братіє, дерзайте,
І плоть волову умерщвляйте!“ —
Проніс ся оклик над столами,
І захрустіли під ножами
Волові шницлі; рвана, тята
Хрумтіла у зубах салата
І радувались серця в Бозі,
Що шницель був у добрім сосі.

Аж ось остатня брань ворожа
Валить: се двигає сторожа
Великі миски з пирогами...
„Лиш сміло братя! Господь з вами!
Рвіть навожденіє мізерне,
Най відси вже живе не верне!
Вилками люто пробивайте,
В сметану, в масло потопляйте!
Аж решту як зметем послідну,
То заспіваєм піснь побідну“.

І Бог поміг борцям. Йїх смілий
Скінчив ся бій: всі йїли, йїли,
Аж в мисках пирогів не стало.
Ще сей та той проворкнув: „Мало“ —
Та в кухні люде там твердії,
І більш дістать нема надії.

Тоді всі з місця повставали,
Духовну пісню заспівали:
„Царю небесний, духу правий,
Усюди сущий, повний слави,

Всіх благ скарбниче, живодавче,
Прийди до нас і жий в нас завше,
Спаси нас від всіх змаз і кари,
І дай нам стравить тії дари!”

Скінчивши співи ідеальні
Повиходили із йідальні
І потягли в свої нумера —
Щож там робитимуть тепера?

От тут в тиши несамопитій
Хропуть алюмни мов побиті
І своїм храпанєм, як знають,
Господню славу возвіщають.
Онті знов столик обступили
І фербля ріжуть, що є сили,
Що хоч позбутись і сорочки:
В руках їх кепські образочки,
Між ними слів, розмов не много,
Лиш „блінд“ і „пас“ і „без одного“
Та другі оклики чудесні
Свідчать перед людьми і Богом,
Що се не твори безсловесні.
Он там знов у однім нумері
Співають затуливши двері,
Виводять гучно: „Козак пана“
І „Дай дівчино нам шампана!“

За теє на четвертім році
Ні сонність не тяжить на оці,
Ні пісні не лунають скочні, —
Там люде старші і статочні,
Що швидко мури ті покинуть,
Що швидко мов орли полинуть
В жите громадське, до роботи:
З них повиходять патріоти,
Отці, борці, підпори трону,
Підпори віри і закону.
Тож про будущії надії,
Про пляни й замисли важкії,
Про бої й жертви грандіозні
Ту йдуть розмови серіозні.

Важка іде духова праця:
Вони хлопістики учать ся.

3.

Пан Едмунд був не злий з природи, --
Та се й про чорта мож сказати.
І сли-б богацтва, бліску, вроди,
Наметної душі й свободи
Їму не довело ся мати,
Він з своїм розумом спосібним,
З своєю волею твердою
Став би робітником потрібним,
Став би борцем у чеснім бою.
Та всі оті природні дари,
Котрі на тисячу одному
Дають ся, — мов злуднії мари
Їго тягли — а все ід злому.
Від малку без границь пещений,
Пихи і гордості навчений,
Звик до неробства і до ліни
І до розпусти для відміни.
У всьому мав він вольну волю,
Не знав в життю — не то що болю,
А навіть прикрости малої;
Над ним тряслись отець і мати,
Чого забаг, те мусів мати,
Хоч муки, прикрости чужої.
А як отець не хтів що дати,
Давала тайком люба мати;
А як і мати не дала що,
Найшовсь між слугами ледащо,
Що паничеви для прислуги
Готов був в горе пхнути других.
Томуж не чудо і не диво,
Що всі наметности неситі
Пожаром розгорілись живо
Нездержувані і некриті,
Підсичувані що хвилини,
Без тям мов бурливе море.
Нічим для него плач дівчини,
Нічим важке батьківське горе.

На просьби в него, на заклятя
Зовсім мов не було понятя,
Лиш сміх веселий, жарт дотіпний...
Чужее горе відчувати
Він мов зовсім не був спосібний.
Немов у тім прекраснім тілі,
В котрім, здаєсь, всі ясні, смілі
Природи замисли сповнились,
Котрого-б Бог сам не поверг ся, —
Всі дари вповні находились,
Крім найкращого дару — серця.

XIII. Уривки з поеми „Нове жите“.

Пролог.

Погідна ніч літна в підгірським краю.
О кілька чарів, кілька в ній краси!
Там в дали гори-величні дрімають,
Тут цвіти, трави в перлах із роси;
Лящать так дзвінко соловії в гаю,
Чорніють грізно бори та ліси,
Ріка шумить, бурлять холодні, чисті води,
Таємна казка мов про дивний сон природи.

І люде сплять. Сторчить он плуг у поли,
В городі коні спутані хрумтять
Траву росисту; пєс в округ стодоли
Вартує; другий гавкнув з поза хат
І стих... О горю чи о красшій доли
В хатах малії і старії снять?...
Витайте ясні сні, на віках сего люду,
І золотіть хоч ви жите їх повне труду!

А понад всім тим сонним, тихим раєм
Склепить ся чистий, тьмавий звід небес.
Кровавий місяць вирина за гаєм,
На хвилю по-за срібну хмарку щез
І знов явив ся. Незміримим плаєм,
Пливуть зірки, і кілька то чудес,
Святих, великих мрій о щастю і любові
О земле, в ніч таку нашіптують тобі!

О краю мій, Підгірє ти прекрасне,
Як я люблю, як я люблю тебе!
Мов зірка та, що світить і не гасне,
Так та любов в душі мойій живе.
О чом же ти, хоч гарне, так нещасне?
Хоч вічно юне, — хоре та слабе?
Як радо дав би я для щастя люду твого
Пролити хоч сейчас всю кров із серця мого!

Та ба, минув той час, коли ліком
Була кров чиста й щира на проказу.
Не жертви треба днесь, а бою з злом!
Побіду не виборюєсь від разу,
А треба в скварі, в стужи йти пішком
Без стежки, кладки і без перелазу;
Без слів шумних, а то й без слави і заплати
Тра вміти жить тепер для тебе, не вмирати.

Уміти жить — отсе велике діло,
Найбільша загадка грядущих днів,
Щоби одним житє так не летіло,
Немов пусті вітри поверх степів,
Або мов буря, що не лишить ціло
Нічого, а все ломить пів на пів.
А другим не повзло так важко в гору й бою,
І не поїло їх отрутою гіркою.

Уміти жить! Трудне, високе вміне,
Котрого жадна книга не навчить,
А лиш навчає досвід і терпіне
Й любов, що всіх ріднить і єдинить.
Щаслив народ, щасливе покоління,
Що зможе жить як слід, зуміє жить!
Для нас же, по котрих котилась доля валом,
Нове житє є днесь лиш пісні ідеалом.

I.

В чудову ніч через Підгірє сонне
Мов лютий звір зірвавшись з пут жене
Якеєсь диво чорне, невгомоне,
Могуче, гримотяче і грізне.

Під ним земля тремтить і глухо стогне,
Простір край него втіче, лиш мигне,
Кровавий взір єго сверлує пітьму пізну,
І сто зелізних ніг дуднить о путь зелізну.

За ним зриваєсь вітер з дрімоти
Але за пізно схопив ся в погоню.
Куди летиш, куди чвалаєш ти
З могучим розмахом зелізний коню?
Земля тісна для твоєї бистроти,
Крізь гори ти пробіг, мов по болоню,
І межі ти прорвав, предвічні перешкоди,
В одну сімю з'єднав всі землі, всі народи!

Ось мигнув блиск — се з вартової будки.
Ось тінь густійша — се дрімучий ліс.
Ось шум глухий — ріка в близьі деь тутки.
Ось стогне міст під грохотом коліс.
Ось тут село: в тихесенькі закутки
З труби сталної посвист ся проніс,
Аж пси завили враз, затряс ся лист рокити, —
Ще свист — і потвір став на пять мінут спочити.

Тень-тень-тень-тень! — зазойкав проразливо
Дзвінок над входом сонного двірця.
В червоній шапці, сопучи ліниво
Начальник вийшов, буркнув два слівця
До машиніста і пройшовсь важливо
Здовж пойїзду. Теленькав без кінця
Бренячий телеграф, неначе чміль великий,
І чувсь машини сап і кондукторів крики.

Там видавали посилку листовну,
Тут знов з двірця тягли пакунків міх;
Кондуктор від вагону до вагону
Кричачи: „Хто вилазить?“ — живо біг.
В вагонах гості спали всі, котрому
Не стало лавки, той під лавку ліг.
Хріп всякий, лиш часом, як надто крик докучить,
Хтось буркне деь кріз сон: „Який там біс тя мучить!“

В однім купе — там хтось о шибу стука.
Підбіг кондуктор, двері гнеть відмок.
З вагону вийшла не велика штука:
Ненишно вбраний молодий панок.
Волосє чорнеє з під капелюха
Спада на плечі, стан мов в панянок
Стрункий, не кремізний, дрібніі руки білі,
І очі без огню і лиця помарнілі.

З постави, з ходу, з уст тонких, стиснутих,
З чола хмарного видко, що над ним
Пройшло вже много бур і громів лютих
І розчаровань походом сумним,
Що з днів щасливих і терпінь пробутих
Одну він мудрість виніс: все те дим!
Що вчасні сумніви о світі й людській жизни
В ту чару гарную досипали трутизни.

Одітий він в пальто був попеластий.
І груди грубим пледом обгорнув;
В руках ручний куферок: знать покласти
Не мусів много в нім, бо лехкий був.
Спіткнувсь о шину і туй-туй мав впасти.
„Овва, злий знак!“ — сказав він, посягнув
В кішеню і слугі віддав білет дорожний,
А сам в „вартзаль“ пішов, що був зовсім порожний.

„Ну, от я й тут!“ — сказав він, на підлозі
Поклавши куфер, і на софці сів,
Немов втомлений по такій дорозі.
Безладний гамір ріжних голосів
До него доносивсь: в залізнім возі
Свистіли труби, дзвін дзеленькотів,
Начальник в сінях знов кричав мов оглашений:
„Де термометр?“ — а сам мав термометр в кішени.

Панок сидів так час якийсь безчинний,
Ніщо не кажучи в простір дививсь, —
Відтак оглянув той „салон“ гостинний...
До стелі з лямпи довгий кніт димивсь,
Крізь збиту шибу віяв вітер зимний
З надвору, столик сірим пилим вкривсь,

На голих стінах місце святого або чорта
Анонси висіли Клейтона й Шетлюорта.

„Ну, добрий знак, — сказав панок комічно, —
Що гнеть на вступі в те *нове життя* —
Тут стис уста крихітку іронічно —
Мене вита культурне дрантє те!
Значить, міні судило ся довічно
Орать, збирати „жниво золоте“,
І пасти кіз, свиней пренепорочні стадка,
Як „божественний“ той свинар в Гомера-батька.

„Еге-ж, еге! А я ганявсь дурний
За чимсь по світі, прів на шкільній лаві,
Ловив ідеї образ світляний,
О щастю снів і о любові й о славі!
А хлоп робучий, глупий і брудний
Так низьким був для мене, що в уяві
Буйний містивсь аж десь в найнижшій части пляну!
Чи думав я коли, що й сам ось хлопом стану?

„Та ба, поблідли давні ідеали,
Розвіялись чарівні, злудні сні!
Ті, що мене любили — пощезали,
Ті, котрих я любив — не варт любви.
В життя гонитві сили всі пропали,
А замість плодів вирости терни,
Покута й пізний жаль!... Та ні, не пізний! годі!
Нове жите манить! Вернімо ся к природі!

„Nimm Hack' und Spaten“, — як говорить Гете, —
Ори, копли і гній вози і сій!
Весь світ твій, то тісне, брудне жите те,
І сам ти стань як віл, як плуг, як гній!
Ох, спомини, чого ви душу рвєте!...
Чи то-ж колись був шлях зористий мій?
Та ба, орел без крил стає з курми на рівні!
І в мене щезла міць, надії й сні чарівні“.

Вся статъ єго схилилась, подалась,
Опали руки, наче після втоми.
Недвижно так сидів він довший час
Уперши очі в лямпи блиск рухомий.

Чого, за чим він тут тепер як раз, —
Не думав. Лиш розсіяні атоми
Вражінь, почувань знай в душі єго клубились,
Не в'язучись в одно, вертілись і губились.

А в тім якась тверда, міцна рука
Єго плеча нечаяно дотулилась.
Здрігнувсь, зирнув... Висока і важка
Якась постава з усміхом дивилась
На него. Одіж не-то мужика,
Не-то шляхетська. Постать похилилась,
Куферок підняла, на пальци помахала,
І знов на панича сміючись поглядала.

Панич підскочив мов зі сну збудивсь
І гнівно запитав: „Чого потрібно?“
Мужик мовчав і сміючись дививсь
На него. Звільна пригадав подрібно
Мабуть, де він? До постаті зблизивсь
І мовив: „А, се ви правдоподібно
Від пана Дороша! Ё віз? Ви довго ждали?
Пакунок мій взяли? Ну, в путь! Чогож ви стали?“

А постать все стоїть. „Заждіть хвилину!
Там хлопець троха коні покормить.
Так ви панич Євгеній! І в гостину
До нас? І довго будете гостить?
Олекса щось писав нам про причину,
Що каже вам в пустині нашій жить,
Та раз побачить вас, то вже й питать не треба:
Повітря треба вам, води і ліса й неба.“

„Так ви — панич почав був і запявсь, —
Так ви пан Дорош? Пане, Бога ради,
Даруйте! Я задумавсь, загадавсь...
Приняв вас за слугу!...“ „Ну, ну, не вадить!
Я не який то й пан!“ — „Не сподівався,
Признаюсь вам, такої маскарadi.
Олексин батько ви! Поміщик! В хлопській свиті!
Признайте, се в умі не лехко погодити.“

„Погодите, — відмовив Дорош живо, —
Коли побачите, як ми живем.

Поміщик на сто моргах, от все диво!
Тут штуки треба, щоб кінець з кінцем
Звести. А з роду я мужик. Те пиво
Культурне, що колись я пив хильцем,
Не опиянило мя так дуже, як то кажуть,
Щоб рвать всі ті нитки, що нас з мужицтвом вяжуть.

„Живу, працюю разом з мужиками,
В потребах мало чим ріжнюсь від них,
Хіба часом думками та книжками
З границь тих наших вибіжу тісних.
Тим, що добуду власними руками,
Що власним я трудом навчиться встиг,
По змозі тих братів убогих спомагаю,
А далі ні умом ні хітю не сягаю.“

„Го, го, значить філософ ви кругом! —
Сказав Євгеній троха насмішливо. —
До плуга з академії бігом,
Paterna ruga оброблять щасливо!
Ще й філантроп, мужиколуб, з часом
І депутат! Ну, щож, на сее мливо
Я дуже рад хоч раз поглянуть з близька пильно...
Наш круг глядить на се крихітку неприхильно.

„Наш круг! Даруйте, я не так сказав...
Той круг, в котрім я виріс і ховався.
Та я тепер від него вже відпав,
Здаєть ся, з ним на віки попрощався.
Ох, той шляхетський круг! Як я пізнав
Їго на скрізь, від него відцурався!...
Ви смієтесь? Ну, щож, філософ ви, ні слова,
То й сумнів є у вас усіх думок основа.“

Веміхався Дорош на слова ті скорі.
„Ай панцю, панцю, що дурниць наплів!
Ентузіаст ви непоправний! Д' гóрі
Вас тягне все, так як мене долів.
Філософ я лиш в полі та в оборі,
В високі сфери з роду не летів,
І сумнів мій не брат, не сват, не друг, а ворог:
Хоч порох чоловік, та вірю я в той порох.

„Я твердо вірю в труд єго могучий,
В ті мільйони невсипущих рук,
І твердо вірю в людський ум робучий
І в ясний день по ночі горя й мук.
В тій вірі й сам я свій маленький рúčий
Посеред тих підгірських піль і лук
В рівнобіж величним струям часу простую,
І роблячи свій пай для загалу працюю.

„Як я на філософії терпів,
Як в Відень йїхав панським тарантасом,
А з Відня пішки йшов назад домів,
Як Мазурі вели мене цюпасом,
Що дома я при повороті вздрів,
Як дідич наш зробив мя свинопасом,
І як потому вмер, як панщину зносили, —
Все розкажу я вам колись при вольній хвили.

„Що вже й казать, цікаві то часи!
Я пережив, переболів чимало!
Було там дещо радості, краси,
Але найбільше по хребті вдаряло.
Мужик, то кінь: що вложать, те й неси!
Одно єму, чи камінь там, чи сало:
Чи тьма тиранії, чи Wolność, Równość, Zgoda....
От тим то вірю я в движучу міць народа.

„Коли вона не зниділа до нині,
Носивши майже тільки камінь все
На тюрми, на палати, на твердині,
То є надія, що як принесе
Здоровий хліб робучій всій родині
І світла в себе ясного нассе,
То розростесь не так і процвите розкішно.
От тим то, бач, міні з всіх песимізмів смішно“.

Здрігнув Євгеній. По лиці блідому
Опять іронії пробігла тінь,
Та щезла гнеть. У серці молодому
Заворухнулась найглибша глибинь.
Якесь чутє, немов тоска до дому,
Тоска за скарбом віри, сил, стремлінь,,

Котрі й єго колись у тихий рай манили,
Збудилась, мов дитя з'існе ся і заквилить.

І жаль притьмив весь вид єго, як дим
Гіркий, що весь, сли свічка допалить ся;
Уста нервово дрогнули, слабим,
Бездушним усміхом стягли ся лиця.
„Щаслив, хто вірить существом цілим,
Хто в бою, наче сталь в огни сталить ся!
Щоб вірить, треба кров здорову мати в жилах...
Я сумніваюсь лиш, бо вірити не в силах.

„Немов червяк підточує билину,
Так підточило те жите мене.
Мов звялий лист, що здався на хуртовину,
Котра єго і топче і жене, —
Так я живу; де впаду, де спочину,
О те не дбаю: чую лиш, як схне
У серці жерело життя, і вже не трисне
На ново! Ні, я жду, чень як найскорше висхне.

„Бо нерв життя у мене перетятий,
Зруйновані підвалини бутя;
Бо щастя фонд залізний я розтратив,
І розміняв на мідь сріблo чутя.
Не маю сили навіть, щоб поняти
Ту вашу віру в вартість, в ціль життя.
І жаль, що вам мене оттак накинув друг мій,
Бо не найдесь у вас ліку на той недуг мій“.

„Ну, ну, — рік Дорош, — хоч ми й не докторі,
А розпізнать зумієм ваш недуг.
Ви знать крихітку на байронізм хорі,
На Weltschmerz, як казати звик ваш друг.
І нерви в вас до зрушень надто скорі,
Роздразнена уява, бо весь круг
Мрій, мислей, бажань — все к одній змагає ціли:
Ятрить рани, що згоїтись ще не встигли.

„Та чень же рани ті — Господь ще ласкав ---
Не так тяжкі, щоб їх не мож згоїть.
Ще й ваш батіг весело буде траскав,
А праця Weltschmerz ваш прогонить в мить.

Ще не погиб, хто із упадку в час встав!
Лиш в власному нутрі не треба рить.
Та що тут говорить, — ходім на віз сідати!
Не близький шлях, то щоб на рано дома стати!“

Візок легенький і дорога рівна,
Здорові коні, небо повне зір,
Праворуч, недоступна, мов царівна,
Гора темнієсь, смерековий бір
Покрив єї, заслона мов чарівна,
Ліворуч річка з шумом в темний звір
Бурлить, і холодком від неї потягає...
Грудь ширше дихає, кров живо в жилах грає.

Грудь вільно дише, в жилах грає кров
І рвуть ся мисли в темень за водою,
Мов узники позбувши ся оков,
Мов облаки по небі чередою, —
І розпанаханий важкий покров,
Що серця твого тайни крив собою,
І хочеть ся тобі все накіпіле горе
Мов краплю вилляти в тиші бездонне море.

Евгеній був нервовий і дразливий,
Йїзда була ненависна єму.
„То не йїзда — мовляв — то ад правдивий!
Ні стій, ні сядь, ні мислей, ані сну“.
Тепер же він почувсь зовсім щасливий
На тім візку, тонучи в тиху тьму,
В той рай живий, в дугів тих озерá бездонні,
Під шемріт рік дзвінкий і ліса шепти сонні.

І чув він, як у него в серці тає
Весь біль, що там від давна наболів, —
Немов рука могуча відчиняє
Понурий гріб, в котрім він гиб і тлів,
Як серцю свіжість і жите вертає
І ясність мисли і свобода слів.
І на товариша він глянув щиро, дружно,
І мову розпочав зовсім вже не бундюжно.

„Байронізм! Weltschmerz! Знать були колись
Такі, що горем світовим страждали,

І риби мов об лід, весь вік товклись
О стіни, що їх волю й ум стісняли,
Що, хоч під молотом, не подались
На підлість, і хоч в путах, піднимали
Грімкий протест, коли не ділом, то проклоном,
Докором сміливим, погордою і — сконом.

„Ви кажете: на Weltschmerz хорий я!
Гай, гай, не мудра ваша діагноза!
Ціле житє, ціла судьба моя
Не романтизм, а проста, груба проза.
Не біль над горем світа, не змия
Знання підгризла мя! З прудкого воза
Піднебних поривів, як Фаєтон, не впав я,
Ні квітки синьої по світі не шукав я...

„А прямо скажу: брив я по болоті,
Без тямки скарб найкрасший розкидав:
В утіхах підлих, у бездієстві, в злоті
Я щастя — ні, вдоволення глядав.
І поки наймильшій, святій істоті
В безумстві я отрути не завдав,
Допоти спала в мні, не прокидалась совість...
Та що тут колесить! Ось вам моя вся повість“.

II.

„Родився я на золотім Поділю,
Котре не всім однако золоте.
У батька справді хліб бував на кілю,
Бо був багатий дідич він на те:
Що свята празник мав, що дня неділю,
Де ореть ся, що сієсь, як росте,
Хто там товар пасе, хто жне, сап'ає, косить,
Про все те він не дбав — готового мав досить.

Нічим на світі він не вмів журить ся,
То й був округлий, повний мов гарбуз,
Сли в смак обід і повна є пивниця,
То він живе собі й не дує в вус;
Пройдеся в ранці, по півдні просниться
Так твердо, як дитя, що ще покус

І бурь життя не зна; часом у гості йде,
Часом і в него тож збирають ся сусіди.

„Тоді в дворі бувало шумно й рійно:
Гримлять по перед ганком четверні,
Витають, обнимають ся постійно
Панове, шовком шелестять пані,
А батько пріє, біга неспокійно,
Нюхтить, чи вже дають обід чи ні?
А в кухні жар і вар, і кухар кухтів штурка,
Щоб Боже борони не припалилась курка!

„Обід такий трівав зо три години,
І йшли розмови всякі за столом:
Пані своїх знайомих тут судили,
Пани хортів і коней... Лиш часом
На політичне поле заходили,
Тай то несміло якось. Загалом
За панщини була політика „не в тоні“,
То вже й за Баха тож плелось про пси і коні.

„Я панщини не тямлю. Батько мій
Був для підданих, кажуть, не злим паном:
Та всеж любив він панщиняний стрій,
Вважав єго природним, не поганим,
Опертим на минушині святій,
Вважав незгідними з шляхетським станом
Усякі бесіди про волю і весь вік
Він комуністів кляв за сорок осьмий рік.

„Усім хозяйством занималась мати —
Свята людина! Де, з яких скарбон
Вона могла те щире серце взяти,
Оту любов до бідних загалом,
Який дім панський в час той дикий, клятий,
Міг виховать в ній тихість, простий тон
І працюватість ту й для праці других шану, —
Сего не збагну я, то й міркувать не стану.

„Та все занята тьмою справ розличних,
Вона в душі любови скрила скарб.
Дитячий вік мій плив без поетичних
Пригод, та всеж і без понурих фарб.

З дітьми сільськими я в іграх уличних
Не бігав, вчасно я дізнавсь, що карб
На них карбований інакший ніж на мене,
Що я панич, а то все хлопство несолене.

„За то опікувались мною дівчата,
Усякі бони, покойівки, слуги —
Звичайно одна в одну зуховата,
Безжурна, сита, молода, без туги,
Лиш їй до стройів, танців та до свата;
Робота легка, спеки ані фуги
Не знали... От вони мене все забавляли,
Чи то мене собі за забавку вживали.

„Та мама всеж таки мене любила,
Не потурала моїй пустоті,
Добру, любові і лагідности вчила, —
Та не дались міні науки ті!
Бо вчасно вже горяча кров бурлила
У моїх жилах. Мов ройі густі,
Так всякі вигадки по голові снувались,
Все в безвісти кудись прудкі бажання рвались.

„Фантазія була мій перший ворог,
Вона мене й до згуби довела.
Все що здобув я, розбивала в порох,
За чимсь новим і рвала і тягла,
Від змін до змін потручувала скорих,
Ні в що вглубитись, вжитись не дала,
Мов фата-моргана манила без перерви,
Зглушила совість в мні і притупила нерви.

„Я тямлю, дѣма ще хлопцям малим
Лежу було на софі у кімнаті,
Зажмурю очі: грохіт, брязк і дим!...
Фуркочуть з вітром короги хрещаті,
Панцирні шляхом стугонять твердим,
Я передом на воронім бахматі —
Штурм, битва, крик і зойк, рев труб і брязкіт міді....
Гурра! Побіда в нас! — і я герой побіди!

„То знов гора висока аж до хмар,
На ній блищить — чи замок чи палата?...

Червоний дах ярієсь мов пожар,
З вікна глядить красавиця заклята.
У брам лежить триглавий смоків цар,
В низу ватага лицарів завзята...
Я випередив всіх, рубаю смока в штуки,
Царівні подаю освободючі руки.

„Смішні ви днесь дитячі сни, міні,
Але тоді я упивався вами!
Зірвусь бувало по такому сні,
Немов дурний розмахую руками,
Лечу до стайні... Мрії навісні
Весь світ міні вкривають облаками...
Я скачу на коня, жену й жену без тям,
Почерез поле й ліс, через яри та ями!

„Жену для руху, мигканя, розгону,
Для стукоту копит посеред нив,
Для храпаня коня й гучного тону,
Для шуму трав, для небезпек ярів,
Щоб дух спирало в груди, в горлі мому;
Я на красу природи не глядів —
Любив я одур лиш, перестрах і тривогу,
Ненавидів спокій і рівную дорогу.

„Та ті геройські пориви бурливі
Змінились живо. Скоро я підріс,
У інший бік рванулись сни чутливі
І інший чар огонь у жили вніс.
Лиш чорні очі, лица все вродливі
Міні маячилися і сплети кіс
І круглі рамена, палкі уста дівочі,
І травила мене жага і дні і ночі.

„Я не зітхав, не плакав, не молив ся,
О романтичних любощах не снів,
Не цілував реліквій, не томив ся,
А пестоші хоч купленні пив.
І поки ще з одною я пестився,
Думками вже за другою гонив.
І хоч я кожною переситивсь поволи,
Сама погоня та не збридилась ніколи,

„Доспів я швидко у такім огні,
Що клекотів раз в раз у мойій крові,
І стала гнеть ненависна міні
Наука й школа, не було і мови
Про пильність. В день я плентавсь мов у сні,
Мертвіла думка, спутана в окови,
Богато перейшов я прикрих сцен, оказій,
І прогоняли мя мабуть із трьох гімназій.

„В ту пору мати в гробі вже лежала —
Поквапилась, щоб встиду не дожити!
І поки мною зла судьба метала
З кутка в куток, не даючи скінчить
Гімназії, нова доба настала
В домівці. Батько наче стовп сидить,
Не бачить і не зна, що творить ся вкруг нього,
Лиш йість і плаче й не й не гляне ні до чого.

Який там лад пішов у господарстві
По смерти мами — я й згадать боюсь!
Злодії там пишались, наче в царстві,
Рабівники, немов на хвилі гусь!
Жид жида перегонював в крутарстві,
І кожний льокай частку рвав якúсь.
День в день гармідер, стук, розпуста, гвалт і сварка,
І батька голодом морила куховарка.

„Почув я те, як стій покинув школу —
Тай остогидлаж бо вона міні!
Мов сироту обідрану і голу,
Так рідний дім застав я. На гумні
Розбита скирта, свині в ній посполу
З гусьми й качками рились; в стороні
Гнила попсована машина у баюрі
І свіжі висіли аж три волові шкурі.

„Плотів нема, полупані всі брами,
Обломані гиляки з деревин,
Пять шкап у стайни перед жолобами —
Нужденна решта з батькових стаднин;
В stodолі пусто, серед току ями,
Зачинений не торохкоче млин...

Хоч як чуже міні було хозяйське діло,
Та серце на той вид у мене заболіло.

Як бомба впав я поміж ту двірню,
Що мов Татари рвались на рабунку.
Зібрав сусід і близшую рідню,
Щоб їх просить поради і ратунку.
Розбуркав батька, кинувсь день по дню
Розсліджувать всі справи, з постерунку
Зазвав жандармів, щоб грозі ще більш додати,
І троє слуг велів в тюрму запакувати.

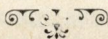
„Ну словом, розпочав я енергічно,
І бачилось, що зразу й побідив.
Поганих слуг прогнав безвідволічно,
Нових наймив, усюди сам ходив,
У все вглядав, ганяв ся денно й нічно,
Як знав, так лад і послух заводив, —
Аж батько мій радів, сусіди дивувались,
І охали жиди й на мене жалкувались.

„Прийшла зима, і я не тямив сам,
Коли пройшла в тім шумі і турботі,
Мов переродивсь я, немов із плям
Очистив ся, зміцнів я при роботі,
Мов інша кров бурлила в жилах там,
Думки нові взялись в новій істоті:
Утихли пориви фантазії буйної:
Я працю, ціль найшов, і жив для ціли тої.

„Щасливі дни! До нині ще про вас
Я згадую, немов про той єдиний
Проведений в хосеннім труді час,
Де не морозить серця жаль, мов иней!
Тоді то зрозумів я перший раз,
Що не Баярд, борець непоборимий,
Не Донжуан, усіх жіночих серць побідник
Героєм наших днів, а продуцент, робітник.
1883—1885.

ЖИДІВСЬКІ МЕЛОДІІ.

Г I. Самбатіон.*)

Г адаєте, вже й побідили
Отті, що в безумнім гніві
Мордують жидів на Україні?
Побачим, сли будем живі!

А я наперёд вам те кажу,
Як в наших се письмах стоїть:
Завчасно з побіди хвалять ся,
Жиє бо ще цар наш Давид!

Ви чули, жидів много тисяч
Іде на всі кінці землі!
Вони йдуть шукати Давида
Край моря в дворі на скалі.

Там з божої волі жиє він,
Щоб племя своє боронить:
Він вчує про нинішні кривди,
І страшно ті кривди пімстить.

*) Після звістних жидівських погромів на Україні в р. 1881. панувало між нашими жидами, особливо на Підгір'ю, велике занепокоєнє. Носились дивовижні слухи, тривожні оповісти, зловіщі проорокованя. Жидівські людські співаки складали навіть пісні о тих фактах, то гумористично висміваючи жидівську тривогу, то наслідуючи тон давніх псалмів і благаючи Єгови о поміч. Мені лучилось чути кілька таких пісень і оповідань. Особливо вразило мене сучасне приноровленє звістної міні вже давнішої казки про кіпуче море Самбатіон, і пісня (жаль, що я не міг єї записати) зложена в жидівськїм жаргоні, з повторюваною в кожній строфі апострофою до піря з розбитих жидівських перин. Отсе й були сюжети двох перших „Жидівських мелодій“.

Вже раз з свого замку край моря
Зступав він жидів ратувать;
Коли ще й тепер его впросять,
Він певно явить ся опять.

Та трудно се, дуже се трудно!
У краю далекому десь
Є море страшенне, кіпуче,
Самбатіон море те звесь.

Лиш раз один доси те море
В далекій, незнаній землі,
Шукаючи в поміч Давида,
Побожні жиди перейшли.

Ви знаєте дивну ту повість?
Раз цар був безбожний, хотів
У своїому царстві живучих
Усіх повбивати жидів.

І вислали своїх рабів
Жиди до царя і рекли:
„Не тікай нас, царю! Жие ще
І наш цар Давид на землі“.

А цар роземівав ся безбожний:
„Ідїть се дурному скажіть!
Умер і зотлів цар Давид ваш,
Як раз тому тисяча літ.

„А впрочім беру вас за слово:
Ідїть, і нехай ся явить
До мене на учту велику
За сорок день цар ваш Давид.

„А як не явить ся до мене
Давид на означений день,
То всіх вас жидів в моїм царстві
Без милости виріжу в пень“.

І далі говорить та повість,
Як з трудом великим зайшли
Жиди над кіпучеє море
В далекій, незнаній землі.

А море реве і клекоче
І парою в небо бухтить,
За морем тим в замку високім
Невмерший живе цар Давид.

І впали жида ті на землю,
Молились три ночі й три дні,
Стогнали і плакали тяжко,
Аж поки слізки підплили.

А слізки їх в море влили ся
І в кригу стялись ледову,
А хвилі кипучі на кризі
На той бік несуть жидову...

Минуло днів тридцять і девять,
Послів як нема, так нема,
Жидам вже погасла надія,
Лишилась тривога німа.

На славную учту зібрались
З цілого пів світа царі,
І шумно, і говірно й гучно
У царськім високім дворі.

А оддалік в тюрмах і мурах
Пильнують жидів сторожі,
Кати похожують гуртами
І острять мечі та ножі.

Ось учта в дворі почала ся.
Як гучно музика гримить!...
А плачуть жида і ридають:
Не йде наш цар, наш Давид!

Пів учти скінчилось, пів п'яні напились
Вельможні гості в дворі;
Кати похожують, в руках їх іграють
Блискучі ножі й топорі.

Вже учта скінчилась, цар п'яний
Жидів мордувати велить, —
Втім чути: гримить, наближаєсь...
Ах, йде наш цар, наш Давид!

У чорній, замкнутій кариті,
І коней вороних шість пар,
Без слуг, без погоничів йде
Жидів невмираючий цар.

Стає, відчиняєсь карита,
Дід з неї, зігнутий до-в-пів
І сивий як голуб, тремтячов
Ногою ступає долів.

Ступає тремтячов ногою,
От-от дотикає землі,
Та диво, земля подає ся,
Немов полотно на воді!

Все низше, все глибше!... Вже двір весь,
І місто, і царство ціле
Хитаєсь, хвилює, і звільна
Все низше, все глибше тоне.

Злякались царі і благають
Давида: „Вертай не ступай
Ще другов ногою на землю,
Бо згинемо ми і весь край!“

Дідусь усміхнув ся і каже:
„На учту просив ти мене!
Не хочеш — вертаю, та слухайже царю,
Не тикай ти племя моє!“

„Ти-ж бачиш, весь двір і весь край твій
Не в силі мене удержать;
То-ж знай, уся власть твоя — ніщо,
Щоб племя моє звоювать!“

„А що не прийняв ти до учти
Мене, то прийде такий час,
Коли моє племя засяде
До царської учти між вас!“

Оттак наші книги говорять,
І правду говорять святу;
Жиє цар Давид наш і бачить
Усі наші кривди й біду.

Нещасне село те і місто,
Де в муках, в пониженю жид —
І горе землі тій, як стане на ній!
Обома ногами Давид!
1883.

II. Піре.

Розвіяне злими юрбами,
Мов снігу платки з над руїн,
Летиш ти до хмари з вітрами,
О піре з жидівських перин!

Мов сніг ти летиш аж до хмари,
Вкриваєш поля мов килим,
О свідку великої кари,
О піре з жидівських перин!

Знать бачити горя не хочеш,
Що ми ту в тій хвили терпим,
Сніжними крильцями тріпочеш,
О піре з жидівських перин!

Як грубі мужицькії руки
Рвуть наше добро без причин
І нам задають люті муки —
О піре з жидівських перин!

Як наші хаті розкидають
Аж геть до послідніх делин,
Як наші шинки розбивають —
О піре з жидівських перин!

Весь город від краю до краю —
Руїна одна, плач один!
Гляди ж на тих варварів зграю,
О піре з жидівських перин!

Гляди, що тут нашої страти,
Що наших ту впаде слезин, —
Щоб Богу се все розказати,
О піре з жидівських перин!

Най наші всі зважить терпіня,
До нашого горя долини
Най шле нам потіхи проміня,
О піре з жидівських перин!

Най тямить, що люд ми ізбранный,
Єго найукоханий син,
Годований зернами манни, —
О піре з жидівських перин!

Най дасть нам народ сей посісти,
Най дасть нам помститись над ним —
Неси, о неси 'му ті вісти,
О піре з жидівських перин!

1882.

III. Ассіміляторам.

Пригнути жидів, покорити
Ви раді б під ваші права,
Йїх мову й закон розорити?...
Пусті се, безумні слова.

А знаєте ви, що за сила
В тій мові, в законі тому?
Вона від віків нас водила,
Мов стовп огняний через тьму.

Се щит наш від напору вражого,
Се звязок, що час не порве,
В ній Якова, праотця нашого
Незломнее серце живе.

Той Яков, що в юности своїй
В пустині з Єговою бивсь,
Ви знаєте, як він на старість
Перед Фараоном явивсь?

Як Осип у ласці великій
Ото в Фараона вже став,
Тоді Фараон єго батька
Побачити ще забажав.

Прийїхав старий патріарх наш
З степу к Фараону у двір;
Дванадцять верблюдів горбатих
Шліфований топчуть порфір.

Посеред двора Фараонів,
Де сфінкси стояли німі,
Сини патріарха розбили
Пустинні намети свої.

Щоб Якова к нему провóдить,
Шле цар той міністрів своїх;
Говорять старому міністри:
„Клонися цареви до ніг!“

Та гордо в весь ріст свій високий
Мов пальма та випрямивсь він
І каже: „Лиш Богу одному
Я звик віддавати поклін.“

І мовили се Фараону
Міністри — той зморщив чоло
І каже одвіре низеньке
Покласти в пів росту єго.

„Сюди проведіть патріарха,
Тут мусить схилити ся він,
І так, хоч і як поневолі,
Віддасть міні царський поклін.“

І Якова в царські покої
Вели — ішов прямо він скрізь,
Аж перед низеньке одвіре...
„Туди к Фараону пролізь!“

І бачучи хитрість єгипеську
Старий патріарх зупинивсь...
Сміють ся в душі Єгиптяне,
Він Богу в душі помоливсь.

І сталось... Свою громовладну
Правицю Єгова простер:
Стіну, мов марну павутину
З гори аж до долу роздер.

Крізь блискіт і куряву й гуркіт
Спокійний і прямий, немов
Та пальма в степу, патріарх наш
Перед Фараона ввійшов.

А цар затремтів і поблідлий
Припав патріарху до ніг...
„Великий твій Бог!“ — він промовив,
А більше промовить не міг.

Тямуйтеж сю давнюю повість
Ви всі, що хотіли б нагнуть
Жидів на новії закони,
Вести на неходжений путь!

Не думайте, що вже послабла
Рука, для котрої стіна
З порфірів шліфованих слабша,
Аніж павутина марна!

19 сент. 1889.

IV. Заповіт Якова.

Як умру я в тім краю Міцраїм
І житє се мов тїнь промине,
Не ховайте єгипським звичаєм
У єгипських гробницях мене.

Не хочу я нетлінним лежати,
Світ живий своїм трупом дразнить, —
Хай те тіло із пороху взяте
Знов вертається в порох зогнить.

В степову обгорнувши рогожу
Серед шляху зарийте мене,
Що в єгипську столицю ворожу
З благодатного Гозен верне.

Отим шляхом на панщину люту
Швидко йтимуть потомки мої,
То щоб стогін їх, муку і скруту
Почував я щодень у землі.

Буде дух мій незломний, могучий
Йїх надією волі кормить,
А йїх сльози гіркїї, пекучі
Не дадуть моїм костям зогнись.

А як блисне вам ранок свободи
І знімесь моє племя як рїй,
Щоб іти на Червонїї води
В край далекий, обіцяний, свій —

Заклинаю вас Богом єдиним,
Не лишіть моїх костей оттут!
Най у рідній землі Палестини
Коло батька і діда спіchnуть.

Бо велика зближаєть ся кара!
Без ліку мов пустині піски
Налетять на сей край наче хмара
Песі мухи і воші й сверщкі.

Остогидне житє всім у краю,
Заповнять вони всякий куток, —
Так нехай же, молю вас, благаю,
Не сквернять моїх вольних кісток.

І ще гіршая кара йїм буде,
Поки випустять вас із оков:
Кровопійцям, що пили кров люду,
Батько Ніль перемінить ся в кров.

То не дайте тїй крові неправїй
Омочить мої кости оттут,
Щоб не став я в сорочці кровавїй
Перед троном Єгови на суд.

20 сент. 1889.

V. Сурка.

Я Сурка, бідна жидівка.
Не дав Бог росту ні вроди:
Мала я, ростом похила,
Лицем і зовсім погана.

Тай як було виростати
Стрункою й простою Сурці
Без батька й рідної неньки,
Від малку поміж чужими,
Від малку в тяжкій роботі,
У поштурковищу людським!
От так жила я літ двадцять,
І не жила, а хилялась,
Із коршми в коршму тинялась.
Робота денно і нічно,
Коршмарка зла і лінива,
Коршмар побожний та злодій,
І вередливії гості.
Усяке те тільки й дума —
Слузі роботи завдати,
Слугу щипнути та штуркнуть, —
Слуга ж і писнуть не сміє,
Ще й усміхати ся мусить,
Хоч гнів і сльози на верха.
Оттак жила я літ двадцять.
Аж раз коршмар міні шепче:
„Приходь ти, Сурко, до мене
В ночі, як жінка поїде!“
Я хоч негарна й похила,
Хоч глупа виросла й темна,
Читать, писати не знаю,
Молитись Богу не вмію, —
А таки я здогадалась,
На що я Юдці здалася.
Гадала з разу втікати,
Потім — коршмарці сказати,
А далі так розгадала:
„Однако вік мій минає,
Як та вода по болоті,
Без щастя, радощів жадних!
І вмру і знати не буду
Того, чим тішать ся другі;
А там, у небі, безплотним
Не має вступу ні чести.
Нехай же буде й у мене
Дитя малесеньке! Боже,
Якжеж любить єго буду!

Ті ручки й ніжки дрібні
Своїми гріти устами!
Собі від рота відійму,
Щоб лиш воно було сите.
Саму най бють, зневажають,
Щоб лиш воно, моя квітка,
Росло, як людські діти!“
От так я думала часто
Із річки носячи воду,
У кухні миючи миски,
Перучи шматє жидівське.
І чула, як там під серцем
Воно все і дужше і дужше
Ворушить ся починало.
Нераз бувало аж дух в мні
Запре, я стану мов п'яна,
Робота з рук випадає, —
Зажмурю очі і сиджу...
І вже ввижаєсь півсонній
Воно — маленьке, рожеве,
Ціле мягеньке, пухкеє,
Як треплєсь в мамі на груди,
Сміється, дрига ніжками.
І так сиділаб хоч вік весь,
Як би коршмарка не вздріла,
І в карк не вдарила міцно
Та не прикрикнула грізно.
А я з мрій своїх прокинусь,
Гляжу на неї — не злісно!
Не було злости й крихітки
У моім серці в ту пору —
А гордо так, як царівна, —
От так сказала би злюці:
„Хоч ти коршмарка богата,
А я лиш служниця бідна,
А я тепер тобі рівна!
Я мати, злюко, я мати!“
Аж як прийшлоє міні родить,
Тоді коршмарка дізналась.
Ой, ой, що гвалту, що крику!
Мене із коршми прогнала,
Хоч сніг був, вітер і студінь.

А Юдка жінки бояв ся,
Не смів і писнуть нічого.
Та все ж ще мав милосерде:
Запряг кобилу в санчата,
Відвіз мя хору до баби
І тайком дав кілька риньських,
І мовив: „Сурко, небого,
Живи ти в баби, док можеш,
Я буду дбати про тебе.
Лиш бій ся Бога, нічого
Не мов ти мойій коршмарці,
Що ся дитина від мене!
А то зжене мя зо світа!“
Дав Бог, родився мій хлопчик,
Здоровий, гарний, як ангел!
Живу я місяць у баби,
Уже й зовсім я здорова,
Та не приходить мій Юдка!
А баба бідна, старенька,
В самої йісти нема що,
Зарібків также ніяких —
Прийшлось нам круто, ой круто!
І каже баба до мене:
„Ти бачиш, Сурко, небого
Що нам тут жити не можна, —
Тра гнізд теплійших шукати.
Запру я хату на зиму,
Піду до війта в комірне.
А ти бери си дитину, —
Іди, небого до Юдки!
А не прийме тя Юдчиха,
Іди де далі між люде!“
Мороз був лютий і вітер,
Курило снігом по полю.
Я майже гола і боса, —
Що тільки мала теплійше,
Всім обвинула дитину,
Самій про себе байдуже! —
Іду до коршми до Юдки.
Прийшла до коршми. Юдчиха
Лиш глип на мене, мов каня...
(Слуга вже інша при кухні).

„Чого ти хочеш?“ — питає.
— „Пять літ я — мовлю — робила,
Прийшла по плату зарібну“ —
Ех, як не крикне Юдчиха:
„Скажи, гадюко погана,
Скажи, чия се дитина?“
— „Моя — говорю — тай Божа.“ —
Скажи, хто батько дитини,
Бо не побачиш заплати!“
— „Сего не скажу ніколи!“ —
„Так марш ми, дранте, із хати!
Щезай у безвість від мене
Із своїм плодом поганим!“
— Юдчихо, бійте ся Бога! —
Говорю, — бачте, там студінь,
Я майже гола і боса,
Дитина в мене маленька,
Кудиж під ніч я діну ся?“ —
„Проч, не погань міні хати!
Іди й до вовчої мами!“
І прискочила змиюка
І випхнула мя за двері
Під ніч у куряву й студінь.
Пішла я мов божевільна.
На серці в мене так важко...
І де се Юдка подів ся,
Чом не явив ані ока,
Чом не сказав ані слова,
Не вговкав жінки гадюки?
І де тепер я діну ся,
Куди попрошу ся в хату?
Пять літ у коршмі жила я,
Але села я не знала,
Людей не знала, що в сірих
Отих хатах проживають.
Страшні були в'ни для мене,
Усі здавали ся п'яні,
Усі здавались охочі
Побить жидівку, полаять.
І стало так міні страшно,
Немов я в лісі густому
Поміж вовками.

Темніло.

Розплакала ся дитина.
І чую я, що ще в груди
Є молоко. От я й сіла
У сніг під плотом в затишку,
Щоби дитя покормити.
Воно малюсіньке зараз
Взяло ся ссати так міцно --
Морозу ще не почуло,
Тільки що щічки червоні.
І ссе, а очка ті чорні
Звернуло прямо на мене,
І так глядить, мов розумне,
Мов ось-ось хоче сказати:
„Не бій ся, мамо, не бій ся!“
І стало якось так ясно
Довкола мене і любо,
Неначе сніг весь розтаяв
І вітер теплий повіяв
І пруте зéленю вкрилось...
А я дивлюсь, не надивлюсь,
На ангелятко маленьке —
Про світ, про горе забула...
В тім пси завили десь близько
І вітер свиснув над ухом
І снігом кинув у очи —
І я прокинулась разом.
Аж чую: руки і ноги
Вже одубіли мов крига,
Дитина змерзла і плаче,
Мене сон клонить до долу —
О Боже, я замерзаю!
Була хвилина — і думка
У голові мойій блисла:
„Щож, замерзаю, то й добре!
Не буду більше терпіти“.
Та плач тихенький дитини
Мов ніж пройшов моє серце,
Прогнав ту думку погану.
Ні, ні, сама я най гину,
Та за щож гинуть біднятку?
І всеї сили добувши

Я викопалась із снігу,
Що вже до впів мя присипав,
І загорнула дитину..
Хотіла б бігти Бог зна де,
Та сил не має. Хотілаб
Огріти бідну дитину,
Та в мні тепла вже не стало.
А тут дороги не видно,
І ноги вязнуть в заметі,
І вітер свище, бє в очі..
Я йшла без думки, аж бачу:
Стоїть хатина, мигоче
Слабеньке світло з віконець.
І я надумала з разу
Під те віконце в загату
Свою дитину покласти.
Тут чень не всі ще поснули,
Хтось плач дитини почує,
Єі візьме, обігріє..
Сама ж піду світ за очі,
Поки де згину в заметі.
Як нагадала — зробила.
Поцілувала те личко,
Що вже мороз був обхопив
І сніг присипував вперто,
Пообвивала як мога,
І у загату в затишку
Туж під віконцем поклала.
Сама ж як сонная змора
Пішла снігами у поле.
Тяжка була та дорога!
Що крок, здавалось, на ноги
Тягар якийсь сотнаровий
Наляже — двігнуть не сила.
А вітер бє мене в очі
І свище — чую виразно,
Словами свище: „Ти підла,
Погана Сурко, що робиш!“
То йду, то стану... У серці
Немов іглами щось коле.
І ловлю слухом всі звуки,
І все, здаєсь міні, чую —

Пищить і квілить дитина.
І почали міні мисли
Страшнії в голову лізти:
„А нуж всі в хаті поснули,
Плачу дитини не вчують,
Моя дитина замерзне!
А нуж почують собаки,
Зййдять дитину живою!“
І я мов вкопана стала.
І обернувшись, що сили
Кричати стала: Ратуйте!
Моя дитина, дитина!“
Та пусто, глухо довкола,
Ковтає вітер мій голос...
І я, мов кінь із припону
Рванулась, кинулась бігти
Назад в село. Спотикаюсь,
Упаду, встану, знов впаду,
Кричу і плачу — даремне!
Біжу, біжу так і мучусь,
Здаєсь, годину, і другу,
Здаєсь — віки вже цілі,
А хати з світлом не видно.
Якісь стоги все та верби,
Собаки виють далеко,
Якісь рови глибочезні,
Плоти — а хати не видно!
І стала люта розпука
Прокрадувати ся в душу:
Я мечусь, мов божевільна,
Кричу що сили і плачу.
Аж ту хтось цап! мене з заду.
„Ти що ту робиш?“ — питає.
Я озирнулася — шандар!
Блищить на плечах карабін,
Ліхтарня блима при пасі.
Хоч я у коршмі ще бувши
Шандарів дуже боялась —
Боявсь ще дужше їх Юдка! —
То тут міні ані крихти
Страшним той шандар не здався,
І я припала до него,

Мов до спасителя свого.

„Ой пане — мовлю, — я Сурка,
Що в Юдки в коршмі служила —
Гляджу свої дитини!“

І все йому розказала.

Узяв мя шандар за руку

І по селу попровадив,

Аж поки світло ми вздріли.

„Чи та се хата?“ — питає.

— „Не знаю, пане! Погляну!“

Пішла я — Боже мій милий!

Та сама хата й загата,

Але дитини не має!

І стала я мов мертвая.

— „Нема дитини!“ — говорю.

А в хаті світить ся, гомін...

Застукав шандар... Війшли ми.

Та вже при вході я чую:

Кричить дитина. „О Боже!“

Лиш тільки скрикнуть могла я,

І впала в сінях зомліла.

Що сталось дальше — не тямлю.

Лиш мов крізь сон споминаєсь,

Що в хлопській хаті лежу я,

Тепло, і чисто, і ясно...

Сидить бабуся край мене

І головою хитає

І стиха, стиха говорить:

„Дурна ти Сурко та глупа!

І чом було не застукать?

Ми ж не собаки, як Юдка

Й єго Юдчиха, ми люде!

А тож чи чуване діло

В снігу дитину лишати!

Ще щастє, що я не спала,

Молилась Богу, аж чую:

Щось під вікном у загаті

Мов котеняточко м'явка“...

І знов нетяма...

Аж тут я

Прийшла до себе, в шпиталі

Тюремнім. Кажуть, в горячі

Я три неділі лежала...
Кажуть — судити мя будуть.
Та що, най судять, Бог з ними!
Байдуже суд міні їхній,
Байдуже їхня кара.
Я суд найтяжший пройшла вже,
Знесла найтяжшу кару
Отої ночі страшної.
Що буде далі — не дбаю!
Я не боюся роботи,
І не лякаюсь нічого,
Як лиш дитина зо мною.
Для неї все я готова
Знести!... Говорять, хотіли
Міні відняти дитину, —
Ну, та спасибі горящі,
Не допустила до того!
Я, кажуть, так верещала,
Металась, рвалась невпинно
І все дитини шукала,
Що доктор врешті промовив:
„Віддайте їй ту дитину,
Бо за жите я не ручу!“
Воно тепер вже більшеньке,
Уже й сміятися вміє.
Глядіть, як граєсь, як дрига,
Ручками хапле за груди!
Моя ти розкіш єдина!
Ти мій пестунчик маленький!...

7—8 вересня 1889.

VI. У цадика.

Присвячую Наталії Кобринській.

„Ох цадик*), я бідна жидівка, я все
В тобі шанувала власть божу!
З далеких сторін, із підгірських країн
Я з вірою к тобі прихожу.

*) Рабін-чудотворець.

„Ох цадик, потіш ти мене, не гордуй,
Що я така бідна й недужа!
Без тебе міні погібати! Ратуй,
Ратуй мого бідного мужа!

„І що єму сталось, не знаю, хоч вбій!
Я певно невинна, Бог видить!
Та тільки здаєсь міні, цадик святий,
Всему тому справа є дибик*).

„Жили ми з собою, як Бог приказав,
Літ десять. Минали нас біди.
Сим-тим торгували, торг добре ішов...
Зробили три „чесні кріди“,

„І добре на них заробили. Вжеж я
Не дармо молила ся Богу!
Дітей у нас трое, хотілось би їх
Направить на чесну дорогу.

„А в тім приплило щось до мужа: почав
Мовчати і думать що ночі:
Не спить, то зітхає, то встане, то щось
Таке несуразне мурмоче.

— „Ти що се — питаю — Елькуно, не спиш?“
„Та так, міні важко щось, Малко. —
— „Чогож тобі важко?“ — Не знаю, а так
Чогось ніби страшно і жалко.“ —

— „Тьфу, що ти морочиш? Ти ясно кажи!“
Озлив ся. — „Ба, ясно! Як би то
Я сам знав! Здаєть ся здоровий, а десь
Болить щось, гризе мене скрито.

„Все хочеться думать про наше житє.
А що в нім було? Біганина
За крейцаром, здирство, ошука, брехня,
А щастя — ну хоч би година!“

— „Ти стік ся! — говорю. — А діти? Чиж ти
Не рад прихилити їм неба?

*) Чорт.

Хіба не здорові, не гарні ростуть?
Що ще за рожна тобі треба?”

— „Ох Малко, сьогó міні й страшно,
Трясусь мов від вітру перо...
Ануж нашим дітям не вийде в пожиток
Неправдов нажите добро?”

— „Тьфу, тьфу, скостенів би язик твій! — кажу. —
Се що ти верзеш, оцапілий?”

— „Послухай лиш, Малко, а бачила ти,
Як вчора по вулиці бігли

„Жиди, жиденята, кричали, ревли,
А по середині громада
Хлопів з патиками, з дрючинем страшним
До суду вела конокрада?

„А знаєш ти, Малко, хто той конокрад?
Герш Цвіліх! Ти тямиш, Берль Цвіліх,
Отець єго, склеп в нашім місті держав,
Склад всяких матерій і білих

„Полотен. Богач був і також збирав
І гарбав і грабив, о сині
Все думав, для него на душу брав гріх, —
А син єго от чим став нині!

„Ох Малко, і чиж то не ми довели
Тих Цвіліхів аж до банкрутства?...“

— „Здурів ти! — кажу́ єму, — адже нас суд
Очистив від того паскудства!”

„Очистив нас суд, та сумліне моє
У мене бунтуєсь теперка.
Хто зна, може пасть вже рознята, що й нас
Пожре, як пожерли ми Берка!

„Хто зна, може й наші так діти підуть,
Як Гершко, як Сура... Ох, Малко!
Подумаю се, то аж серце в мні рвесь!
І страшно міні щось і жалко“.

— „Та цур тобі! — мовлю єму. — От найшов
Про що ще під ніч міркувати!

Лиш Богу моли ся і дурнем не будь,
То Бог [] нам не дасть загибати!“

„І що я єму говорила, товкла,
Ні руш отих мислей прогнати.
Нуда єго бє, помарнів, попіснів,
Снуєсь, мов не свій, мов заклятий.

„Ба, ще що: до галеха*) став він ходить
І з ним о книжках розмовляти.
Аж світ ми затьмив ся! Кричу вже єму:
— Що робиш, мешіґенуватий?

„А він все своє: „Ні, не можна так жить!
Хібаж то ми пси, а не люде,
Щоб гризтись і жертись отак? І колиж
Конець тій ненависти буде?“

„Почав він ходити зовсім як дурний,
До склепу хоч ріж не загляне!
Почав упадати інтерес... Пішло
Житє поміж нами погане.

„Вже лаю і плачу й клену. Та куди!
За шапку та в ноги! Й до хати
Вже на ніч не ходить! Пішла я тоді
Усіх своїх кривних скликати.

„І що вже ганьбили його, то й алé!
Він мовчки, понурившись слуха.
А далі найстарший віком, мій дідусь,
Як трахне єго по за вуха!

„А з другого боку поправив мій стрик...
Ой, ой, почала ся Содома!
Ну, ледво мій вирвавсь і втік. Минув день,
Ба й тиждень — нема єго дома.

„Шукаю, питаю — ні вісти! Минув
Вже місяць, нема чоловіка.
Ба, й кривні розбіглись — на силу найшли.
І слухай лиш, що за побліка!

*) Руський піп.

„У хлопа в селі він до служби нанявсь.
— „Не верну до міста — говорить. —
Тут ліпше, бо лиш хлібороб заробля,
А кривди нікому не творить“.

„Ну, що з ним балакать?... Зв'язали єго,
І вradiли, цадик, до тебе
Везти єго й слізно благати: Ратуй
Сиріт в тій великій потребі!

„Се дибик проклятий опунав єго!
Найди, святий цадику, слово
Що є найміцнійше, заклятє страшне,
І вижени ворога злого!

„Нехай він проклятий єго не мутить,
Спокійний най сон єго буде!
Нехай те сумліне єго замовчить,
Щоб жити він міг, як всі люде!

28—30 авг. 1889.

VII. 3 любви.

I.

З гешефту лиш, кажете, жениться жид,
А серця у него не має...
А знаєте, кільки гешефт той нераз
Любви в собі й горя скриває?

Гешефт! А який то, спитайте, гешефт?
Що всякими бідами битий,
Від малку в тій думці ховає ся жид,
Щоб хоч оженившись пожити!

Сто раз не дійість, не допе, не доспить,
І голод і бійку приймає,
То й знає він добре, що в нужді такій
Любов наче цвіт увядає.

Не бійтеся, вміє цінить він любов,
І всю благодать єї божу!

Та що, як землі під картофлю нема,
Куди його думать про рожу!...

Та от хотьби й я! Чи сидів би я тут
У клятому сьому застінку,
Як би я з любови не був оженився,
Як би не любив свою жінку!

II.

Я з першою жінкою, бачте, розвівсь,
Тай доси в'на з тямки не никне —
Любив я єї!... Чоловік наче хміль,
До всякої тички привикне.

Хоть смійтесь, а таки любив я єї,
З любви навіть з нею розвівся...
Ни, ни, розкажу! А то скажете ще:
Плете, мов дуриці найівся.

Я з малку до поля, до коней, коров,
До хлопської всьої роботи,
До плуга, мотики, пили й топора
Найбільше над все мав охоти.

Ни, батько й найшов міні дівчину тут,
В Жовтанцях: здорова, вродлива
І простого хову — піде до коров,
До сіна, до ціпа, до млива.

Вподобав я Файгу. А батько єї
Коршмар був, багатий як дідько,
Хоч шляху в Жовтанцях тоді не було,
А гостей в коршмі було рідко.

Вподобав чомусь і мене той коршмар,
Хоч я і зовсім був убогий.
Женився я і жить перейшов поки що
До тестя, в коршму́ край дороги.

Ба, десь так за тиждень, за другий — гляжу:
Спить тесть мій весь день, мов убитий.
Смерком якісь хлопи прийдуть, пють, їдять
Тай ще собі кажуть платити.

Питаю я тестя — мовчить та бурчить,
Питаю у тещі — як риба,
У жінки — ні слова. Хожу мов дурний
І думаю: що тут за хиба?

Аж бачу раз дó-світа, тесть мій якось
З поблиского ліса житами
Веде пару коней — тай коніж були,
Що тії галки! й з хомутами!

Запряг у традайку, до Львова махнув —
З полудня вернув... під охотов...
Дві шкапи в традайці, лиш шкіра та кість,
А в чересі кілька банкнотів.

Ни, думаю я — а ще був молодий,
Не звик до такого ще гендлю —
Тут, брате, не чисто, тут буде біда!
Тай мовлю ось тестеви Мендлю:

„Послухай, реб Мендель, віддай ти міні,
Що дать обіцяв за дочкою!
Пора нам на свій хліб. Я може б тобі
Завадив — нам треба спокою“.

Озвіривсь на мене старий. — „На свій хліб?
Якого ж ще хліба за́баг ти?“ —
„Я пахту візьму тут в сусідстві.“ — „Дурний!
Рожна тобі треба, не пахти!“

„Сиди ти при мні, заробляймо ураз,
За пару літ вийдеш на пана!“ —
— „Або зогнию в криміналі!“ — „Ага!“ —
Відворкнув мій тесть, і погана

Усмішка заграла в єго на губах —
„Ти вже кримінал тут занюхав!...
Ну, йдиж, але знай, не минеш ти єго,
Коли ти мене не послухав!“

В злу хвилю мабуть він сказав ті слова, —
Скарай єго Боже за вік мій!
Він нині панує, я ось де зайшов, —
Все стало ся так, як прорік він.

III.

Дав він міні грошей. А трафилось нам
Два морги города, пів хати,
Сад, стайня... За все сорок римських у рік.
Інтерес як цукор, лиш брати!

Я взяв, зараз сад в мене зняв садівник
За трицять, без сіна. З города ж
Я мав ярини і собі на весь рік
І ще й залишалося на продаж.

Купив я й корову. А ще в мене був
Заробок: до міста бувало
Іду на худобячі й кінські торги —
Я барашівник, яких мало!

Тут куплю коня, тут корову, й продам,
То знов сторгувати поможу,
А все не задармо: що тижня хоч п'ять,
Шість римських до дому привожу.

Прознав я й для жінки заробок, якби
Вона его хтіла держати.
Взялись, бачте, бігать з сусідства баби
Частенько до нашої хати.

А кожда приносить по кілька яєць,
Пшона, то муки, то пшениці.
„Купіть — каже — Гершон, у мене кума,
У мене сю ніч вечериці!“

Ни, звісно, в коршмі́ їм іти з тим не мож:
Побачить хто, муж перечує, —
Міні-ж за що будь дасть, бо раз, що я блят,*)
По друге — готівку плачу їй.

Ни, словом скажу вам: такий се гешефт,
Що з него одного мож жити.

*) Блят — вираз злодійський, значить чоловіка, що переховує крадені речі, а далі й загалом такого, що вміє всяку річ держати в тайні.

І думав я так, що ним жінка займесь,
А я по торгах му ходити.

Та ба, не те вийшло! Файгуня моя
Що рана, як лиш протре очи,
Зварить там що небудь, тай шмиг до вітця,
Тай там вже сидить аж до ночі.

Піду я на ярмарок — хату замкне,
Тай шмиг, мов жене хто від свого.
Скажу що робити — глядить мов дурна,
Тай шмиг, не сказавши нічого.

А в батька, прочув я, вона мов слуга
Все робить. Тьфу, що за причина!
Став ласкаво їй говорити — стоїть
Мов стовп, тільки лупа очима.

Став я не пускати єї до вітця —
Ого, не минуло й години,
Вже теща прибігла, цокоче, кричить:
„Не смій ти моєї дитини

Спиняти!“ — „Хібаж я не муж їй?“ — кажу.
— „А я їй — та каже — не мати?“ —
Ни, слово по слову, ми в сварку зайшли,
І вигнав я тещу із хати.

Сидить моя Файга тай плаче. Що я
Говорю і прошу і грожу —
Мовчить або ходить сама не своя,
Ну, просто, дивитись не можу!

Аж далі дитина у неї найшлась, —
Ну, мислю, слава тобі Боже!
Дитина привяже до хати єї,
Тепер устаткує ся може.

Ага, чи не ще! На родини вона
До батька пішла. Вже по всьому —
Лежить там. І встала, і робить, і мов
Не дума вертати до дому.

Привів я єї. А що крику було,
Що сварки, тогó й не казати.

Та що, день в день гірше: то в'на до вітця,
То теща від нас не йде з хати.

І ніби вона при дитині, а тут
Все шепче щось, Файгу бунтує!...
Я з злости аж мечусь, сварю, то мовчу...
Вже й праця міні не смакує.

IV.

Раз якось я з ярмарку з Жовкви прийшов —
Нема мойі Файги: ще з ранку —
Говорять сусіди — до батька пішла
З дитиною, жати поганку.*)

Над вечір вернула. Ов, чую: кричить
Дитина! „Чого воно плаче?“
— „Та щож би, нічого!“ — Гляжу я, дитя
Лежить все червоне, горяче.

„Чи ти може в поле 'го брала з собов?“
— „Та брала!“ — „Й на сонці лишила?“
— „Та ні, під снопом, лиш крихіточку раз...“
— „А бий тебе божая сила!“

— „Ти що розкричався? Він зовсім здоров!“ —
Кричить моя Файга, й не дбає.
Дає єму груди, він хопить і враз
Знов пустить, — знов хап! — знов пускає.

Озливсь я. „A Rich'n danen Taten arán!
Не бачиш, дитина недужа!“
— „Ти дурень!“ — вона кричить — „Мама міні
Казала; не слухай ти мужа!“ —

Розлютивсь я, вдарив єї... А найгірш
За серце мя брав плач дитини.
Ще й нині болить мене в серці той плач!
Ох, синку мій, синку єдиний!

Кричить тай кричить. Що єму? Що робить?
Не знаю, тай як міні знати?

*) Поганка—гречка.

А жінка дурна як поліно, тремтить,
Лиш знає грудь в рот єму пхати.

А в'но все лиш хопить тай пустить... Побіг
До тещі. Прийшла стара, оха,
Щось шепче, то купіль готовить якусь —
Дитина не втихла ні троха.

Промучились ми! А по доктора слать
Ні думки! Ніч, роскаль, три милі...
Що кошту!... коротко сказать: до трьох днів
Синок мій лежав у могилі.

V.

Не стало між нами життя з того дня,
Могилка ота нас ділила,
Мов корч бодяковий. Все думка в міні:
Се Файга дитя моє вбила!

Дарма, що я бачив жаль, сльози єї.
„Дурна як поліно!“ Сі мисли
Вертались усе, як лиш бачу єї,
Вертались і груд мою тисли.

„Дурна як поліно! В неволі зросла
У батька, як жаба в болоті:
Лиш вирне на сонце, тай зараз назад
В болото по власній охоті!

„Йій матірю будь? господинею будь?
І щож вона вміє? Робити
Лиш те, що йій кажуть, і родити, й грудь
Дитині до рота встромити.

„Казала йій мати не слухать мене —
Не слухала, хату лишила,
Заробок повергла, щоб мамі служить,
І власне дитя погубила“.

Такі мене мучили мисли день в день,
Обридла і жінка і хата,
Заробок, весь світ. І весь день я нераз
Сидів і мовчав. Як заклята.

Мовчала і Файга, крутилась мов тінь
По хаті, а нічю ридає...
І рад би промовить, потішить — так ні,
Щось мов міні горло стискає.

І в інший бік думи важкії пішли:
„Не вже лиш сама вона винна?
Чим ліпший і я? Чиж моєї вини
Нема, що померла дитина?

„Роблю, заробляю, все к хаті гребу,
А першу підвалину хати
Єї, свою жінку, я таки не вмів
До хати житем привязати.

„Не вмів єї, зломану волев вітця,
Знов випрямить, духу нового
Додати. Одно лиш зумів — долучить
Нове ще ярмо до старого.

„Чи маю-ж я право від неї жадать
Того, що нівідки було йій
Здобуть? Попрікати єї дурноту,
Не бачучи власної своїї?“

Роздумавши, хтів я осілить себе,
Буть к ній ласкавійшим. Та ні вже!
Занадто тяжка була рана, і йшло
День по-день усе поганійше.

І бачу, що дурно лиш мучимось ми,
Кажу йій: „Файгуню, нам в купі
Не жити!“ — Поблідла, стоїть і тремтить,
Лиш очі на мене ті глупі

Витріщує... „Дам тобі розвід“ — кажу.
Ще дужше поблідла й сказала:
— „Як знаєш. Я бачу й сама“... Тут урвавсь
Йій голос, вона заридала.

І ми розвелись. Все, що мав — йій віддав,
І ще й наганьбив мене тесть мій.
Лиш в тім, що на собі, пішов я від них —
Такий то був перший гешефт мій.

VI.

Пішов я, у бровар в Янові нанявсь,
Живу, заробляю рік, другий, —
Згадаю про Файгу, згадаю дитя,
Ніт-ніт, тай заплачу із туги.

„Женись!“ — каже батько. — „Женився б — кажу, —
Та от що шукать не спосібно“.
— „Ні, що там шукать! Я тобі сам найду!
Тобі лиш одного потрібно:

„Щоб мала кус грошей, щоб проста була,
Сільська, до роботи придатна“.
— „Ні, — мовлю, — досить міні простих уже!
Най куля побє їх гарматна!“

Говорю вітцєви: „Лишіть ви мене,
Най сам я собі пошукаю!“
І став я потроха сьак так між людьми
Питати, і все помічаю.

А близько тут Етінгер має село —
Жид дуже-ж то вчений, багатий.
Тепер він у Львові за рабіна став,
Тай то за сам гонор, без плати.

Прочув я: жидівочка в него жиє,
У наймичках-ді, молодиця,
Чи розвідка, хлопчик у неї трєх літ,
Є й гроші й одежа... Вертиться.

Усе моя думка круг неї. Сю взять!
Розумна чєнь, чесного стану, —
Бо вже ж в такий дїм яку будь не візьмуть.
Ануко піду та погляну!

Пішов я так в шабас. До кухні зайшов,
Гляжу: по міщанськи убрана,
А гарна, жива молодиця така...
„Ви певно — питає — до пана?“

— „Ні, — мовлю. — Я чув, тут живе Лібе Зіс“.
„На що вам вона?“ (Спалєніла!).

— „Я чув, вона теє то... замуж би їй“...
Вона тільки глип, тай присіла,

Немов там огонь під китлом поправля.

— „Мене — мовлю — брат посилає,
Такий і такий, і господар, гендляр“...

„Він може богачки шукає?“

— „Ні, — мовлю, — а чув він, що має вона
Три сотки готовими грішми,

Що розвідка, хлопчик у неї трех літ...

Не знаю, чи так се, повіж ми!“ —

„І так і не так. Хлопець правда що є,
А грошей трех сот я не маю.

Та маю одежу... одежі досить“...

— Щож, добре й тото!“ — повідаю.

Поглянула цильно на мене. „А ось

Міні щось здає ся — сказала, —

Що в вас нема брата. Ви сам є той брат“...

Ну, бачите, хитра — вгадала!

— „А як би так мере, — кажу я, — то що?“

„Та щож — каже, — я за вас піду.

Ви бачить ся, добрий“... Се зговір наш був.

Просидів я там до обіду,

Поглянув, як робить, пойів, що варить —

Все чисто і гарно аж мило.

Пішов я, вітцєви кажу: так і так.

„Щож — каже, — щастя-біг на діло!

„Та тільки я все б таки радив тобі

Простенької де пошукати.

Така практикована баба — го, го!

То можна біду нажити“.

Немов батогом мене цвігнули ті

Слова, — та мовчу, лиш в утробі

Мов щось повернулось Три місяці я

Не дав їй ні вісти о собі.

Надумавсь. Пішов. Застаю її, як раз

Панам подавала печене.

„О, гості рідкі! Я гадала, що ті
Вже гості забули про мене!“...

VII.

Побрались ми. Батько мій каже: „Ходіть
До мене!“ Ба, чую я вісти,
Що в Крехові він третій раз оженився
І хоче на ґрунті осісти.

Смішна була річ: се для мене старий
Почав був шукати селянки,
Аж на тобі! чисто старий одурів,
Тай бух, сам опутав ся тамки.

Я з батьком від маленьку в купі не жив.
Міркую: се що він щедрить ся?
Та швидко піймив я, що він лиш бажав
Із нашої праці розжить ся.

Прийшли ми до Крехова. Зараз я три
Корови купив, сіножати
Наняв, — загадали ми, бач, молоком
Із батьком наспів торгувати.

Орудує батько мій тим молоком,
Я знов баришництвом заняв ся,
І добре пішло нам. Та швидко весь крам
До тла із за баб і розпав ся.

Моя розумнійша і старша була
Від мачихи, — та знов уперта,
Горда. І пішла проміж ними війна
Щоденна, невпинна, зажерта.

Жінки, бач, все дома, їх діло хатне,
То їх і найменша дурниця
Дразнить і доводить до лютости гнеть,
Тай ну же сварить ся, ганьбить ся.

Прийдемо бувало з торгу, а вони
Кричать і цокочуть і плачуть.
Содома! Лиш плюнеш і з хати біжиш,
Най їх твої очі не бачуть.

Та далі не зміг я терпіти: мов міль
Гризе мене жінка: „Ой пробі,
Не можу тут жити! Забираймо ся геть!
Там в мене є стрик в Любачові.

„Там наші багато, там можна держать
Худобу, там добрії люде,
Там тані хаті і там тана земля, —
Побачиш, там добре нам буде!“

VIII.

Пішли ми в погану годину. Гай, гай,
І наші нема, і не тані
Хати, а землі й не докупиш ся, — ну,
А люде, то й дуже погані.

Стрик жінки моєї був також гендляр,
А все гендлював баранами.
„Продай — мот — корови, а гроші міні
Давай, буде спілка між нами!“

— „Що спілка, — кажу, — коли я ані в зуб
Гешефту сьогó не капую?“ —
„Дурний ти! Сиди та проценти бери,
Та тільки дивись — я торгую.“

Полакомивсь я на проценти, продав
Корови, дав грошей три сотки,
Собі ж на свій гендель лиш сотку лишив...
Гай, гай, ти мій Боже солодкий!

Пів року пройшло, грошенята мої
С процентами к бісу пропали —
Все стрик пропустив. Усіх нас з ним ураз
Із хати в зашийок прогнали.

Прийшло ся нам круто — і я став крутить...
Почав по торгах відновляти
Знайомства з людьми, що до тестя колись
В ночі приходили гуляти.

До коників з малку охочий я був,
До них то я й кинувсь з розпалом.

Та що, не багато прийшло ся гулять —
Я швидко спізнавсь з криміналом...

ІХ.

Так Гершон, старий конокрад, говорив —
І стих. Уже сумерки темні,
Немов каламутна вода, залилі
Вонючі казні тюремні.

А ми, слухачі мимовільні єго,
На прічах лиш кутились тихо:
У всякого свого лиха досить, —
Що нам конокрадове лихо!

І чув я: ще довго він важко зітхав
І з боку на бік обертав ся,
І кашляв, стогнав, кости битіі гер, —
А далі я трохи здрімав ся.

По хвили проснув ся я. В казни михтів
Промінчик від лампи з надвору, —
На прічі понурившись Гершон сидів,
Він спати не міг в таку пору.

Тихенько, мов чміль той старий у траві,
Бренів собі пісню жидівську.
Конець єї довго не дав міні спать,
Крутивсь мов оса в моім мізку.

„Гей посадив я винний сад,
Зацвив сад не на жарти;
Програв, програв я свій вік молодий,
Як той карточник в карти.

„Гей посадив я винний сад,
Побили сад морози;
Програв, програв я свій вік молодий,
Мене обляли сльози.

„Карточник грає й надієсь
На вигранє хоч би мізерне;

Пропав задаром мій вік молодий,
І більше вже не верне.“

21—28 серпня. 1889.

VIII. По людськи.

I.

Онучкарський заробіток,
Звісно, хліб то не масний:
Ходиш, бродиш, мокнеш, мерзнеш
Як той пес, за гріш марний —
А згадати якось люблю,
Йій же Богу! Поле, ліс,
Ріжні села, ріжні люде...
І де тільки Бог мя ніс!
І якого тільки дива
Між людьми я наглядівсь!
Правда, і добро трафлялось,
Та сліз, горя, кривди більш.
Серед сутолки тої
Наче зорі ті ясні,
Так дві постаті жидівські
Споминаються міні.
Ви видали, як з криниці
Полевої косарі
Літом воду пють, всім тілом
Ниць припавши до землі —
Так оба мої знайомі
В праці, з потом на чолі,
Черпали жите й здоровле
З мами нашої землі.
Кривди людської ніколи
Не прилип до них окрух,
А від них у мир добро йшло,
Мов вода з нори на луг.
Край наш бідний, люд наш темний
У біді затверд, окріп,
Ще й смієсь чужому горю,
Брату з горла видре хліб.

От тому годиться тямить
Про людей, що з тої тьми,
З тої вовківні страшної
Вирвались, щоб бути людьми.

II.

Я в Руді близь Магерова
Вже нераз вперед бував,
Про родину Шльоми Штенгля
Тож нераз се й те чував.
Аж раз літом по полудни
Дождж в дорозі мя застиг, —
Я до Штенгля й схоронив ся.
У гайочку груш товстих
Хата Штенгльова стояла —
Хлопська хата, не шинок!
Обійсте, стодола, стайня,
Пасіка, і знов садок —
Всюди лад, порядок, дозір,
Хтось мабуть за всім глядить,
Що нетільки гроші любить,
Але в праці любить жить.
Чу! гуркочуть жорна в сінях!
Вхожу — скрипнули чопи —
В сінях дід старий при жорнах
Меле гречку на крупи.
Сива борода по поясе,
Похилилась голова, —
Але плечі наче двері,
Руки крепкі мов ужва.
Поздоровились. „Тут — мовлю —
Шльома Штенгель? я гендляр,
Від дожджу хтів схоронитись,
Щоб не змок міні товар.“
— „Шльома в полі при роботі,
Але ти про те не дбай!
Я є Хаім, Шльомина батько...
Ну, сідай лише, сідай!
Шльома в полі і всі діти —
В нас робучий час тепер...
Для кісьби сей дождж не шкодить!

Лиш мене мій вік припер
В хаті нині... Ну, та що вже!
Не дармую, бач, і я:
От домелю, зварю каші,
Повечеряє сімя.
Так то, сину, в нашім стані
Все працєю, док лиш здоров,
От на старість на жіноцьку
Я роботу перейшов!“ ---
Усміхнув ся добродушно. —
„Я не жалуюсь! — сказав —
І за те ще слава Богу!“ —
Тай опять до жорен став.
А змоловши виніс сито
І счинять почав крупи.
— „Ну-ко, сину, йди по дрóва,
Та в печи-но затопи!“
Затопив я. Швидко каша
Закіпіла. Вніс старий
Масла, молока, сметани,
Тай до мене: — „На, бери
Миску, ложку, підвечіркуй!
Ти ж у мене нині гість!
Шльома пізно верне з поля,
Гість тимчасом попойість“. —
Підвечіркуючи Хаїм
Все балакав, — видно рад
Був чужому чоловіку.
І хоч дождж почав стихать,
Не пустив мене в дорогу.
„Ти лиши ся, заночуй!
Завтра шабас, гріх ходити, —
Так ти з нами шабасуй!“
І здалось міні так тихо,
Тепло, гарно в хаті тій,
Що й самому захотілось
Перебути довше в ній,
Захотіло ся пізнати
Хліборобну ту сімю.
От і виждав я, як Хаїм
Перервав щось річ свою,
І озвався: „Скажіть, реб Хаїм,

Много краю я сходив,
А жидів я хліборобів
Щось ніде не находив.
Як се ви дійшли до того —
Чи то ви, чи хто другій,
Що жидівські всі Panusses,*)
Що шинкарство і торги
Ви покинули й робити
Коло ґрунту прийнялись?“
Вислухав старий, до столу
Головою похилився.
— „Мудро, сину, ти питаєш!
Знаєш не дурно ти блукав
Поміж люде, придивлявсь їм,
Правди думкою шукав.
Ой, тай час вам всім шукати
Правди тої! І коли б
Всі жиди єї шукали,
Не сиділо б наче гриб
Племя наше в сьому краю,
Ссучи з нього кров саму, —
Сотні літ живучи в ньому,
Сотні літ чуже єму!
Знаю, знаю я, небоже,
Як то тяжко накрінуть
Із найіждженого шляху
На нову, непевну путь —
Ну, та треба! Тай чи так то
Тяжко нині, як було
В ті часи, коли на інший
Шлях вертать міні прийшло?...
Я не думаю хвалитись
Тим, що к правді я звернув —
Ой, важким мене ударом
На сей шлях Госпóдь напхнув!
І йшов зразу я тим шляхом
Мов крізь полумя і дим...
Слухай же, придатись може
Повість та вам молодим!“ —

*) Panusses — заїбки

III.

— „Ох, старий я! Доживаю
Семий вже десяток літ.
На очах моїх до ґрунту
Весь перемінив ся світ.
Колії пішли, машини,
Телеграфи, сірники,
Панщину знесли, послами
Були в Відні мужики,
Шляхта побанкротувала,
Дідичами скрізь жиди:
Граф — комісар, князь — поліцай...
Тьфу, щезайте до біди!
Ой, не те було давнійше!
Страшно, сину, погадять,
Як на ділі виглядала
Панщиняна благодать.
Ой, проклятий час був, сину!
Бачиш, простий я жидок,
А прокоштував основно
Я вершок єї й сподок.
Ласков панськов я гордив ся, —
Бог мя змів, мов помелом,
І сидів я, як то кажуть,
За столом і під столом.
Пан в Руді сидів багатий,
Графський рід єго старий, —
Але був без милосердя
Для підданих — Боже крий!
Я за вірника був в него.
Він любив мя, що й казять!
Як то жид: пізнавши пана,
Гнув ся я на панський лад.
Бачу, що пан любить бити,
Любить плач—ну, й я-ж ото
Гну так, щоб в селі небитим
В тижні не оставсь ніхто.
Бачу, що пан любить гроші —
Я данини все нові
Винаходжу: празникові,
Хмелеві та грибові.

Бачу, любить пан дівчата,
Хоч мав жінку й дочок пять —
Вже я духом все обладжу...
Тьфу, аж гидко се казать!
Ну, та треба! І нічого
Я не крию, щоб ти знав,
Із яких поганих дебрів
Бог до світла мя підняв!
Так пять літ за пса служив я.
Ненастанний плач стоїть
По селі! Нераз на мене
Засідались, щоб убить,
Пана бралися спалити...
Та все якось ми уйшли
Засідок тих, а злочинці
В криміналі знай гнили.
Почали тоді піддані
Утікати із села.
Пан сміявся! За втікачами
Все слідом погоня йшла.
Хто впав в руки, той брав буки
І ярмо знов волочив:
Хто пропав, того ґрунт швидко
Пан до свого прилучив.
А у всім тім словом, ділом
Помагаю пану я,
І затвердла, озвіріла
Аж до дна душа моя.
Оженився я... жінка гарна...
Було троє в нас діток,
Та на радощі родинні
Моє серце Бог замók.
Прійду, буркну, крикну, вдарю,
Тай у двір біжу опять,
Як той пес куса щенята,
Панську руку йде лизать.
В тім прийшов рік тридцять перший,
Рік холери, рік тісний,
І в мою сімю і душу
Разом грянув ґрім страшний.
Нічю в дім наш наче злодій
Ангел смерти загостив —

Жінка, діти тої ночі
Всі померли, мов скошив.
Крики їх, стогнання, муки,
Ті страшні конання всі
Потрясли мя, сину, перший
Раз до глибини душі.
Бачучи їх сині лиця,
Почорнілі уста,
Чув я, як в нутрі у мене
Прорва творить ся пуста,
А на дні єї глибоко
Ворухнулась чорна гадь,
І страшне щось, несосвітнє
Почала шептать, сичать :
„Бач, що тут добра і щастя
Бог у тебе, пса, забрав!
Так і треба! Тиж ще вчора
Не любив їх і не знав!
Ти не смій за ними плакати!
Твій собачий плач в ту мить
Неповинні тії трупи
Опоганить, осквернить!“
І почув я страх великий
Навіть глянути на їх, —
Мов безумний вибіг з хати,
Мов безумний в двір побіг.
А в дворі тривога, пострах,
Все поблідло, все тремтить...
Я й не бачу, йду до пана.
Глянь, аж пан і сам спішить,
Тай до мене: „Псе! Такий ти
Вірник? так мя достеріг?
Гей, кладіть 'го, хлопці! Сипте,
Щоб в штани забрать не міг!“
Ой, не вespів я змiркувати,
Що се, за що, відки є? —
Вже мя вергли, придавили,
Гарап тіло рве моє!
Я лежу як стовп, ті луплять,
Кров до долу капотить...
Далі пан одумавсь, каже:
„Ну, пустіть єго, досить!“

Підвели мене. — „Ну, жиде,
Признавай ся! Знав се ти,
Що дочка моя з ротмістром
Мала тайком утекти
Сеї ночі і забрати
Всі дукати, скарб мій весь?
Признавайсь, бо буду бити,
Доки в тобі дух товчесь!“
Затремтів я. „Пане, мовлю,
Ні-про-що се я не знав,
Але бачу, сеї ночі
Бог обох нас покарав.
Та тебе діткнув ще лехко,
Знать хотів лиш пригрозить,
А міні взяв жінку й діти!
Ну, кажи мя дальше бить!“
Бачу, пан пополотнів весь.
„Що, холера?“ — прошептав,
„Так — кажу, — холера, пане!“
І переляк всіх обняв.
Мов стовпи ті поставали.
Ледво сто́я на ногах,
Мокрий кровю весь, так вийшов
Я з двора на битий шлях
І куди тоді пішов я,
Як сімю похоронив —
Нічогісенько не тямлю...
І що дальше я чинив —
Я нагадувать бою ся.
Знаю лиш, що дикий страх
Перед кождим чоловіком
Чув я. В дебрах і лісах
Пробував я, тільки нічу
Наче вовк між х́ати біг,
По пустках шукав поживи
І хапав, що вхопить міг.

IV.

Раз отак зайшов я в пустку,
Де не світить ся. Там, знать,
Всі померли. Чую — стиха
Мов котята десь пищать.

Стисло щось мене за серце!
Засвітив я світло в миг:
Батько й мати серед хати
Вже счорнілі, а круг них
Троє діточок маленьких
Ледви лазять і пищать,
Мов три ангелі зіпхнуті
У вонючий, чорний ад.
Світло вздрівши, разом стихли.
Із голодних оченят
Виглянуло тільки горя
І страху і просьб німих,
Що я сам себе не стямив,
Та припавши коло них,
Став ридати, мов дитина.
Власне горе, власний біль,
Сліз не витисли м'ні з серця,
Аж ті діти... Боже мій!
А як тії небожата
Руки к мійні простягли
І блідими усточками
Просить їсти почали,
То я скочив, мов із терня,
І покляв ся все віддати,
Вік свій, силу, щоб тим дітям
Чесним, щирим батьком стать.
Зараз виволік я трупи
До стодоли, затопив,
Винайшов муки і масла,
Дітям їсти наварив.
А як діти попойіли,
Я поклав їх спать, а сам
Кинувшись на голу землю,
Волю дав гірким слезам.
Много я в ту ніч продумав,
Все минуше перебрав,
І рішинець тут незмінний
На будуще я приняв.

V.

Поховати давши трупи,
Я пішов до пана в двір.

Пан вже не боявсь холери,
Впер смішливий в мене взір
І сказав: „Ну, Хаїм, що там
Чути в лісі? Маєсь гіт
Вовча мати? А медведі
Чи просили тя на мід?“
Я вклонивсь і мовлю: „Пане,
Річ одну міні зробіть:
За мій труд на рустікальнім
Мене ґрунті осадить.“
„Що ти, стік ся, — пан аж крикнув, —
Чи до разу одурів?
Зле тобі на службі в мене?
Панщини ти захотів?“
„Добра служба ваша, пане,
Але я в ню не піду!
Коштував добра доволі,
Прокоштую ще й біду.
Тут померли батько й мати,
Сироти по них дрібні
Полишились, — в моїй страті
Бог ті діти дав міні.
Вам тепер би ґрунт той певно
Довго пустокою стояв,
Так позвольте-ж, щоб вам з него
Я повинність відбував.“
Слухав, слухав пан ту мову,
Далі сплюнув тай сказав:
„Ну, досить я бачив світа
І досить великій зріс,
А не бачив жида, щоб так
Самохить в неволю ліз.
Щож, як хочеш! Лізь, небоже,
Я спиняти тя не йму,
Але як вернути схочеш,
Знов на службу не прийму.“
Я вклонивсь, зітхнув до Бога,
Щоб він сил міні додав,
Щоб я більше в панську службу
Доки віку не вертав.
І пішов. От так то хлопом
Став я, сину! Бачиш сам,

Що нелехким був для мене
Перший вступ у хлопський стан.
Та ще тяжше було далі.
Як почула мужичня,
Що їх ворог заклятуший
Став від нині їх рівня,
Хлопський ґрунт держить, ще й хлопські
Діти взяв ся годувать, —
Гвалт піднявсь в селі, мов я їх
Всіх хотів обрабувать.
„Вбиймо жида! Проженімо!
Відберім дітей, він їх
Думає на кров порізать,
На жидівську віру всіх
Повернути!...“ Вся ненависть,
Що в їх душах за п'ять літ
Против мене накіпіла,
Вилізла тепер на світ.
І прийшлося тепера йісти,
Що вперед я наварив,
І бороти ся з тим лихом,
Що вперед сам натворив...

VI.

„Що робить! Іду до вйта,
Щоб громаду він зібрав,
А громаді мовлю: „Знайте,
Ґрунт по Процю я обняв
Для сиріт єго. Повинність
Відбувати 'му я сам,
А як доростуть ті діти,
Я все чисто їм віддам.
А що може не подоба
Жиду в себе їх держать,
То скажіть, кому їх маю
На вихованє віддать.
Я їх буду стравувати,
Зодягать, давать що слід,
Ви-ж для догляду над ними
Чоловіка назначіть.“
Вчувши ті слова, громада
Мов води набрала в рот, —

Та ненависть по хвилині
Знов заговорила. „От
Жид присікавсь!“ — закричали. —
„І чого він хоче в нас?
Мало з нас нассав ся крови
За цілий тяженький час?
Проч з села, проклятий жиде!
З нами тут тобі не жить!
Не доводь нас до нещастя!
Волимо ми положить
Тих сиріт живих у яму,
Ніж щоб ти нам був сусід!“
Так кричали люде люті.
Втихомирив їх аж війт
Кажучи, що панська воля,
Не змінить єї хлопцям.
„А що Хаім мот, то правда!
Я те саме раджу вам.“
Ледво ледво мир уговкавсь
І опікунів обрав.
З тяжким серцем діточок я
Тим опікунам віддав
Та не довго довело ся
Годувать їх. В скорий час
Всі померли. От тоді вже
Оженивсь я другий раз.

VII.

„Не скажу тобі, як тяжко
Приходили ся міні
Хлопська праця, панські буки,
І ті погляди страшні,
Погляди німої злости
І ненависти, що їх
Я стрічав день в день довкола
Від усіх сусід мойих.
Але серце було в мене
Засталене: все-м пройшов,
Бо-м ненависть в власнім серці
До людей переборов.
Що міні не виробляли,
Того й в казці не сказать!

Вікна били, збіже пасли,
Обкрадали разів п'ять.
А щоб допомогти в потребі,
Як сусідови сусід,
Щоб хоч добре слово мовить —
Ні тай ні! І десять літ
Вибув я в такому пеклі,
Мучивсь, горя ніс за трьох,
Постачав і пану панське,
І у себе. Тільки Бог
Додавав міні надії,
Як нераз уже от-от
Приходило ся пропасти.
Честь єму від рода в род!
Жінку взяв собі я бідну,
Роботящу, принаняв
Слуг. Се поле опустіле
Пан на мене записав.
Далі своїм добрим ділом
Я й громаду побідив.
Я сказав тобі вже, сину,
Як то пана я підбив,
Щоб громадський ліс в інвентар
Яко панський записать.
За той ліс громада в паном
Правувалась літ вже п'ять.
Але де то було хлопу
Найти право в ті часи!
Хоч то й нині — хочеш права,
То кішенев потряси.
Все громада програвала...
Пан вже ліс відмежував
І нові за него драчі
Та данини накладав.
Чую я — кіпить в громаді,
Пошепти грізні пішли:
„Вбиймо пана! Все одно нам!
Нема правди на землі!“
Думаю, погано буде.
От громада як зійшлась,
Я й кажу: „Вспокойтесь люде,
Є ще правда серед вас.“

Я про ліс той добре знаю,
Хто й коли єго вписав, —
Я за свідка против пана
Стану, ліс ваш не пропав!
Сміло рекурсе подавайте!
Я пів кошту буду ніс.“
Ну, що довго говорити —
Виграла громада ліс.
Гей, озлив ся пан на мене
І завдав міні біди,
Але люде в мні сусіда,
Брата взнали від тогди“.

VIII.

Вечеріло. Ще гляділо
Сонце в зеркало ріки,
Як в садку загомоніло:
То від жнива йшли жінки.
Жінка Хаїмова й жінка
Шльомина, обі в хустках,
Серп у кождої на тімю,
По снопови у руках.
Далі служниця верету
Жатої трави несла —
Се до припусту коровам.
Жінка Хаїма ввійшла
В хату, Шльомина до стайні
За кухаркою пішла.
От і Шльома йде з синами:
Два сини вже парубки, —
Всі три з косами: луг сіна
Підкосили залюбки,
Ще й розкинули покоси, —
Завтра сабаш, нехай схне!
Ось і ріг заграв: худобу
З толоки пастух жене.
Хлопці кинулись, загнали,
Повпинали, а жінки
Подойіли й подавали
Паші всім за драбинки.
І так весело та складно
Та робота всім іде,

Що аж радує ся серце!...
Ще на небі лиш де-де
Блискали зірки, а всі вже
В хаті, як закон велить,
На молитві враз стояли.
Дай Бог всім ся так молити
Щиро й твердо! По молитві
Повечеряли гуртом,
Слуги й господарі разом,
Спільно за одним столом.
По вечери помолившись
Зараз спати всі пішли:
Хлопці в стайни, а для мене
Постелили на землі.
Рано знов молитва спільна,
А відтак обід (в ночі
Він, готовий ще від вчора,
Прів заліплений в печі).
Випивши по чарці меду
(Мід сам Хаїм виробляв),
Риби доброї по дзвоні
Хаїм кожному роздав.
Потім з яйцями цибулька,
Далі з кашею росіл,
Врешті кугель шабасовий
Украсив собою стіл.
По обіді хлопці в поле
Подивити ся пішли,
А жінки круtilись в хаті.
Шльома й Хаїм потягли
У ванькир, святії книги
По закону почитать.
Я присів до них. Така то
Чулась в серці благодать
І тепло в тій теплій хаті,
Що здавалось, вік би тут
Жив, і світом би широким
Став міні сей тихий кут.
Бачилось, тут ще остав ся
Відблиск давніх тих часів,
Як посеред своїх шатер
Патріарх старий сидів,

А Єгова к нему в гості
Заходив, коли хотів.
І говорю я: „Реб Хаім,
Добре так живе ся вам,
Що поживши днину з вами,
Я б хотів так жити й сам“.
Усміхнув ся з тиха Хаім,
Головою похитав...
„Так то, так — сказав — небоже!
Відколи я хлопом став,
Я знайшов спокій і силу
В собі, й всякий би знайшов,
Як би кинувши шахрайство,
На той самий шлях пішов.
Та не вся тут правда, сину!
В тім спокою, в тій тиши
Дух дрібніє, мозолі тут
Наростають на души.
Щось собаче є у серці
От таких людей, як ми:
Звикнуть раз за возом бігти,
То біжать і за саньми.
Звичка в нас найстарше діло.
Де приткне нас доля лиш,
Там приймемось, мов верба та,
Що росте, де посадиш.
Плодить ґрунт той злість, ненависть —
Ми приймем її в кість і кров,
Як на іншій ґрунті лехко
Приняли б добро й любов.
Ми мов п'явка, що не має
Своїї крові — з других ссе.
Тим то треба нам спокою.
Нам спокій святий над все.
Але є натури інші —
І я знав таких людей,
У котрих, здаєть ся, буха
Якесь полум'я з грудей,
І жене їх з місця, мече
То в один то в другий бік.
Невгомоннії, вандрують
І воюють весь свій вік.

За сто діл беруть ся, кожде
Йім ведесь, і все щось йім
Не дає пустить коріня,
Зупинитись на однім.
Люде нашої натури
Дивлять ся на них, немов
На безумних, посміють ся,
Похитають головов,
І спокійні. Ой, і сам я
Часто тим гріхом грішив,
Поки мя тяжкий трафунок
Інших мислей не навчив.

IX.

„Ще як панщину робив я,
А громада зла була,
Сталось так одного року:
Обікрали мя до тла,
Всю комору, всю обору!
Ані панщину робить —
Я з тяглом ставав — ні жить чим,
Ні данину заплатить.
Затягнув я довг у пана,
Триста римських. Посправляв
Що потрібно, довг що року
Ратами платити мав.
Через рік мя знов обкрали,
І прийшлося міні опять
Двісті римських на прожиток
В панськім скарбі позичать.
І заляг той довг у мене
На сумліню мов скала...
Через рік худоба гибла,
Там неврода знов була...
Ані руш стягнуть на рату!
Правда, пан не налягав.
Аж ось бух! Пан через мене
Спір з громадою програв.
В осени було. Гей, йіде
На кони лакей Іван
Тай кричить до мене: „Хаім,
До двора! Зове тя пан!“

Прихожѹ. Пан лютий-лютий!
„Жиде, довг мій ти приніс?“
— „Пане, мовлю, ще-м нічого
Не продав! — „Бери тя біс,
А міні потрібно грошей!
Знаєш з хлопами свідчить,
Знай же тут міні весь довг мій,
Все до крихти заплатить!“
— „Пане, мовлю, вашій ласці
Все завдячую, що там
Маю: як би я попрóдав
Все, то й довг сплатив би вам!
— „Ну, то продавай!“ — „А, пане,
Що робитиму я сам?“
„Хоч на жебри йди, про мене!“
— „А деж жінку й діти діть?“
„А мене то що обходить?
Хоч покидай їх під пліт!“
„Чи так, пане? Ну, так ось вам
Моє слово: ждїть не ждїть, —
Я сплачу вам довг, як зможу, —
Ви що хочте, те й робїть!“
Гей, як блисне пан очима,
Та тарах мене в лице
Раз і другий! „Псе поганий!
На і на тобі за це!
Хлопці, зараз запрягайте
І до него йдїте в дїм,
Збіжє, шматє, всю худобу,
Все берїть до голих стїн,
Все везїть у двір! Побачу
Як то будеш ти скакати!“
Кинулась двірня. Вже фіри
Вулицею копотять!...
Ще година не минула,
Всю мізерію мою
В двір стягли. Я став, не знаю,
Чи мертвий, чи ще жию.
Так тоді міні здавалось,
Що вже світ валить ся весь —
Так то чоловік з добром тим,
З кожним кусником зживесь!

Жінка, діти тож прибїгли,
Плачуть, просять і ревуть;
Пан на ганку люльку курить,
Все плює й глядить у кут.

Жінка бух єму у ноги.

Цілувати почала...

„Марш!“ пан крикнув і в грудь копнув
Чоботом, аж кров пішла.

В тім тур-тур! візок в подвіре

Бачу, жид, уже в літах,

Йїде, в простому халаті,

Сам віжки держить в руках,

Однокінкою. Зайїхав

Перед ганок, лиш зирк-зирк,

Оглядів всю ту Содому,

Лиш всміхнув ся, нічичирк,

Тай до пана. Пан аж скрикнув:

„Шая Ляйб! За житом ти?“

„Так, за житом.“ — „Добре, добре!

Є готове, лиш плати!“

„Добре, пане. Але що се

Тут за ярмарок у вас?“

„Слухай, Шая, ти гешефтсман,

Знаєш, що в гешефті час!

От сей жид — він мій підданий —

Винен грїш міні, пять сот —

Третій рік уже, й ша-тихо,

Мов води набрав у рот.

Нині зву єго, заплати

Домагаюсь по добру —

Він міні ще грубіянить,

А платити ні дуду.

От я наказав забрати

Все добро єго. Хочу

Жида розуму навчити,

Сам собі свій довг сплачу.“

„Пане, — крикнув я, — неправду

Ви говорите! Я сам

Обіцяв вам дати рату,

Як лиш збіжа що продам.“

„Ну, гляди, в живії очи

„Брешеш!“ він міні кричить!

Ну, скажи, ти жид, чи міг би
Ти інакше поступить? “

„Пане, — Шая Ляйб озвав ся, —
Много винен він? “ „Пять сот. “

„Ну, так ось вам ваші гроші! “ —
Тай вийма один банкнот

На сто римських, другий, третій —
Усі гроші відлічив.

„А єму се все віддайте! “

Пан лиш очи витріщив.

Далі схопивсь, мов шалений.

„Що, такий кляпятий жид

Сміє так мене підійхать!... “

Жиде, се для мене встид!

Ні, не хочу твоїх грошей!

А ти, Хаїм, забирайсь

Із добром поганим своїм,

Та на рату ми старайсь! “

Се сказавши плюнув, фукнув,

Гримнув від сіней дверми

Той сховав ся у покої.

Мов німі стояли ми.

Шая Ляйб всміхнувся і мовив:

„Встид вельможному! Отсе

Варто було пять сот римських,

Щоб нагнать єму в лице

Встиду троха! Ну, ти Хаїм

Забирайсь! як я скінчу

Тут своє купецьке діло,

То до тебе загощу. “

Х.

„Погостив у мене Шая,

Часто потім зайїжджав.

Вислухав мої пригоди

І про себе розказав.

Я пізнав єго, розвідав

Між людьми єго діла...

Справді, дивна сила божя

В чоловіці тім жила!

Простий жид був, неписьменний.

Єго батько шинк тримав

У Рокитнім. Много горя
З малку Шая Ляйб зазнав.
Та таку вже Бог натуру
Дав єму, що не оглух
І не отупів у горю
Невсипущий єго дух.
Жить по людськи, щоб не тільки
Другим кривди не робить,
А по змозі помагати,
З злом раз в раз війну точить —
Ось що мов неситий голод
Мучило єго весь вік.
І куди лиш з тим бажанєм
Не гонявся той чоловік!
З разу шинкарем був троха —
Кинув, взявся до ремесла,
Але бійка з майстром швидко
До тюрми 'го занесла.
Вийшов відти й мало-мало
До розбою не пішов,
Та взяли єго до війська.
Й там спокою не найшов.
Де лиш бачив людську кривду —
А тяжкий тоді був час —
Там він всюди наче іскра
Біг, сваривсь і бивсь нераз.
Страх сказати, що в тім війську
Наприймався він горя й мук!
Тричі в вулицю 'го гнали,
А кайдани з ніг і з рук
Не злазіли. Вийшов з війська
По сімнадцяти роках,
Сам на світі, голий, босий,
І обняв 'го дикий страх —
Не за себе, бо був сильний
І здоров, робити вмів,
А за те, що літ проживши
Тридцять п'ять, він ще не весів
Жадного поратувати,
Жадного добра зробити!
Що терпів за правду стільки —
Кому ж з сего лекше жить?

І подумав: „Треба взяти
Серце в жменю, перше стать
Богачем, тоді і бідних
Буду мав чим спомагати.“
І що мислиш? Архи-жидом
Він на десять літ зробивсь,
Шахрував панів, маєтку
На купецтві доробивсь.
Торгував дровами, сіном,
Брав доставки військові,
Сплави сплавлював до Гданська,
Наші сукна краєві
До Румунії возив він...
Аж прийшли тісні роки —
Все покинув, взявсь до хліба,
Кукурузи і муки
Достарчав для трьох повітів,
Бідним даром роздавав,
Заложив свою пекарню...
Словом, він уратував
Не одну родину хлопську
І жидівську від біди.
Знаєш, як прийшли вибори
В сорок осьмим, то жида
І хлопів його хотіли
Послом в Відень обібрати,
Та пани й попи їх тільки
Закричали... Що й казати,
Як усі його любили,
Хоч був острий на язик!
Він не раз до мене мовив:
„Я б отак як ти не звик
Хлопом жити і коритись!
Гнеть міні б в арешті бути!
Знаєш, як тоді я бачив,
Як пан жінку копнув в грудь,
То вся кров у мні скіпіла
І над вухом мов оса
Забреніло... Будь молодший,
Я б прибив його як пса!
Ні, не жить міні з тобою!
Не для мене тихий рай!“

От таких людей виводить,
Сину, інколи наш край!“

XI.

Часто я відтак до Штенгля
По дорозі забігав
І гостив, і днів по кілька
У роботі помагав.
Все мене приймали щиро,
Хоч я бідний онучкар,
А вони заможні газди.
Дар у них був мов не дар,
А неначе довг відданий.
Із хлопами враз жили
Як свій з своїм, всюди спільно
Хлопську сторону тягли.
Шльома був в громадській раді
І в шкільній був делегат, —
Сам в дітах уже по руськи
І по польськи вчивсь читать.
Хаїм говорив частенько:
„Вчіть ся діти! Треба нам
Приставати до народу,
Кинуті служить панам!
Бо глядіть лиш, до чого нас
Панська служба довела,
Що ненавидять нас люде,
Радуються, як з села
Жид виходить! Що не сміє
Жид до хлопа підійти
Просто, як до чоловіка
Чоловік! „Еге, знать ти
Хочеш щось урвати в мене!“ —
Дума хлоп, і неборак
По найбільшій часті зовсім
Справедливо дума так.“
Так то Хаїм своїх внуків
І сусід жидів навчав,
І при тім все Шаю Ляйба
Добрим словом споминав, —
Знать любив він Шаю Ляйба
Як вітця і поважав...

Аж прояснював ся, крішшав,
Як про него говорив,
„Ой, на много річей очі
Він міні, бач, отворив!
Як він гриз мене, що Шльому
В світській школі я не вчив!
Що тепер хлоп без науки!...
А ти знаєш, він скінчив
Вік свій в мене, тут, в тій хаті!
Ну, такий вже чоловік,
Знаць не міг у власній хаті,
В роскоши скінчити вік.
Бачиш ти, він був бездітний,
А як вмерла жінка, тут
Він задумав весь маєток
Для бідноти повернуть.
Та не так, як другі роблять,
Що свої смерті ждуть,
А відтак запишуть суму.
Йде той гріш, немов на гріх
Через Бог зна кількі руки,
А в них тає наче сніг.
І заким дійде до діла,
Вже до половини зник:
Дармойіди обловились,
А для бідних вийшов пшик.
Не такий був Шая Ляйб мій!
Сам він руки засукав
І шпиталь для бідних в Жовкві
Своїм коштом збудував.
Далі лазні дві жидівські:
В Кристинополі одну,
Другу в Раві, і в них мікви*),
Все, що там потрібно... Ну,
Все добро так розділивши,
Припровадивши все в лад,
Думав в Жовкві при божниці
Яко габе**) умирать.
Протяглось то так з пів року.

*) басен для митя.

**) читець св. книг при божниці.

Осінь. День був дощовий
І слота була. На шляху
Геть розмок, розкис ся глій..
Бачу, лізе щось, чалапка,
Звільна мов той жук повзе.
Наближаєсь, завертає...
„Шая Ляйб! Чи тиж то се?
„Я! — говорить. — Ну, на силу
Я добивсь у хутір твій!
Тай ослабли ж кости! Швидко
Йім належить ся спокій!“
Зараз ми єго до хати,
Обігріли, зодягли,
Бо обдертий як жебрак був,
Покріпити ся дали.
Віддихнув. „Ну — каже — Хаім,
Наближає ся мій час!
Хоч прийми мя, хоч жени мя!
Я вмирать прийшов до вас“.
„Бог з тобою — кажу — брате,
Щоб тебе я з хати гнав!
Ти живи й сто літ у мене!
Але як же се? Ти ж тав
В Жовкві в школі габе бути?“
„Ну, і був до вчора, був!
Ну, а вчора... Подиви ся
Тут!“... Халат він розгорнув,
Розгорнув сорочку — Боже!
Груди, плечі в синяках!
„Шая Ляйб! — кричу я, — що се?“
Він смієся. — „Ах, ах, ах!
То моя заплата — каже —
Від кагалу! Слухай лиш,
Як вони міні платили,
Може й сам їх похвалиш!“

XII.

„Вмер коршмар один близь Жовкви,
Страх побожний чоловік:
В бібліях святих, в молитвах
Він прожив увесь свій вік.

Жінка шинкувала, теща
Шахрувала мужиків,
Старший син три села лихвов
До зубоженя довів,
Менші два сини провчили
Конокрадське ремесло, —
Ну, й зростало їх богацтво
І поважане росло.

А наш Майлех все молив ся,
В божих заповідях жив
І добро творив. Таке він
Правило собі вложив:

Хто прийшов до него бідний,
Десять центів він давав,
А імя єго і назву

Зараз в книжку записав.

Як прийшлось єму вмирати,
Він отак сказав рідні:

„Будете мене ховати,
То сю книжечку міні
В гріб на груди положіте,
Щоб я Богу показав:

Двадцять вісім тисяч шісток
Між убогих я роздав.“

З уст до уст пішли слова ті,
Й їх підхопив весь кагал:

„Двадцять вісім тисяч шісток!
Боже, таж се капітал!

Бачите, який побожний
Праведник між нами жив:

Все моливсь і тільки гроші
Богу в жертву положив!“

Ну, й не диво, що був погріб
Многолюдний і шумний.

„Двадцять вісім тисяч шісток!“

Вкруг гуло, мов дзвін гучний,
Позавчора був той погріб.

Вчора шабас був. Ну, гіт!

Посходилась повна школа,
Помолили ся як слід,

Почали вже розходитись —

Гамір, гутірка... І щож?

„Двадцять вісім тисяч шісток!“
Шепт іде, мов в листю дощ.
Ей, озлив мене той шепіт,
Я на лавку вилажۇ.
„Слухайте, бенай Ізруайль,*)
Я вам масе**) розкажۇ!
Бачив сон я сеї ночі.
Мацюпінським червячком
Я повзу мов, підповзаю
Перед сам Ёгови трон.
Бачу я: вага велика
Настановлена стоїть,
Коло неї сам Міхуайль
Меч полонінний держить.
Аж іде наш Майлех, згорбивсь,
Піт з чола ёго тече,
Двадцять вісім тисяч шісток
У мішку він волоче.
„Боже, я весь вік молив ся,
Не творив нікому зла
І рука моя для бідних
Все отворена була:
У готових, чистих грошех
Ось заслуга є ціла!“
„На вагу!“ — сказав Ёгова.
Майлех кинув срібла міх,
І вага перехилилась
Аж архангелу до ніг.
„А тепер — сказав Ёгова —
Я питатиму. Кладіть
На другú тарілку кожний
Підсудимого одвіт!
Сам ти заробив ті гроші?“
„Ні“ — рік Майлех і дрожав,
І на другій вже тарілці
Той одвіт ёго лежав.
І, о диво! те маленьке
Слово „ні“ одним кивком
Двадцять вісім тисяч шісток

*) Сини Ізраїля.

**) Казка.

Зрівноважило цілком.

„А ти знав, — пита Єгова —

Відки йде маєток твій?

Знав, що кождий гріш в нім — кривда
І неправда і розбій?“

Затремтів ще дужше Майлех,

Гнувсь і корчивсь і цідив

Ледви чутно: „Знав, о Боже,

Але ж се не я робив!“

І ся відповідь була вже

На вазі — і щож от се?

Двадцять вісім тисяч шісток

Фівкли в гóру, мов пірце.

„А ти знав, — пита Єгова —

Що сімя твоя ціла

За ті гроші свої душі

На погібіль віддала?“

Та на ті слова вже Майлех

Відказать ніщо не міг,

Почорнів увесь і наче

Звятий лист звалив ся з ніг.

„Проч з ним відси!“ — загриміло

З трону. — „Ошуканець сей

Поки жив, побожним видом

Все ошукував людей,

А по смерти думав Бога

Сими грішми підкупить!

Проч з ним! Ще єму на плечі

Тії гроші прикріпить!...“

Знаєш, доси в остовпіню

Слухали всі моїх слів,

Але скоро лиш скінчив я,

Раптом хор весь заревів:

„Гвалту! Епікур! Безбожник!

Геть! Най більш тут не дихне!“

І юрбою навалились,

З школи виперли мене.

А у сінех ну місити,

Бити, штовхати під бік —

Ледво я з житєм із рук їх

Вирвав ся, на силу втік.“

XIII.

„Так то Шая Ляйб розстав ся
Із жидами, і до нас
Умирать прийшов. І справді,
Швидко наче свічка згас.
Радісно вмирав він. „Много
Натерпівсь я — говорив, —
Много я в горячій крові
І добра і зла творив.
Все бажав по людськи жити,
Чоловіком з людьми бути...
Слава Богу, що прийшло ся
Хоч остатній раз дихнуть
Між людьми, що справді люде,
Хоч огріти ся в сім'ї,
Що блаженних патріархів
Вік нагадує міні.“
Так то, сину, і сконав він.
Золота душа була!
Без таких людей земля би
Сталась темна і гнила.
Може то й за патріархів
Золоті часи були,
Та все таки патріархи
Люд жидівський завели
У Єгипет у неволю,
Аж пророк-убійця встав,
З невгомним, диким серцем,
Тих невольників підняв,
Вивів їх в пустиню дику,
Водив блудом сорок літ,
Та навчив їх здобувати,
Збудувати новий світ.“

1—5 сент. 1889.

ПАНСЬКІ ЖАРТИ.

РКОВА ФРАНКА.

Присвячую памяти

МОГО БАТЬКА

ЯКОВА ФРАНКА.

I.

Жартуйте, дітоньки, Бог з вами!
 Тепер вам вільно жартувать.
 А як жили ми під панами,
 Тоді жартовано із нами
 Так, що не дай Бог споминать!
 Було за найменшу провину —
 Потрутиш панську худобину,
 Собаку вдариш, що з руки
 У тебе хліб рве, слово скажеш,
 Віз перевернеш, сніп зле звяжеш, —
 Три шкури спустять гайдуки.
 Пани тоді були не тее,
 Що нині. Що тепер пани!
 Хоч на нім шматє й дорогее,
 Хоч ситі є, мов кабани, —
 Так кождий ходить з осторожна,
 Боїть ся мов біду збудить,
 В округ мов шниряє, глядить,
 Де-б грошків позичить можна,
 І думка в кожного трівожна,
 Що на-борг йієть і на-борг спить
 І що кішеня все порожна.
 Не те за панщини було!
 Там кождий пан ступав так бучно,
 Немов король, чи мав село,
 Чи ключ цілий! Не перейшло
 І через голову нікому,
 Щоб що змінити ся могло
 В тім розпорядку віковому:
 Пани і панщина у всьому
 Зрослись, здавалось, нерозлучно.
 Тоді то стоїло поглянуть

На пана! Прямо очи вянуть
У мужика, як пана вздрить,
Хоч пан не лає й не кричить.
По що кричать? Гнів крови шкодить!
Ні, нині й цар мабуть не ходить
Так гордо по своїй столиці,
Як пан тоді селом ходив.
Тут гарна доня у вдовиці —
У двір є! Загородив
Господар пліт новий — гей, хаме!
Городиш своїми лісками!
Пліт розбирай і в двір звези,
Або оплату положи!
Чи ласка панська, чи кара,
Все мов нехибний божий суд
Паде на смирний, темний люд,
І навіть писнуть, сплакати — вара!
Тоді в панів сміялись очі,
Забави по дворах гулі
І лови по лісах ішли,
Лунали співи дні і ночі...
Тоді то й раз пани були
До жартів, вигадок охочі!
А як в ту пору грали в карти!
І нині грають, звісна річ,
І туманіють день і ніч, —
Без карт, здаєсь, ніщо й не варти
Забави панські. Алеж, діти,
Мабуть не доведесь вам вздріти
Таких грачів, як в давній час!
Дукатів всипав повну чарку
І на одну поставив карту,
Програвав, не глянув ані раз,
Не зблід, не задрожав на волос
І навіть не понізив голос,
Хіба кішенею потряс
Воно то, дітоньки, й не диво:
Се-ж з поту нашого і мук
Плило те золотее жниво
Сотками літ до панських рук.
Лицарський дух, воєнну славу,
Всю ту минувшину криваву,

Всі ті богацтва і пишноти,
Все зісцуте і всі підлоти,
Гумори панські, лови, карти
І всякі гулянки шальні,
І ласки панські й панські жарти —
Мужик все виніс на спині.

II.

Цікава річ: часи зближались,
Коли з відкіля не зирни,
Чим раз зичнійше розлягались
Ладу нового віщуни,
Слова: свобода, рівне право...
І навіть панськії сини
Переняли ся ними й жваво
Пішли між люд і понесли
Потіху скорбним. Ба, були
І між панами два-три — люде,
Що бачили ясніш другіх,
Хапали ся стежок нових
Шукать, бо чули, що не буде
Йім вічно панщина служити.
Та мов, хто в лісі заблукає,
Даремно груди надриває,
Даремно кличе і кричить, —
Так по́слуху не знаходили
Слова новії у панів,
А тільки більше ще будили
Завзяте і дразливий гнів.
Ба навіть многі поміж ними,
Котрі нераз перед чужими
Жалілись: дідьчий час настав
Не лиш для хлопа, а й для пана:
Ота робота панщизняна
Зовсім руйнує нас, мовляв, --
І починали наче з книжки
Вичитувать, які пожитки
Приніс би йім наємний труд —
І ті й не думали на ділі
Змінять порядки застарілі
І увільнить з ярма свій люд.
Воно й не диво! Власне царство

Веміхаєсь кождому, — а ще
Бог знає, що там принесе
Нове, свободне господарство...
А хоч там деякі пророки
Грозили, що за два-три роки
Уряд сам панщину знесе, —
То їх осмівано. Се басні!
Таж панщина — приватна власність!
Яке-ж уряд міг право мати
Приватну власність відбирати?
В тій певности жили пани
Аж до остатньої хвилини, —
Свої гордості вони
Не вменшували ні краплини.
І як нераз літної днини,
Коли західний неба край
Вже вкрила груба, чорна туча,
І звільна, грізно сунесь знай
Глухими громами кіпуча, —
А тут ще сонічко жарить,
Немов натужує всі сили, —
Оттак пани людей гнітили
Найдужше в тій остатній хвили,
Коли вже дзвонарі спішили
На благовіст новий дзвонить.

III.

От з тої то доби тяжкої
У мойій памяті старій
Пригода згадуєсь — такої
Не дай вам бачить, Боже мій!
Пригадуєсь, як пан Мигуцький
З громадою пожартував;
Згадавсь той плач і стогін людський
Якого жарт той коштував.
От слухайте-ж! Не в тій я цілі
Говорю вам про давнину,
Щоб може ви на дітях местили
Батьків засліплених вину.
Бог з ними! Вже досить помстилась
Над ними власна сліпота!
Глядіть, лиш споминка лишилась

У нас про пана, а тот
Палата, що ми мурували,
Котру він було назива
„То moja twierdza“, де дрожали
Піддані, де музики грали,
Пані й пани всю ніч гуляли, —
Се нині — коршма, в панській сали
Шваркоче нині жидова.
Помстив ся Бог за наші муки!
І сли я днесь про панські штуки
Розказую, так не на те,
Щоб в вас ненависть розбудити,
Бажанєм пімсти осквернити
Свободи твориво святе, —
А лиш на тее, небожата,
Щоб споминка старого тата
Вам сил, відваги додала.
Ще-ж не заснуло наше лихо:
То голосно воно, то тихо
Підкрадуєть ся до села.
Хто знає, може доведеть ся
І вам такого ще дожить,
Що чоловікови здаєть ся:
От тут надія всяка рветь ся,
Тут треба голову зложить,
Пропала правда, згинула доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держить...
В таку то хвилю, діти милі,
Ви повість згадуйте мою,
І згадуйте, що сеї хвилі
Я з досвіду вам подаю!
В сам час, коли неправда люта
Найви́сше голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужше тиснуть і закута
Народна мисль, здаєсь, німа, —
Коли круг вас найтяжша тьма,
Надії й провітку нема, —
В той час як раз ви не теряйте
Надії й твердо тее знайте,
Що се остатні хвилі зла!

IV.

Був пан Мигуцький, пан багатий,
Хоч на однім селі сидів.
З якого роду був — не знати,
Та що хлопів тиснути вмів,
Що дер данини безпощадно,
Дні панщини лічив прикладно,
Хвилинки не подарував,
Що був богач, громада гола, —
То славили пани довкола,
Що добре господарював.
Нераз зимою, як у полі
Нема роботи, а в stodolі
Все зроблено і ліс не тнуть, —
Щоб панщини не дарувати,
Він каже було лід орати, —
А то хлопи в хатах заснуть.
Не мож сказать, про хлопа дбав він,
Як дбав про коней і волів:
В зимі три вози дров давав він,
Щоб хлоп продроглі кости грів;
Весною хлібом спомагав він,
Щоб з голоду не околів.
Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до праці й до розмови,
До танців, сміхів і пісень,
Та не любив хлопів багатих,
Та мовчазливих а завзятих,
А на письменних був огонь.
„Хлоп має вміть орать, косити,
І дівкою в танці носити,
Та вірую та отченаш!
Письма не треба хлопцу знати;
Як хлоп почне книжки читати,
То хто же буде свині пас?“
І хоч то ніби наставляв він
На те, щоб хлоп порядок знав,
Та все таки горівку гнав він
І кожду гінку розділяв
На кожний номер у селі:
По стілько гарців, скільки хата

Душ має — хлопці, чи дівчата,
Чи то старії, чи малі.
І кождому за ту горівку
Ціну втягав у інвентар:
Сплати, чи відроби той дар,
А трунок лий хоч на долівку,
Лиш другому продать не смій!
Був в того пана й арендар,
Що з паном тож мав добру спілку,
Людей музикою у свій
Шинок заманював: тут люде
Лишали розум, сіряки
І чоботи, дівки — вінки,
Тут війт робив громадські суди,
А жид лиш цмокав залюбки.

Чи много літ оттак, чи мало
Те панське ремесло цвіло, —
Аж раптом в коршмі тихше стало!
Щось на людей таке найшло,
Що почали на панське горе
В якусь задуму попадять:
І роблять панщину, терплять
Знуцання панських посіпак,
І кожде пильне, кожде скоре
(Як ні — нагайка плечі зпоре!), —
Та якось тихо, мовчки так,
Повуро навіть, мов глибоко
В душі гризе якийсь червяк,
Немов якась таємна сила
Ворушить ся у темноті:
І чуєш всюди рух єї,
Та нічого не бачить око!
Музика молодим не мила,
В шинок заходять тільки ті,
Кому вже в кров і кість віссалась
Та панська школа... Жид біжить
До пана, плач підняв і галас:
Ні з відки рати заплатить!
А пан і сам уже від давна
Ту зміну в людях примічав,
І злив ся, бив, карав, кричав, —

Дарма! Вже звільна й сам вбачав,
Що річ се таки не забавна.
Він добре знав, що поки це,
Співає, робить без упину
Й смієть ся хлоп, так довго є
Похожий він на худобину,
Що вік цілий в ярмі живе
І радуєсь, як дістає
До паші зерна одробину.
Та як почне він сумувати
І вішать голову у низ,
Над своїм станом розмишляти, —
Тоді тремти і стережись!
Бо думка, свідомість народа,
То ворог лютий тих усіх,
Чие богацтво і вигода
На поті і слезах людських
Основані. От пан, дні й ночі
Над дивом тим усе міркує, —
А далі крикнув, аж підскочив:
„Тут очевидно хтось бунтує!“

V.

„Бунтує хтось!“ — Мій Боже милий,
Хто вже тоді не бунтував!
Урядники панів вязнили,
Пани знов світу голосили,
Що сам уряд попідкупляв
Хлопів, щоб шляхту мордували;
Тамті в жидах вини шукали,
Ті Єзуїтів тут вплели,
А інші знов ширили вісти:
То демократи, комуністи
І емісарії були!
А серед тої колотнечі
Мужик стояв, зігнувши плечі,
Німий, сліпий, а всім грізний.
Бо й якже-ж, після вікової
Тиші, мов ураган страшний
Зірвавсь, і то без ніякої
Причини, й кровію братів
Країну рідну обагрив!

Ні, се аж надто очевидно,
Що тут якась рука брудна
Навмисне із самого дна
Душі народної безвстидно
Й безбожно в гору підняла
Найдикші страсти, задурила
Народній розум, заглушила
Чуття, і тисла і вела
Нетямні руки до удару!

Хоч від тарнівського пожару
Вже рік минув, хоч дні лічив
Ценглевич в Куфштайні, Дембовський
Над Вислою в землі десь гнив,
А в Львові голову зложив
Ма гицлівській горі Вішньовський, —
Про те раз враз по краю йшла
Якась холодна дрож, тривога;
Всі ждали вибуху нового,
Що ранку дякували Богу,
Що ніч без вибуху пройшла.
Немов недужий в лихорадці
Після тяжкої операції
У сні й на яві все тремтить,
За леда дотиком зриваєсь,
Не знає сам, чого лякаєсь,
Лиш тее чує, що болить, —
Так край наш по різни два літа
Такий настрій переживав,
Так конане старого світа
Важке, болюче відчував.

Тай ще одно цікаве діло:
Хоч руський люд в ті дні страшні
Ніде не кидавсь до різни —
(Про Горожану скажу сміло,
Що потерпіли там пани
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопами) —
Противно, декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурськими товпами, —

Про те і в нашій стороні
Не ласкавійшими очима
Дивив ся пан на християнина,
Ніж у самій мазуричині.
Знать думали: що вчора там,
То нині може статись нам,
Ще й гірш, бо тут ми — в чужині!
Тож дикі слухи не втихали
І всіх в напруженю держали,
Чи то в роздразненю важкім.
Мов хмари над селом нависли
І з них от-от ударить грім,
Так нашій шляхті в році тім
Бунт хлопецький не зходив із мисли.

От і не диво, що коли
Такий настрій побачив людський,
І вчув, що й коршму почали
Минать, горілки не пилі —
„То бунт!“ аж скрикнув пан Мигуцький.
Та хто бунтує? Перебрав
Усіх богатших, заможнійших,
Усіх смілійших, дотепнійших,
Що здавна їх на оці мав, —
Та з них ніхто ніщо такого
Підозреного не зробив.
Питає, чи не проїздив
Який комісар? чи якого
Письма хто з міста не приніс?
Чи не склика́ли де громаду,
Не радили таємну раду?...
Ніхто не бачив. — Що за біс!
Міркує пан і сюди й туди,
Серед покою мовчки став,
Аж голову схилив на груди,
З натуги дум аж засвистав.
В тім скочив, випрямивсь, рукою
Ударивсь двічі по чолі.
„Дурний я! — скрикнув, — я тут стою
І мучусь, бою ся сам з собою,
Хто люд міні псує в селі,
Із за десятої границі

Пронюхую бунтівників,
А бунту сущої криниці
Заткати й досі я не вespів.
Найголовнійший емісар
Під боком в мене гараздує...
O Sapperment! Warum nicht gar!
Та се напевно — піп бунтує!

VI.

Старий був, смирний піп у нас,
Іще з тих давних, маловчених,
У Луцку чи в Холмі свячених,
Що то жили й робили враз
Із мужиком, що споглядали
На панський двір трівожно, з дали,
А до покойів не були
Допущені. Лиш тільки всього
Було їм з попування того,
Що на ту панщину не йшли.
Грунт між громадою держали,
За треби що хто дав, те й брали,
І з праці своїх рук жили.
Не думив певно старовина
Наш піп, не снів мабуть і сном,
Що надійде така година,
І перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!

Вдівцем бездітним
Богато літ він жив у нас,
Аж заманулось ему раз
Занятись ремеслом просвітним.
Хоч сам то він не много знав,
Та як у полі вже робити
Не міг, то щиро забажав
Дітей хоч грамоті навчити.
Не довго й думавши, давай
До себе дітвору скликати!
Веде їх літом в поле, в гай,
Зимою до своєї хати.
І не від разу їх садив
За книжку ані за азбуку,

Чи то тому, що й сам блудив
За мало в книгах, чи судив
За остро книжну науку.
Він зацікавлював дітей
То повістками, то казками,
Вправляв їх память пісеньками,
А головно на дивний сей,
Великий божий мір — природу
Раз враз увагу їх звертав.
На кождім кроці свого ходу
Він щось цікаве зустрічав,
Про все умів щось розказати,
Умів до всего навязати
Чи то якийсь злучай з життя,
Чи користну якусь науку.
Умів і кожدة дитя
Розрушать, взяти мов за руку,
Збудити власні в нім думки
І визвать власні уваги, —
Так, що малії дівчаки
Обдерті, босі, — залюбки
До него бігали. Бідняги!
Йїх до попівської оселі
Не так тягла наука ся,
Як більш гостина в панотця,
Оті полуденки веселі
В просторій хаті, за столом,
Де піп і челядь вся гуртом
Немов сімїя одна сідали,
Свобідно слуги жартували,
А панотець, мов батько всім,
Сего впімене, того наставить,
Як що робить, як ділом править, —
А діти слухають, і йїм,
Навиклим дома бачить голод,
Зносити дим і бруд і холод,
І чуть що рана стук в віконце
І крик сіпак: „А ну, чи конче
Вам бука хочесь? Виходіть!“ —
Навиклим бачить невсипущу
Журу батьків, і серце рвущу
Одну зітханя пісню чуть, —

Тут в тім кутку, де все ясніє,
Де чисто, тихо і приютно,
Де слова прикрого не чутно, —
Сам з себе якось ум міцніє,
Розширюєсь дитяча груди.
Встають, ідуть в садок, гуляють,
Присядуть трохи одпочити;
От панотець читати вчить:
З прутків вербових укладають
Здорові букви на піску,
А далі й книжечку яку
Йім винесе, товплять ся тут,
Цікаво в книжку заглядають,
Знайомі букви пізнають,
В слова знайомі йїх складають.

Не знаю, Бог дає мабуть
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що й не знаходить в світі пари;
Другому рїй крилатих дум,
Що мов орли летять за хмари;
Ще іншим руки золоті:
Що очі бачуть, руки вдіють;
Який же дар дістали ті,
Що так другїх учити вміють?
Міні здаєсь, що в скарбі тім
Любови найбільш дісталось їм.

Чимало вчителів стрічав я
В житю, чимало жив з людьми,
А про такого й не чував я,
Щоб так з маленькими дітьми
Вмів обходитись, як покійний
Наш панотець. І що то був
За празник у селі подвійний,
Як на великдень хлопці наші
У церкві складно заспівали,
На крилосі на переміну
Апостол по пунктам читали!
Мов рїй у літі люд загув,
Мамі аж плакали. Такого

Ніхто від віку в нас не чув!
Чи бач, хлопята! Дармо каші
Не їли! Бач його, старого,
Як вивчив!... В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збілись
Батьки і стали міркувать,
• Як то попу віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з двораків один спішив
У двір, щоб пану все сказати. —
(Пан сам до церкви не ходив,
Щоб враз із бидлом не стояти.)
Скінчилась служба, посвятили
Паски, аж вже з двора біжить
Післанець до попа: в тій хвили
Пан хоче з вами говорить.
Іде наш піп. В громаді тихо
Зробилось, посумніли щось,
Почули, що якесь тут лихо
Над ними без вини стряслось.
Гуртом хотіли провозжати
Попа, так він їх задержав:
„Не треба пана дратувати“ —
Перехрестивши ся сказав
Пішов. З свяченим і з пасками
Громада коло церкви жде, —
Аж ось по хвили він іде.
„Христос воскрес! Та Бог із вами,
Чому не йдете по хатах?
Не бійтесь, не великий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волі власти заводить
Якусь тут школу? Відповів я,
Що школи зовсім не завів я,
Лиш так приватно хтів навчить
Дітей письму, зовсім без плати.
Ну, сего я вам заказати
Не можу — згода каже пан, —
Лиш по добру я раджу вам,
Покиньте се пусте діло! —
— Я-б був єго й не зачинав,
(От так я пану відказав)

Коли-б до мене не наспіло
Із консисторії письмо:
Не лиш дітей в селі навчати,
А й школи, де мож, закладати.
— Чи так? Ну, се ще ми вздримо! —
Сказав вельможний, і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови. Йдіть в спокою,
Та не лякайтесь! Ви хлопята
До мене завтра всі на свята!
Ну, йдіть! Громадою такою
Не стійте тут! Христос воскрес!“

VII.

І почалась від того дня
Поміж громадою а паном
Глуха, постійная війна.
Се-ж перший раз та вість прийшла нам,
Що пан у своєму селі
Чогось то зборонить не сміє.
А тож то ми віки цілі
Жили й мов жито на рілі
Туди хилились, відки віє
Могучий вітер панських слів.
Хлоп і подумати не вмів,
Щоб мимо панського бажання
Робити щось, а як не міг
Зносить неволі та знущання,
То кидав все, в чужину біг,
Лишаючи рідню і всіх
Іще на більше горювання.
Аж враз — „не можу зборонити!“
Значить, є щось таке над ним,
Чого і він боїть ся, чим
Єму не вільно погордити.

Почувши се, ціла громада
Немов на ново віджила.
Ще в свята по хатах ішла
Оживлена, гуртова рада.
„Нам треба всіх дітей учить,
Пан нам не сміє зборонити!“ —

Оттак відважно гомоніли
Ті, що ще вчора так тремтіли.
„Нам треба школу завести!
Або-ж то ми такі послідні,
Що мусять наші й діти рідні
Ярмо таке по вік нести?“
Та — ніщо крити шила в місі —
Найшли ся старші, розважнійші,
Що вчитькувати прийнялись.
„Чого ви так розрешетились?
На пам'ять слово те навчились:
Не сміє! От чекайте лиш,
А він вам посмієсь! От красше
Мовчіть, щоб грішне тіло ваше
Не мусіло відповідать
За ваш нерозум!“ —

Посумніли

На тую мову смільчаки, —
У многих таки ще свербіли
Від панських буків синяки.
Та годі знов було ховатись,
Не бувши в лісі, від вовків.
От і урадили удатись
До города і розпитатись
Комісаря, щоб їм повів,
Чи можна бути громадській школі
В селі без панової волі?

Комісар Німець був у нас,
Не молодий уже панисько,
Смішний такий. Було нераз
В село зайіде, — пізний час, —
В двір не зайіде, хоч як близько,
А все до хлопа. Кісілю,
Борщу, вареників, логази
Пойість, балакає. „Люплю
Я руська кльопа!“ — було каже, —
„Я руські кліп їм тесять літ,
І полюпив вас! Тоцрий лют,
Та кепській пани оттут.
То кльопіт! Я вам повітаю:
Як пан вас путе туше тис,

То мене йтіть, я вже то знаю,
Такі єму контуші скраю
Що путе з злости пальці хрис!“
Не знаю за що, але люто,
Усею кровю, всім нутром
Він не любив панів, мабуть-то
За те, що сам не вмів в їх тон
Попасти, чувсь чужим між ними,
Вони ж на него з висока
Гляділи й жартами бутними
Принижували бідака.

А то по-тихо ще шептали,
Що сватав в пана він доньку,
Так там не тільки відказали,
А ще й оказію таку
Єму зробили серед гостей,
Що бідолаха мало костей
Втікаючи не поломав.
Так від тоді на всіх панів
Нетайний а завзятий гнів
Комісар в своїм серці мав.
А був він у циркулі — сила,
Трохі що старості рівня,
І не було такого дня,
Щоб рук єго не доходила
Якась мужицька справа. Много
Панам давав ся він в знаки,
І за порадою до нього
З втіх сел ходили мужики.
І що то вже пани робили,
Щоби позбути ся єго:
До губернатора ходили,
Писали скарги, голосили,
Що люд бунтує, що свого
Пани непевні, що готові
Хлопї вже й до розліву крові,
Не хочуть панщини робить.
Та всі ті скарги так пропали,
Комісаря не підкопали,
Бо весь округ спокійний був, —
Самі-ж жалобщики в одвіті
Являлись в кепській кондуїті, —

Комісар ані в вус не дув.
Так от до него то вдались
Селяне наші. Аж підскочив,
Коли почув, що наторочив
Наш хлопський ум. „Путуйте лиш!
Не пійтесь! Най він лиш стріпує
Вам споронити, то почує
Таке, якого ще не чув!
Путуйте! То-ш цісарська воля,
Щоп в коштій весі пула школа.
Щоп коштий кльоп письменний пув!“

Отсі слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа.
Так наче іста ласка божа
В село зійшла! Народ нараз
Почав сходитись, розмовляти,
На школу вже й складки збирати,
Мов пана й в світі не було.
Гай, гай, та швидко ми почули,
Що через рів та в рів стрибнули!
Дізнав ся пан, об чім село
Загомонило. Двадцять чільних
Провідників тих „рухів шкільних“
Прикликав, не сказав ні-гич,
А лиш по черзі простирати
Велів і всякому вліпляти
По двадцять солених палиць.
Відтак сказав: „А що то, чую,
Що школу вашмосці будують?
Щож, гарно! Й далше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так се від мене вам завдатку, —
Чи може мало вам? Скажіть!“
Слова ті з усміхом крізь зуби
Цідив він, але враз поблід,
Весь задрожав, сціпились губи,
В очах заблис зловіщий світ.
„Га, хами! — крикнув він, — гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гнете! Не азбуки,
Вам волі хочесь! От змिया,

Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
То хто тоді на панщину
Мене посміє гнать? Ідіть!
Не попадайтесь в мої руки
Бо лихо буде! Лиш їй Богу,
Як що про школу ту дурну
Ще раз почую, то такого
Вам всиплю бобу солоного,
Що замакітрить ся вам світ!“
Та помилив ся пан сим разом:
Гадав побоями злякати,
Та роздразнив ще більш. „Згибать,
Так згинем! — стали всі кричать, —
А не уйде єму се плазом,
Не зречемось ми правди своїї!“
І зараз скаргу подали
За самовільнії побої
На пана. З уряду пішли
Допроси, пан кричав, казив ся,
Та вже на буки не щедрив ся.
Оттак ми й школу завели.

Та тут наш клопіт не скінчив ся.
Прийшлося учителя шукать,
Бо піп не міг сам постачать.
І що ми згодимо якого,
То пан небавом шасть-не-прасть
То до рекрут єго віддасть,
То перемовить та до свого
Двора візьме, то налякає
Погрозами, то посилає
Своїх людей в шкільні години,
Щоб всякі пакости робили,
Дітей щоб гнали в панський сад
Хрущі, гусільниці збирають.
Тай ми-ж-то пану не спускали,
Все до циркулу скарги слали.
Комісар нам в пригоді став,
Чимало пану досолив він,
Тай в пану ж ворога нажив він,
Бо той за все вину скидав
На „Шваба“. Довго клекотіла

Вражда між ними, — аж схотіла
Недобра доля раз закриє,
Звела їх враз в чужому домі.
Уздівши Шваба, пан в ту мить
Прискочив, руку відвинув,
І поки здержали знайомі,
Комісаря в лице ливнув.
Скандал зробив ся, і не знати,
Як там вдалось єго замняти,
Але комісар не забув
Образи, ждав пори, хилив ся,
І таки за своє пімстив ся,
Та так, що пан ще гірш почув.
Оттак два роки колотилось,
А тим часом в селі змінилось
Чимало. Арендар старий
Умер, настав якийсь новий,
Та хитрий з біса. Він то пана
Підмовив — своїм громадянам
Горілку дешевше пустить.
„Однó, що більше будуть пийть,
А друге те: громада п'яна
Не буде й бунтів підносить.“
І справді в ті жидівські сїти
Людей попало ся досить.
А жид у коршмі сюди й туди
Підпитим клепле: „Ветид вам, люде,
Піп водить вас усіх за ніс!
На що вам з паном задиратись?
Що при тій школі упиратись?
На що вам школа? Хай їй біс!“
І от поволи почала ся
Зараза з коршми й потягла ся
Із хати в хату. Не було
Вже згоди в радах, так як перше,
Ба вже й дітей чим раз то менше
Ходило в школу. Все село
Якесь німе, понуре стало,
Лиш співом п'яним знай лунало
Та панщини ярмо тягло.
Здавалось вже, що благородне

Оте зворушенє народне
Пропало, порохом пішло.

VIII.

Аж враз ні з сього ані з того
В селі щось стало ся нового:
Урвав ся спів, шинок зпустів,
Всі люде якомсь посумніли,
Понуро, мовча ще терпіли,
Та пан від разу зрозумів,
Що не добром се пахне. З разу
І догадатись він не міг,
Яку і відки се заразу
Навіяв біс якийсь на всіх.
Та порішивши, що ніхто ту,
Хіба лиш під один бунтує, —
Почав розвідувать, і чує
Ось про яку попа роботу:
Де тільки траплять ся христини,
Чи похорони, чи родини,
Чи так в село де для гостини
Попа запросять — за столом
Усюди йде одна розмова:
„Пора вам дітоньки з шинком
Розстати ся! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума,
Горілка, то чортівська справка!
Себе жалійте! Йде зима,
А в хаті і чобіт нема,
А жид нассавсь уже як пявка!
Хоч на дітей своїх глядіть:
Голодні, голі, хорі, темні, —
Що вийде з них? Тепер же світ
На світлі, не на тьмі стоїть.
Вже не досить ті скиби земні
Перевертать, а треба вміти
З людьми по людськи гомоніти,
Не дати скривдитись ніяк,
Стоять за себе й за громаду!
А як же дасть собі зараду
Невчений, темний, ще й піяк?“
Ба, деякі з двірні казали,

Що в церкві деколи бували,
Що й там на казанях раз в раз
Піп про тверезість промовляє,
Шинки, жидів, горілку лає
І каже, що вже крайній час
Зовсім єї покинуть пити.

Пан став на місці мов прибитий
Почувши се. „Ось як воно!
Зовсім пора покинуть пити!
По що-ж міні єї палити?
Чи маю може свиням лити?
Попу мабуть се все одно, —
Та не одно міні, о, ні!
Се ж бунт! Таж він в мою кішеню
Виразно засуває жменю!
Таж він підкопує міні
Наліпший дохід! Е, паноче,
Сего терпіти й чорт не схоче!
Гей, зараз тут попа призвать!“
І ждучи, скорою ходою
Ходив він в злости по покою,
Плював, сідав, вставав опять.

Прийшов панотчик, поклонив ся
І близь порога зупинив ся,
В руці держачи капелюх;
Глядів трівожно та несміло,
Обличчє зблідло, побіліло,
Мов весь уйшов аж в пяти дух.
З гори, мов на собаку буру,
На ту непоказну фігуру
Пан марсом своїм поглядів
І сплюнув, в́ажкою ходою
Пройшовсь два рази по покою,
А піп стояв, мовчав, тремтів.
В кінці помалу наблизив ся
І аж над с́амим похилив ся
І звільна, твердо запитав:
„Бгомосьць, чи ви дурнем стали,
Чи з роду розуму не мали,
Чи вам дурниць хто нашептав?

Чого ви шию самохить
Все пхаєте міні у сить?
Чи на тото вас ваші власти
Попом поставили оттут,
Щоб ви напротив мене люд
Підбурювали і навчали,
Як панську власність хитро красти?“

Піп аж до долу похилив ся
І весь тремтів, перехрестив ся
Та пану в очи все дивив ся:
„Се ясне-пану набрехали“,
Сказав несміло.

„Набрехали?
Хто, що, по що? Чи се брехня,
Що ви приватно і з амбони
Хлопам розводите андрони
І всюди клеплете що дня,
Щоб кинули горілку пити?“
„Се правда.“

„Ну, а як хлопня
Послухає сих слів, то що
Міні з горальнею робити?“
„Се не моя річ.“

„Отож то!
Не ваша річ! А підтинати
Мій дохід, хлопа бунтувати,
То ваша річ?“

„Дарують пан, —
Я роблю не по своїй волі!
Те роблю, що духовний стан
Міні велить. В те, що на полі
В коморі, хаті і стодолі
Хлоп робить — не мішаюсь я,
Та дбать о душі їх, вести
В життю їх шляхом чесноти, —
Се, прошу пана, річ моя!“

„Е, тере-фере, моцюмпане,
Усе те є пuste гаданє,
А я кажú вам раз на все:
Най про тверезість ту пустую

Від вас і слова більш не чую,
Ні я, ні люде! Киньте се!“

„Я радо б кинув ті історії,
Я-б навіть був не починав,
Коли б виразний не дістав
На тее наказ з консісторії.“

„Се що у біса, --- крикнув пан
І скочив, наче приск в холяві
Почув, — пралати ті плюгаві
Задумали мабуть наш стан
Пустить з торбами! Покажіте
Міні сей наказ! Боже-світе,
Та я йім ним кінця дійду!
Не пожалію вже видатку,
В губернії припну йім латку,
А то й до цісаря піду!“

„Я наказу із консісторії
Не можу дати, — піп сказав, —
Він посилав ся по курсорії,
Я й номеру не записав.“

„Га, попе! — скрикнув пан сердито, —
Ти брешеш! Аж тепер відкрито
Твою брехню! Із консісторії
Не було жадної курсорії,
Котра б наказувала се!
Бо знай, усі курсорії ті
Дяк під загрозою міні
До перечитання несе!
Так от такий ти! Тутка сам
Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз у раз хлопам,
А криєш ся за властей плечі!
А як він мов святий зложив ся!
„Я б того й не розпочинав...“
Постій-но, будеш ти ще знав,
З ким ти так хитро зачепив ся!“

Та диво, голос той сердитий,
Вразливі, прикрії слова,

Що, бачилось, к землі прибити
І похилити й принизити
Старого мусіли попа,
Зовсім на відворіть, неначе
Сердезі духа додали.
Він випрямивсь, єго тремтяче
Обличчя проясилось, око
Зустрілось з панським: він глибоко
Вклонився і сказав: „Коли
Я провинив що против права,
То щож робити, відповім!
Я роблю те, що божя слава
Міні наказує. Я ж стою
Вже в гробі одною ногою,
Мене не тикаєсь зовсім
Грізбба ніяка ні обава, —
Сумліне в мене по над всім!“

Сказавши те ще раз вклонився
І звільна, тихо віддалився.
Пан аж зубами скреготав.
„Постій ти попе! За ту штуку
Ще ти мою почуєш руку!“ —
Раз по раз люто він шептав.
І кляв і слав старого к дідьку, —
Та успокоївши ся крихітку
Він прибирать почав в думках,
Як справдіти свої погрози, —
І з лютости о мало сльози
Не виступили на очах,
Коли побачив, що попови
Не так то лехко що зробить.
У консисторії просить,
Щоби попови заказали,
Взяли єго або вкарали, —
Те пана якось не кортіло.
Чи до циркулу заносить
На него скаргу? Там і мови
Нема о тім, щоб виграти діло —
Таж там комісар, що й послідну
Сорочку б радо з него здер!
„Ні, — думав, — лиш одну тепер

Дорогу бачу відповідну:
До Львова йїхать, там і так
Контракти, сойм постулятовий,
Забави... Продамо ріпак,
От і найде ся гріш готовий.
І жінка троха погуляє, —
Давно вже бідна нарікає,
Що дома із нуди засхне;
Ну, то й піду я особисто
До губернатора і чисто
Все розкажў. Таж він мене
Зна' з давна, — часто тут гостив,
Ще як у Самборі служив
Комісарем. Постійте хами!
Чекай ти попе! Буде з вами
Не те! Я спражжу вас на схаб!
І вже вам певно не pomoже
Ні просьба, плач, ні святий Боже,
Ні сей беззубий, клятий Шваб!“

IX.

Пойїхали пани ді Львова,
Аж закурила ся дорога,
І знов в людей підняв ся дух,
Немов якась гнетуча змора
З села уйшла. Хоч то від слуг
Прийде ся завтра більш ніж вчора
Терпіти, та така то вже
Натура людська, зміни хоче:
По яснім дни бажає ночі,
Одного довго не знесе.
Нехай хоч гірше, лиш би інше!
А без панів, то хоч і більше
Докучить панщина, та знов
В хатах, на вулиці немов
Говориш, дихаєш вільнійше.

А тимчасом наш піп не спить,
Все про тверезість навчає
Та до присяги притягає.
Люд з разу слухає, мовчить,
Всім якомсь дивно виглядає,

Як можна хлопови не пить!
А деякі лякались таки,
Щоб пан не змусив їх ломать
Присягу. „Хто то може знать, —
Мовляли тії небораки, —
А ну-ж в інвентарі стоїть,
Щоб мусів хлоп горілку пить?“
Що піп толкує — все дарма,
Присяга, бач, страшнее діло,
Погубиш лехко душу й тіло!
Побачив піп, що так нема
Ладу, на інше здогадав ся
І до комісара удав ся,
Его спровадив у село.
Комісар аж не знав де сісти,
Коли такі веселі вісти
Почув. „Отак, отак пульо
Тавно вше трепа вам зропити!
Ваш топрій, щирій, тихий лют,
Та поки путе вутку пити, —
Тармий нат ним усякий трут!“
А тайком певно тішивсь досить,
Що пана добре се підкосить,
Коли хлопів покинуть пить.
От раз в неділю по відправі
Люд з церкви рушив виходить,
Аж зирк! близь церкви на зарінку
Ми комісарську однокінку
Побачили, і сам садить
До нас, у мундурі, при шпаді.
Прийшов, вклонивсь усій громаді.
„Ну, кльопа, як се мате? Здраві?“
„Спасибі, пане!“

„Но, но, но !

Я маю слово вам отно
Сказати. Тут екомосць ваш,
Як чую, вам ховорить тутки,
Щоп ви зарік ся пити вутки.
То є барє пекно! Лиш кураш!
Лиш смільо! Чую, ви поялась,
Що пан наropить крик і халас?
Ну, ну, най спрорує ропить!

Ви тумала, що пан вас моше
Присилувать хорідку пить?
Ні, ні, не пійте ся! Хрань Поше!
Я вам кашу: цісарська воля
Така, щоп кльоп щасливий пув,
Щоп мав тосить хутопи, поля,
Щопи до школи ся хорнув!
Наш цісар — слухайте лише, —
Вас хоче вільними зропити!
А як путете вутку пити,
То скаше: Е, той лют іще
Не варт своно́та! Зрозуміла?
Ну, йтіть тепер то свого тіла!
Ропіт, як ваш екомосць хце!“

Сказати вам не маю сили,
Яке вражінє ізробили
Отті слова на всіх селян.
„Сам цісар нам не каже пити!
Нас хоче вільними зробити!
Що нам тепер шинок і пан!“
Мов грім прогоготів селом, —
Ніхто не йшов обіду йісти,
Всі опяніли мов від вісти,
Що воля близька!... Всі валом
Та на попівство повалили,
Убогу хату панотця
Мов рій шумячий обступили.
І вже не чуть було слівця,
Що хто сказав, лиш клекотіло
Гуртом: „Панотче! Воля! Воля!
Ми будем вільні! Проч недоля!
Проч панщина! І душу й тіло
За цісаря, — він волю нам
Дає! Кажіть у дзвони бити!
Ходіть присягу проводити!
Ми всі, старі й малі від нині
Присягнем Господу і вам
До віку ні цяті не пити!
На волю хочем заслужити!
Ходіть, панотчику єдині!“

Зблід панотець. Злякав ся бідний,
Не знав, що стало ся з людьми.
Та радість, крик той однозгідний
Свідчив, що тут вже справді ми
Йдем не по „жартовій дорозі“.
Про жадну волю він не знав,
Натомісць пан єму нагнав
Страху чимало, а в погрозі —
В губернії, в царя самого
Шукати правди против нього —
Він бачив справді щось страшного,
Бо бідолаха добре знав,
Що таки зо страху збрехав,
Що з консисторії не було
Такого наказу, щоб вчить
Хлопів тверезости і навіть
Йїх до присяги приводить.
Старече серце добре чуло,
Що сли-б так добре пан завзявсь,
То міг єго біди набавить,
І що там в Юрі б не озвався
За ним ніхто, противно, власть
Духовна — перша кине камінь
На „незаконную“ єго
Роботу, і сама віддасть
Єго на глум. Так от чого
Злякавсь старий. Нехай ще нині
Щось справді лүчить ся в народі,
Пан не питатиме, чи винні
Такі причини або инні,
А скаже: „Винен піп тай годі!“ —
І бідному попови — амінь!

Опершись обома руками
На паличку, мовчав він. Довга
Була та хвиля, поки втих
Безладний гамір товп сільських.
В кінці промовив він: „Що з вами?
Гей, діти, діти, бійтесь Бога,
Що се ви робите? Яка
Де, відки воля вам приснилась?“

„Ні, не приснилась, — відклика'
Народ, — а справді об'явилась.
От пів години ще нема,
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
Брехать?“...

„Щож він сказав вам, а?
„Сказав нам те, що й ви паноче,
Щоби горілки нам не пить,
А ще додав, що цісар хоче
Нас — каже — вільними зробить.“
„Ну, і що більш?“

„І більш нічого.“
„Дурні, дурні! І ви так з того
Утішились? От барани!
Що цісар хоче, — милий Боже! —
Се ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди небоже!
Та ви ж подумайте самі:
Хто має в хаті три сини,
Всім трьом рад долю запевнити, —
То годі враз всіх трьох женити,
Бо всіх не міг би обділити,
І сам би ще лишивсь в зимі
Без хліба. Так то і в державі.
Цар — батько, в него три сини:
Хлопи і військо і пани,
Усі цареви рівно милі,
Бо всі однако царській славі
Допомічні й державній силі.
Цар робить тож для них, що може,
Та всего годі враз зробити.
Вам волю дати було-б гоже,
Та хто там зна', пани би може
Тоді схотіли бунт зробить.“

„Що? бунт? Нехай лише крінуть ся,
То й чорт не визнає, де дінуть ся!
Торічних мало їм запуст?“

„Ну, бачите, які ви діти,
Як мало вміли-б ще цінити

Ту волю, сли ще з ваших уст
Такі погрози йдуть! Ні, милі,
Ви не дуфайте своїй силі!
Не мести, не різні від вас
Жадає цісар. Вашу долю
Їму довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом — вірте, любі! —
Ви ворогів лиш своїх днесь
Укріпите і попретесь
Самі на стрічу власній згубі.“

Похнюпились і посумніли
Хлопи. Не любо то звеніли
Слова ті в їх ухах, — та щож
Робить? Правдиве, хоч не гоже
Те слово: дав би цісар може
Йім волю, та хто зна, чи може?
Похнюпились і посумніли, —
А многих таки ще свербіли
На тілі панські канчуки,
І власна шкура знай шептала:
„Не будь ти брате надто смілим,
Заким ще чорного на білім
Нема, що ми не кріпаки!“

І вся громада застогнала:
„Так щож, панотче, нам робить?“

„Щож, діти, Господа молити
І тихо бути, смирно ждати, —
Чень то не дсвго вже прийдесь!
Нікому й слова не казати
Про те, що вам комісар днесь
Сказав.“

„Ну, добре, най так буде!
Але горівки вже ні в рот!
Рад цісар знать, що ми за люде,
Так ми їму й покажем от!
Ще нині, зараз ми готові
Тверезість вічну присягти!“

„Дай Бог вам встатчити ся в слові,
Покуси всі перемогти!
Та се не так то лехко, діти!
Присяга, діти, то не жарт.
А знаєте ви, що зробите?
Пізнаєм, хто якого варт.
Отсе Пилипів піст надходить.
Слюбуйте кождий сам собі —
Не пити, в згоді і любві
З усіми жити, кривди й шкоди
Не памятають і не робить,
Перемагають покуси вражі,
І терпливо все зносить,
Що Бог нашле за блуди наші.
Відтак перед Різдом святим
Хто чутиме охоту й силу, —
Відбуде сповідь, а затим
Присягу зложить Богу милу.
Так дітоньки, отсе ще вам
Два місяці тяжкої проби,
Перенесіть єї, ащоби
Готовим, чистим можна нам
Вступити в рік новий. Хто знає,
Що той новий рік приведе!
То ж хто присяги з вас бажає,
Най на новий рік в церкву йде!“

Громада хвилю помовчала,
Потім вклонивши ся сказала:
„Най буде й так! Ми пристаєм!
Іще терпіти-мем злу долю, —
Але нехай нас ріжуть, колють, —
Горілки більше ми не пем!“

Х.

Кінчив ся сорок семий рік
Погідно, ясно. Сніг глибокий
Замерз, стояв твердий як тік;
Підгірські річки і потоки
Мороз стяв ледом аж до дна,
Тріщали дерева з морозу

І знаходило ся що дня
В снігу замерзлу пташку божу.
Кінчив ся сорок семий рік
Твердим віщованєм: здавалось,
Що твердо, непохитно в вік
Стоятиме той лад поганий,
Що нам до крови вже допік.

За гори сонечко ховалось,
Коли нараз почувсь дзвінок,
І з за горбочка на місток
Мов вродили ся панські сані.
Завиті в коцах та футрах
В село вертали пан і пані.
Дзвінок і вид той по хатах
Розніс якийсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані.
„Що то за вісти він привіз?
Де був так довго? Чи заніс
Направду жалобу на нас
До губернатора? І що там
Пан губернатор відказав
Їму?“ — Так шепотом неслась
Глуха тривога між народом,
А всякий гнувся і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвили
Усі серця тривогу били,
Йшла суєтня та біготня.
Бліда, задихана двірня
Металась, мов в окропі муха,
Бо кождий чув в покорі духа
Гріхів чимало за собою,
І нишком всіх святих благав:
„Загородіть єму лускою
І очі й уши, щоб не визнав —
Ще лиш сей раз, сей раз послідній!
Буду наймав служби, обідні,
Щоб лиш сей раз я не пропав!“

А пан понурий і похмурий
Прийїхав, якось наче вовк

Глядів, змарнів щось і поживк.
Чи то єго так міські мури
Зіссали, чи грижа яка?
Роздяг ся, хвилю по покою
Ходив, по привичці рукою
Помахуючи, мов би в ній
Держав рукоять канчука,
А далі дзвоником в покій
Призвав лакея-гайдука.

„Най ту пан ржондца зараз стане!
Бігай! Та стій, чекай, балване!
Як пана ржондцу сповістиш,
Біжи, арендаря приклич!“

Прийшов пан ржондца. „Що чувати?“
„Вельможний пане, все гаразд.
Пшеницю й жито, як Бог дасть,
За тиждень будем чисто мати
В засіках. З двадцяти телят,
Що вродили ся сими днями — —“

„Ну, гарно, гарно, мій коханий,
Про се і завтра ще оба ми
Помовим. Нині я би рад
Дізнатись, що в селі чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?“

„Бог милував, не було лиха!
Громада стала смирна, тиха,
Робили добре. Гріх би був
Жалітись.“

Губи пан віддув,
Неначе був нерад тій вісти.
Він по покою похожав,
Тимчасом ржондца продовжав:
„От лиш з тим вирубом ніяк
Не можем до кінця долізити.“
„З яким се вирубом?“

„Хробак
Зачав часть ліса літом йісти, —
То пан казали вирубать...“
„Щож? Ви хіба ще не скінчили?“

„Та ні. Тут много ще занять
Було при домі, многі люде
Що були винні — відробили,
То й годі було в ліс післать
Нараз богато рук. Ще перше
Рубали дещо там; тепер же
Морози впали...”

„Отсе так!” —

Аж скрикнув пан і мов буряк
Почервонів. — „Щоби ті хами
Не простудили ся, хрань Боже,
То най червяк весь ліс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дороблюсь я! Ідїть, я там
Прийду і все огляну сам!”

І гордо пан махнув рукою,
А ржондця низько поклонивсь
І смирно вийшовши з покою
Почухав ся і зажурився.
„Побачимо погану зміну!...
Розлютивсь пан наш не на жарт.
Деь там єму натерли хріну
Не будь якого! З жадних карт
Ані з гостин, хоч програвав він,
Таким недобрим не вертав він!”

Та дужше ще старий похнюпивсь
І дужше ще засумував,
Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт зрадливо, мов пес втішно
До пана жид чимчикував.
„От панський вірник! Сей Іюда
Не дармо пильно так біжить!
Когось то тра оклеветати,
Комусь то хоче ця облуда
Під ноги камінь підложить!
Ну, тай далеко ж пан зайіде
Із жидом в парі! Будем ждати
Що з того вийде! Та мабуть,
Що не побіди, але біди
З жидівських нашептів прийдуть!”

А тимчасом зігнутий в двоє
Уже до панського покою
Жид не застукавши війшов.
Пан при вікні стояв, до нього
Задом обернений, і довго
Так не оглядувався, немов
Не чув нічого. Жид при вході
Стояв, та кланявся, і мовчав,
А пан усе запримічав
В маленьке зеркальце. Чимало
Минуло хвиль, — все кланявся жид,
(Він знав, чим пану догодить!)
Аж врешті пану смішно стало.
Він обернувся. „Ну, годі, годі,
Мій Мошку, спина заболить!
Ходи сюди! Досить стояти.
Сідай, розкажуй, що чувати!“

„Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсім не стане.“
„Ого, а як се?“

„Чули пан?
Хлопи збунтовані до разу.
Весь піст ані один Іван
Не пив горівки! Як заразу
Минають коршму! Ох вей мер,
Я вже зруйнований тепер!“

Всміхнув ся пан. „Ну, ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще не так то зле,
Коли тут бачимо тебе
Зовсім не схожого на дошку!“
З тим словом поклепав пан Мошка
По круглім, повнім животі.

„Ох, ясний пан жартують трошка!
Та нині вже часи не ті!
Вже нас, як пару непридалих
Патників кинуть на смітник!
Чи чули пан? Тутешній галех
Вже збунтував усіх хлопів!
Чи чули пан? На завтра в них

Вже постановлено: як тільки
Скінчить ся їх церковний спів,
То всі присягнуть від горілки.“

„Що? Завтра?“ — люто крикнув пан
І схопивсь, мов сидів на терні.

„Що, піп? Він ще свої химерні
Думки не кинув? Я їм дам!
Der Teufel drein! Стара катряга!
Так завтра, кажеш ти, присяга?
Постійте, я заграю вам!“

„А знають пан,“ торочив далі
І кланявся жид, „хто се вчинив,
До того руку приложив?
Ох, ох, тяжкі часи настали!“
„Ну, хто, кажи!“

„Хлопи казали,
Що пан комісар прийїзжав,
Край церкви казанє казав,
Що цісар хоче волю дати
Хлопам, і жде лиш, щоб усі
Горілку кинули вживати.
Ох, тут в селі у тім часі
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утікати.“

„Так? А мій ржондца про отсі
Події не сказав ні слова
Міні! Ну, добре, будем знать,
Чию як вірність оцінять!
Спасибі Мошку! Я до Львова
Як стій все пишу. Ти-ж тимчасом
Поміж хлопами викрутасом
Всю правду вивідай як слід.
На все о свідків постарай ся,
А завтрашнього не лякай ся!
Ще-ж не перевернув ся світ,
Щоб піп узяв мене під ноги.
Вже ми їм тут притремо роги!
Лиш справно, тихо!“

„Буде гіт!“
Сказав, вклонивсь і вийшов жид.

XI.

Ще сонце ясне не сходило,
Ледво на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З дзвінниці дзвони загули
І на всеночне люд ззивали.
Від дзвонів гомону кругом
В хатах будили ся, вставали,
Немов зірки віконця сьяли,
А далі звільна, по́вагом
В кожухах і шапках смушкових,
В великих чоботах пасових
До церкви люде потягли.
Далеко чутно, як скрипить
Замерзлий сніг під їх ногами
І пара з віддихів клубами
Несесь, на вусах мов ігли
Понамерзали в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збирають ся з думками
Щось дуже важне підприємять.
Воно й не диво: аджеж нині
Є Новий рік, присяги день!
І наче вояк, що в огонь
Іде, так кождий тутка чує,
Що та присяга їм зготує
Чимало лиха, що повинні
Чимало вражих сил зломить,
Чимало горя перенести,
І панських кар, і жида мести.
Та всі рішились будь що будь
Все витерпіть і грудь о грудь
Іти, і голови зложить.
Щоб лиш свободу заслужить.

Гай, гай, була то гарна хвиля!
Як нині тямлю я єї.
Розбуджена громадська сила
Під гнетом дужшала, зносила
Всі перепони і гасила
Незгоди та урази всі.

Досить було одної згадки
Про можливість волі, щоб збудить
Народний дух! І всяк в ту мить
Готов був всі свої достатки,
Житє за волю положить.

Ох, та не довго то трівало:

Таких хвилин блажених мало
В житю народів і людей.

Коли-б пізнійше, в тяжші проби
Було в нас більш таких хвилин,
Такого духа! ох! то чей

Не так то нині в нас було би,

І блуд, недогляд не один

За пізні-б не будив жалоби.

Прийшли під церкву: що за диво?

Заперті двері! Тут мороз,

На дворі видержать не мож.

„Гей, паламарю! Ну-ко, живо

Церковні двері відомкніть!“ —

Кричить народ. Затихли дзвони,

Зліз паламар. „Кладіть поклони,

Хрестіть ся та до дому йдіть!

Дверей не відомкнѹ, й не ждіть!“

„Що? як? чому?“ — мир закричав.

„Лиш тільки я дзвонить почав,

Прилетів зо двора атаман,

Ключі від мене відобрав.“

Народ лиш ахиув. „Ох, нам горе!

Яка се ще нова біда нам

Від пана грозить? Що се він

Гада', що так нас переборе?

Він з Богом хоче воювати?

Він церков сміє замикати?

Гей на дзвінницю! Бийте в дзвін!

Дзвоніть тривогу! Най збігаєсь

Усе, що лиш живе в селі!

Гуртом до пана! Най смиряєсь,

Бо будуть кости не цілі!“

І разом дзвони застогнали;

Товпились люде та кричали,

І мов пожар, так бухав гнів
З їх рухів і очей і слів.
Клинуть і грозять, кличуть: „Гей,
Бігай по молоти, ковалю,
Відібем замок від дверей!“
Баби ридають, наче з жалю
За вмершим. Стогін, галас, крик
На цвинтарі необіймимий!
От так то, діти, почали ми
Той славний сорок осьмий рік.

Аж ось на скруті показалась
Ватага панських посіпак
Із нагайками, гордо так,
Бундючно 'д церкві наближалась...
І стих на хвилю крик і галас,
Всі ждуть, чого то хоче пан?
Аж ось атамán-палюган
Говорить: „Люде, що се з вами?
Чого ви стали тут юрбами?
Чого ревете так завзято?“

„Пустіть до церкви! Де ключі?“
Так в відповідь ревнули всі, —
„Пустіть до церкви, нині свято.“
„Що ви, казались? Хто се вам
Наплів? Таж нині будна днина!
Піп вам сказав? Ваш піп — дитина!
Він і читать не вміє сам.
Пан ліпше знає. Розходіть ся!
На панське зараз лагодіть ся!
Усякий ладь сокиру й віз, —
Пойідемо рубати ліс!“

Мир остовпів. Що за причина?
Не вже се справді будна днина?
Не вже усі здуріли ми?
Та ні! Кепкує зла личина!
І враз, мов вихор той крильми
Залопотить, борі могучі
Застогнуть з градової тучі,
Так мир загрюкав, закричав:

„Бреши ти сам зарівно з псами,
Поганий панський блюдолиз,
Не нас роби всіх дураками!
І піп з тобою враз не гриз
Кісток під панськими столами!
Он що він видумав, падлюка!
Та панщину — на Новий рік!
Чи може панова се штука?
Най стережесь! На тім кони
Пойіде на короткий вік!
Тут з Богом справа, не з людьми!“

„А я вам кажу — розходіть ся!“ —
Прислужник панський знов візвав.
„Ключі у пана, пан сказав,
Що хоч кричіть, хоч вередіть ся,
А нині не буде відправ.
А в разі бунту пан покличе
Коменду війська у село.
Я раджу — розходіть ся швидше,
Щоб вам ще гірше не було!“

„А най тут котить і гармати!
Хоч голови всі покладем,
А кроком відси не підем.
Се що, день у день працювати,
А навіть тільки свят не мати,
Щоб Богу помолитись?! Гей,
Ломаймо двері! Най трібують,
Най нас у церкві всіх мордують!
Проч, посіпаки, від дверей!“

Та панські слуги добре дбали,
Густим рядом при дверех стали.
Довкола них зробив ся стиск:
Обмахувались нагайками,
А далі штовхать кулаками
Взялись... Люд тиснесь, писк і виск;
Вже по над голови людей
Почали задні до дверей
Метать великі снігу груди,
І гнів кіпів чим раз страшнійш,

Де-де в руках заблиснув ніж
І чув ся крик: „Най гинуть Юди!“
І може-б сорок осьмий рік
Були ми кровю охрестили,
Коли би в тій рішучій хвили
Піп свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
Ніхто й не бачив, як між нас
Він увійшов, — коли нараз
З придверним розп'ятєм великим
В руках перед людьми він став,
І хрест високо підійняв
І голосним озвав ся кликом:
„Бог з вами діти! Що се, ви
Опутані злим духом нині?
Що ви? Татарє чи Туркині,
Що коло божої святині
Такий гармідер завели?
Чи місце тут на колотнечу?“

„Не ми єі розпочали!“ —
Лукає мир. „Адіть, паноче,
Пан ключ від церкви взяв, ще хоче,
Щоб ми на панське нині йшли!“

„Зле робить пан, то не перечу,
На душу гріх бере важкий!..
Та чи-ж то рація, щоб для того
І ви гріха не менш тяжкого
Тут допускались, і святий
Дім божий бійкою сквернили?
Ні, діти, Богу гнів не милий!“

„Та ми-ж для божої хвали
Лиш голос правди підняли!
Хіба ж і се зносить терпливо?
Як так, то пан почне нам живо
На тімю кіле ще тесать!
Ні, сего не діжде дводушний!
Кажіть їм ви ключі віддять!
Як пан не буде вам послушний,
То двері будемо ломать.“

„Дурні, дурні! Прости вам Боже
Отсю велику хулу!
Не вже ви божую хвалу
Оберегти хотіли може
Тим криком, бійкою? Чи ж ті
Не звісні вам слова святі:
Сли-б Богу треба оборони,
То він би в хвили легіони
Небесних ангелів зіслав?
Ні, діти! Бог вам приказав
Усяким властям покорятись
І слухать розказів усіх!“

„То що ж, нам днесь до діла братись?
Панотче, се ж смертельний гріх!“

„Ви з мусу, діти, не з охоти,
То Бог гріха не вмінить вам.“

„Алеж панотче, і ви сам
Підете також до роботи“ —
Озвав ся панський палюган.

„Я?“ скрикнув піп, мов ужалений, —
„Я? я? Чиж я не увільнений
Від панщини?“

„Ні, отче! Пан
Казав виразно нам: ідіть,
Усіх на панщину женіть,
І піп також най йде сам.“

„Не буде того, як світ світом!“ —
Знов мир ревнув. — „Панотче, ні,
Не бійтесь! Ми за вами всі
Обстанемо! Громада з війтом
Хоч зараз до циркулу йдем
І старості до ніг падем,
Нехай розсудить нас із паном!“

„Ні, діти,“ піп старий сказав, —
„Не буде того! Се погано!
Сли пан нам нині наказав

На панщину, то видно, діти,
Сам Бог єму сю мисль післав,
Єму дозволив розгордіти,
Щоб незадовго сам він в єти
Свої гордості попав.
Так от що я сказать вам мушу:
Схотів пан взяти гріх на душу,
Схотів у свято рокове
Нам церков божу замикати
І нас на панщину всіх гнати, —
Най буде й так! Хто поживе,
Побачить, що то з того буде.
Ми-ж, діти, бунтів не робім,
І за для панської гордині
В додатку ще й на себе нині
Гріха тяжкого не берім.
Ми силі власти покорім ся,
В покорі, діти, покажім ся
Ми достойнішими, ніж він.
Ви ж нині мали присягати!
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присягу дам,
Сли двері будете ломати?
Знесім ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,
Що Бог єі нам почислить.
Хіба-ж не звісно вам, що з рана,
Заким зоря зійде румяна,
Найдужше все мороз смалить?
Та хоч застелить він віконце,
То се лиш знак, що швидко сонце
Заблисне й землю отоплить.”

І диво стало ся з людьми:
Усі притихли, присмирніли
І похилились, посумніли,
А очі всіх на схід летіли,
Мов ждали тут-же скону тьми.
Та небо, нічю так погідне,
Тепер, коли вже малось ді-дне,
В тяжкий туман заволоклось,
І за селом в яловім бору

Важке гудіне роздалось.
І тільки піп скінчив, аж ось
Віщуючи страшну вихору
На цвинтарі високий вяз
Так жалібно почав скрипіти,
Що затремтіли всі мов діти,
І глухо застогнали враз:
„Най судить Бог! Будем смирятись!
Ходім на панщину збиратись!“

ХІІ.

Гей, розшалілась буря люта!
З устоку вітер засвистів...
Мов дикий кінь порвавши пута
Нараз на волю полетів:
То озирнесь, копитом гряде,
Підскочить, фиркне і зарже,
То рушить в чваль, аж землю рве
Копитом, колесом піде,
І знов зарже і раптом стане, —
Бурхав так вітер, скріплий сніг
Рвав з поля, ніс в село туманом,
Бив в очи, стежку з перед ніг
Неначе вкрав в короткий миг,
А вив, ревів, мов сам не міг
Скрить в собі гнів над нашим паном.
Та тяжший плач і рев і стони
Ішли по хлопських всіх хатах:
Ридали діти, старці, жони,
А буря ще збільшала страх:
Всі палець божий в ній вбачали,
Ознаку божого гніву.
З яким плачем випровожали
Нас на роботу лісову,
Як, мов на смерть вже, нас прощали,
Се не забуду, док живу!
Та ба, даремний плач і сльози, —
Пан каже, й мусить бути так!
Вже по оборах чуть погрози
І крики панських посіпак.
І от в метіль та рик шаруги
З обори тут один, там другий

Помалу вийізва' мужик;
Конята форкнуть, жмурять очи,
Мужик закутався у кожух, —
А тут метіль то в бік заточить
Санки, то з пєреду заскочить
І запирає в грудях дух.
Та ба, сильнійша панська воля,
Ніж та метіль посеред поля!
Та воля всім, немов обух
Над головою затижила.
І потяглись горі селом
Санки нужденні гуськом,
А буря слід їх заносила.
Часом лишень крізь вітру шум
Щось мов комарик забреніло —
Се голос дзвонів. Світе білий!
Там десь святкують! Люду тлум
У церкві, світло все палає,
У гору йде кадила дим,
Всі молять ся, а дяк співає...
А ми — мов кляті! Нам одним
І свята божого не має!
То всякий, вчувши дзвонів гук,
Батіг невільно відкладає,
Знімає рукавиці з рук,
Перехрестить ся і зітхає
Й молитву шепче.

Коли глядь,
Аж і з пошівства йдуть сани,
На санях піп, два атамани
Й слуга. Значить, пан справді гнать
Попа задумав до роботи!
Яким се правом? Чи добивсь
На тее дбзволу в губерні?
Не дармо ж довго так барівсь, —
А ті пани на все штудерні!
Оттак ми думали, і знов
Нових нещасть на себе ждали.
Втім роздалось з пєреду: „Гов!“
Ось двір! І ми край брами стали.
А в брамі пан стояв — високий,
Плечистий, в польських чоботах,

У футрі й шапці, чорноокий
І чорновусий. У руках
Канчук держав і ма́хав ним
На вітер, ніби для іграшки, —
На ділі-ж сани він числив,
Що проїзжали перед ним,
А на поклони мужиків
Й кивком не одвічав одним.
Та ось похівські йдуть сани,
За ними-ж довгий ряд таких,
Що пан вважав бунтівниками
І здавна око мав них.
Всміхнув ся, ближе підійшов
На шлях і гучно крикнув: „Гов!“
І стали сани. Всі вклонились
Низенько, — пан усе всміхавсь.
„А що, панове,“ — відізвавсь, —
„Хоч нині ви не опізнались?
А може вітру хто збоявсь
І дома при бабах оставсь?“
„Ні, йдуть всі!“ — сказав атаман,
Що перед паном смирно став.
„Ну, то то й є! А то-б дістав!
Ех, був би битий, наче Гаман!
Скажіть ви, бурґери, міні,
Що се ви робите? Коли то
Буде вже раз спокій в селі?
Здаєсь, вас ще за мало бито,
А то б вам жадні воробці
У головах не цвіркотали.
Скажіть но ви, єгомосці,
Що се ви знову загадали
Якусь присягу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ех, Бог не брат мій, але вам
Таку протріпанку задам,
Що й внуки будуть пам'ятати!“

Сказав се і окинув нас
Мов ястріб оком, і немов
Попа побачив перший раз,
До него ближе підійшов.

„Єгомость — каже, — що за диво!
І ви на панщину також?
А гарно, гарно! От правдиво
Ви добрий пастир: де йде стадо,
Туди і він іде! Ну, щож, —
Витайте! Ми приймем вас радо!“

Та піп, хоч голосом тремтячим,
Але з достоїнством сказав:
„Вельможний дідич наш, як бачим
В гуморі нині! Бог послав
На пана радість — слава Богу!
Молітесь, паночку, лишень,
Щоб Бог на завтрашний вам день
Сю радість не змінив в тривогу!“

Пан враз аж кинувсь, мов єго
Вшпигнув гадюки зуб затрутий...
„Що, що сказав ти, попе, що?“

„Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин:
На кого гордість Бог зсилає,
Так що й на Бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Отверта пропасть перед ним.“

„Ти будеш ще міні грозити?“

„Ні, ясний пане, я не грожу.
Я лиш вам кажу правду божу,
Котра мабуть незвісна вам!“

„Таких вчи дурнів, як єсь сам,
А не мене будеш учити!“

„Я панській мудрости віддам
Чолом охочо, — рад лиш знати,
Чи то вона веліла вам
Сьогодні свято бунтувати,
Святую церкву замикати
І гнать на панщину людей?
Ех, пане, пане, схаменіть ся!

І мудрістю ви не чваніть ся!
Таж як би власних я грудей
Не був наставив в обороні
Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвилі
Ся буря і метіль страшна
Калюжі кровію червоні
Не замітала! Пане милий,
Тямуйте: в світі без ріжниць
Усе свої границі має,
І що ніхто таких границь
Безкарно не переступає!“

„Ей, гарне казанє твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для других в тебе мудрість є,
А робиш сам як раз противно.
Чи не казав тобі я: знай
Свої попівськії границі,
Усяку школу занехай,
Не говори хлопам дурниці!
А ти от як! завзявсь мабуть
Мене до крихти зруйнувати!
Хлопи присяги, волі ждуть,
Горілки хоч їх ріж не пють,
Жид не платить міні вже рати!
Так щож ти думаєш? Міні
Через попа іти з торбами?
Ні, попе! Ще раз кáжу: ні!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й той клятий Шваб
Про волю ще заговорили!
Ось я покажу вам, хоча-б
Ви що хотіли, те й робили, —
Що я тут пан! Від нині ти
Махай на панщину з хлопами:
Вмів шкоду ти міні нести,
Відроблюй власними руками!“

..Що пан тут пан, я добре знаю,
Та тільки є й над паном пан!
Я тільки силі улягаю,
Та в очи пану заявляю,

Що то безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан стоптав!“

„Про право, попе, річ остав,
Не твого ума се діло!
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що під тримає
Грунт між громадою з двох пар...
А з того я виводжу сміло,
Що грунт се хлопський, рустікальний,
І з него панщини звичайний
Для мене вимір припада.“

„Воно-б то так, лиш то біда,
Що в інвентарі ж додаєсь:
Від панщини й данин свободний.“

„Свобідний тільки той, хто гідний!
А впрочім, сли тобі здаєсь,
Що кривда сталась над тобою,
То жалуйсь, — я також постою
За своїм правом. А в сей час
Я ще тут пан і мій наказ
Сповняйте! Годі тут молоти!
Ану, до ліса, до роботи!
А живо, не жалійте рук, —
В противнім разі вам гайдук
Нагайкою додасть охоти!
Ну, гейже! Рұшайте ся раз!
Я швидко вийду там до вас!“

XIII.

Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гилем мов руками
Метав в повітрі, бивсь та хріп, —
Коли понурими купками
Вйїзжали ми під темний стріп.
Як дивно, лячно якось стало
Усім в тій хвили! Наче ми
В якийсь заклятий світ вйїзжали,
У царство сумерку й зими,

З котрого вже во вік не мали
Вернуть живими, як з тюрми!
Як дивно, лячно роздавались
Удари наших топорів!
У зворах, дебрах відкликались,
Немов їх відгуком ззивались
Громади відьм та упирів.
А кождий знав, що нині свято,
І що той святотатський гук
Хто зна яких і як богато
Накличе бід на нас та мук!
Та ба, не час було рішатись,
Коли ні думать, ні вертатись
Сіпаки панські не дають;
І ми самі, щоб заглушити
У собі страх, — давай трошити,
Що аж тріски мов град падуть.
Рубаєм, зуби закусивши,
Мов дерева ті — найзрадливіші
У світі наші вороги...
Ті стяте дерево корують,
Ті ріжуть пилами, чвертують,
Складають в стоси і в стоги.
Попови ж панські посіпаки
Веліли тягати гиляки
На купу, з парубками враз.
„Бог з вами“, — люде закричали, —
„Хіба ж старий до того здалий?
Хіба нема сумління в вас?
Глядіть, він ледво робить кроки,
А ту пні, ломи, сніг глибокий, —
Тут сил потрібно не таких!“
„Мовчать!“ атаман крикнув, — „голя!
Ми робим так, як панська воля!
Тягніть, егомость!“

Люд затих

І мовчки, в лютости понурій,
Під ліса шум і стогін бурі
Кіпить робота лісова.
Та бачимо, як панські слуги
Сміють ся нишком, як з натуги
Наш піп старенький умліва’,

На купу тягнучи дрова.
Сміють ся, кляті, не зважають
На старість, на духовний стан,
Єго найдужше наганяють :
„Тягніть, єгомость ! Швидко пан
Прийде, як стіс малий застане,
То буде клопіт вам і нам !“
Та дармо з сили вибиваєсь
Старий — тремтить єго рука,
Не може двігнути патики,
Ногами що крок спотикаєсь,
Паде, знов встане, знов хапаєсь, —
Та де вже там єму така
Робота !

Довго ми дивились
На те, як мучили, глумились
Сіпакі панські над попом,
Як він не кажучи й словечка
Коривсь, хилив ся, мов овечка,
З сил вибивавсь під патиком.
Ба далі бачимо : знеміг
Зовсім, мов скіпка, впав у сніг
Із патиком, що взяв на плечі,
І груди вже хриплять старечі.
Та ще сіпакам не досить !
Мов круки жертву оточують,
То штуркають, то піднімають :
„Ну, ну, єгомость ! Ну, робить !“

І враз --- яке се сталося диво ?
Чи вітер свиснув так страшливо,
Чи затріщав підтятий пені,
Чи мигнув блискавки огонь,
Чи в серцях наших щось прорвалось,
Що там від рана в лід стиналось,
Могуче ринуло на світ —
Досить, що мов на розказ даний
З сокирами та топорами
Ми кинулись і закричали :
„Недолюдки ! Прокляті ! Ждіть !
Досить вже кров ви нашу ссали, —

Тут ми розсудимо ся з вами!
Раз гинуть! Бийте їх, валіть!“

Чи вітер ніс нас, чи злі духи
Прискорювали наші рухи,
Досить — в одній хвилині ми
Всіх посіпаків обступили,
Мов парканом обгородили
Гнівними, дужими грудьми.
Страшливі вістря заблищали
Туй туй над головами їх.
„Моліть ся, кляті!“ — ми кричали. —
„Ось вам і піп! В кого є гріх
На совісти — най сповідаєсь,
Най швидко молить ся і каєсь,
Бо відси жаден з вас в живих
Не вийде!“

Зблідли, поніміли
Сіпаки наче помертвіли, —
Такоі розвязки мабуть
Вони не думали діждатись.
Від разу бачуть, що капут
Прийшов, що годі опиратись.
І то ще щастє їх було,
Що жаден з них не смів і рватися
До опору, а то б єго
Були б на певно тут же вбили.
І всі враз голови склонили
І людям кинулись до ніг...
Рік сорок шестий і кроваві
Єго події знать в уяві
Воскресли мов живі у всіх.
„Сусіди, братя! Господь з вами!
Що робите? Хіба ж се ми
З охоти власної, сами
Те робимо? Хібаж над нами
Не той сам пан, що і над вами?“
„Неправда!“ — крики роздались, —
„Бо нас неволять до роботи,
А ви із власної охоти
У панську службу нанялись!
Тепер ми братя і сусіди, —

А чим то ви для нас завсігди?
Які то в вас тоді слова,
Коли під вашими руками,
Під канчуками, нагайками
Нам тіло кровю підплива'?
Ні, годі! Горе наше в щерть
Переповнилось! Всі погинем,
Але на вас ще пострах кинем!
Моліть ся! Тут вам буде смерть!“

„Ха, ха, ха, ха! Отсе то й діло!“
За нами враз загоготіло.

„Ха, ха, ха, ха! Отсе то раз!
Чи бач! Пани офіційялісти
Учать ся на колінах лізти
Перед хлопами! В добрий час!
Та фе, панове! Гонор майте!
Досить клячати, — уставайте,
А то промочите штани!
І чом ті люде так над вами
Стоять довкола з сокирами?
Чи в танець ладять ся вони?...”

Се пан був. Мов з землі вродив ся,
Він враз між нами появив ся,
У футрі, в польських чоботах,
І з своїм канчуком в руках,
Гордий, як все, та не гнівливий, —
Противно, усміх жартовливий
Іграв у него на устах.

Ми всі застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовпив.
Безумний гнів, що засліпив
Нас перед хвилию — остив,
І якось так самі від себе
Ми завстидались, мов би нас
На крадіжи усіх спіймали...
І наче на коменду, враз
Ми сокири в низ попускали.
А пан, всміхнутий і гордий,
Війшов спокійно в середину,
З погордою очима кинув

На слуг. З них кождий ще блідий,
Тремтячи мнявсь з ноги на ногу
І сидувавсь здавить тривогу,
А може дякував ще Богу,
Що спас єго від рук людей.
А пан сміє ся з них і кпить ся.
„Ну, що, панове,“ — каже він, —
„Навчили вас хлопи молити ся?
А щирий знать був ваш поклін!
Ну, гарно, гарно, — се нічого
Не шкодить вам! А пану Богу
Молитва всюди мила є,
Сли тільки в скрусі і любови
(Слова ті з притиском промовив)
Хто Богу дух свій віддає.“

Мовчали слуги, мов закляті,
А пан звернув ся вже до нас:
„А дурні, дурні, дурні з вас!
Ще більші дурні, ніж завзяті!
Я ж вашу вірність трібував,
Неначе сина батько щирий, —
А вас мов біс опанував,
Сейчас рветé ся до сокири!...
Я ж, дурні, тільки жартував!“

Мовчали всі, мов чорна хмара,
І поспускали очі в низ,
А пан: „Самі ви завзялись
На власну згубу! Мов отара
На сліпо в пропасть ви претесь!
Чому? Я вам готов сказати.
Вам тут погані супостати
Наговорили, що не днесь
То завтра волю вам дарують,
Данини й панщину скасують.
А що, не правда? Ну скажіть!“

Народ мовчав.
„Ну, ну, мовчіть,
Я знаю все. На жаль великий —
Гадючі, хитрі ті язики

Забули вам одно сказать :
Як на ту волю заслужити ?
Так отже я скажу вам се :
Той тільки варт на волі жити,
Хто над собою й гнет знесе !
Так от я здумав стрібувати,
Чи стоїли би волі ви ?
Хотів собі зажартувати,
І бачу, що ще довго ждати,
І довго вам ще вандрувати
По розумець до голови !“

Народ мовчав. Втім перед пана
Атаман виступив, вклонивсь.
„Дарують ясний пан ! Від рана
З нас кождий нині вже гонивсь,
Немов листок той над водою,
Двічі над смертію самою !
А то був жарт, лиш панський жарт !...
Ні, ясний пане, вірних слуг
Другі пани не так трактують !...
Для жарту їх не сумітують
Під хлопські п'ясти, під обух !
Тож ми хіба не мали б глузду
У пана довше ще служити :
Від нині дякуєм за службу, —
Най пану Бог без нас щастить !“

Пан очи витріщив — ні слова !
Немов отаманова мова
Їму нараз усю ту річ
У іншим світлі показала, —
Та ще веселість не щезала
З його лиця і уст і віч.
Коли нараз між мужиками
Щось застогло і руками
Кивнуло, — люде підійшли
І перед пана підвели
Попа, безсильного, слабого,
Що підчас розруху цілого
Лежав простертий на землі.
Він був блідий як труп, трусився

Немов підтятий, з під повік
Полумертвий вже взір світив ся,
І ледви чутно він прорік:
„Пан жартував! Мов батько добрий
З дітьми, їх вірність трібував...
А чи і з Богом тож для проби,
Невинно пан пожартував?
І то був жарт, що боже свято
Пан зніс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято,
Без суду і без права взято
Мене й замучено тепер?
Все те був жарт? За жарт той, пане,
Я скаргу перед божий суд
Заношу! Нині ще там стане
Мій дух, а твій, нім рік сей кане
У вічність — тож туди зазвуть!
Добро твоє в злодійські руки
Піде, й сліду не буде знать.
Твого́ бутя, — сини і внуки
Сей жарт твій будуть проклинать!“

Сі — ні то грозьби, ні проклони,
Мов крила чорної опони
Світ панови заволокли.
Він затремтів стиснувши зуби,
То вуся торгав, то гриз губи,
А далі рік: „Плети, мели!
Безумний старець, тай по всьому!
А но! Збирайте ся до дому!“
І віддаливсь. — І ми пішли.

XIV.

Неначе сні тяжкі, гнетучі
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі,
І вибухи чуця ревучі,
І кривда і грізьба страшна.
А як із ліса ми на поле
Без гласу вийшли, — все круг нас
Було мертве, спокійне, голе:
Сніжная площа простяглась

Кругом, безбарвна сіра хмара
Закрила небо, вітер втих, —
Лиш ген там десь синява пара
Вилась клубком із стріх сільських.
І в грудях наших після тих
Страшених бур так тихо стало,
Так сумно якомсь, наче всі
Надії наші щось підтяло,
Мов небо нам само звіщало:
По вік вам жить у ланцюсі!
Під гнетом почуття важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се в часті й так, — таж ми слабого
Попа везли: жите плило
Із уст его струйками крови,
Увесь він вже холодний став,
Лиш звільна серце билось, мови
Не стало, тільки прошептав:
„Прощайте, діти! І простіть
Єму, лишіте кару Богу!
Коріть ся тьмі, допоки тьму
Бог на погібелі дорогу
Не виведе!“

Та ми тепер
Уже й не радивши ся знали,
Що тут коритись не пора!
Як пройїзжали край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму, — знать бояв ся,
Що-б таки люд не спамятав ся
Та в жарт его і не роздер.
Та ми спокійно двір минули,
І на попівство всі звернули, —
Старого із саней знесли,
Огріли і оберегли,
А потім скаргу написали,
Пленіпотентів обібрали
Щоб до староства в мить ішли.

Такий то ми Новий рік мали!
Уже відправи не було,

Замість потіхи всі ридали,
А к вечеру ціле село
Сходилось до пона до хати
Старого пастиря прощати,
Остатній раз поцілувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледво дихав, згасли очі,
А як згустіла пільма ночі,
Він тихо, супокійно вмер.

Та те, чого так пан бояв ся,
Не вмерло таки з ним ураз;
Противно, аж тепер у нас
Із паном танець розпочав ся.
Лиш що ми скаргу подали
На пана до староства — чуєм,
Вже й панські скарги дві пішли:
Одна на нас, що ми бунтуєм,
Що сокирами хтіли вб'ить
Слуг панських, з димом двір пустить, —
А друга скарга до губернії,
Що пан комісар бурить люд,
Що вісти розпуска' химерні, —
На те, мовляв, і свідки суть.
А й справді жид зумів зловити
Кількох в громаді за язик
І видобути все від них,
Що говорив комісар.

Втих

На хвилю гомін, шум і крик
В селі; ми панщину робити
Ходили смирно, все ждучи,
Що то з усього того буде.
Аж раз — вже пізно у ночі
Ураз збентежили ся люде:
По тихій вулиці сільській
Промчались криті, панські сани
Із урядовими дзвінками,
І в двір зайіхали. Як стій
Пішли розмови поміж нами:
„Хто се, за чим?“ Аж рано крем
Ми взнали: з гостей із сусідства

Сам староста з комісарем
Прибули у село для слідства.
От почали тягнуть людей.
Та ми пізнали незабаром,
Що староста у двір не даром
Зайїхав, з паном день у день
Балює, бавить ся, полює, —
А в вольних хвилях бе, катує
Хлопів і силує свідчить
На панську користь. Боже милий!
Що з нами буде! Очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали,
І в лісі мало що тельмом
Усіх не вбили, — все до чиста
Там списано. Про те ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкілку,
І в свято нас, немов поган
Гнав на роботу — ані слова!
З нас всякий ходить мов отрутий...
„Тепер нам лиха не минути!“
Така іде між нами мова. —
„Такий протóкул — то тюрма!
Таж він як се пішле до Львова,
То вже й ратунку нам нема:
Запруть, закоплять, ні чичирк,
Живих положать в домовину!“
Оттак в вечірнюю годину
Зійшовши ся де будь край тину
Сумуємо. Коли в тім зирк —
Комісар! Скулив ся, мов крав ся
Кудись. Ми втихли і поклін
Єму... Хильцём прискочив він,
І живо, шептом обізвав ся:

„Ви клюпа кльопа! Поше мій,
Як ви в протоколь самотав ся!
О, клюпа кльопа! Все як стій
Всю правту каше! Хоч і знає,
Що тут єго арешт чекає, —

Ні, він не спреше! Ключий кльош!
Чи в вас нема на тільки коп,
Щопи спрехати, не признати?
Чи моше пуків страшно вам?
Са той протоколь я пи сам
Казав вам втвое тільки тати!
Ну, щож тепер?“

„Що Бог пошле,
Те будем мусіли терпіти.“

„Що Бог пошле! То туше зле!
Як путеш штати і ситіти.
То Бог вам всю піту пошле!
От що! Ту трепа міркувати,
Самим сепе поратувати!“

Мовчали ми, — лиш наш поклін
І погляд знай за нас благає
Комісаря. Веміхнув ся він
І каже: Туше ви турна є,
Хоч чесна, кльопа! Так зрощіть:
Ще нині нічу швитко шліть
Пленіпотентів віт громати, —
Всю правту топре попишіть, —
І ша, мовчіть! Тругої рати
Нема для вас! А памятала,
Мене в ту справу не вмішала!
Ну, куте нахт! Ідіть, спішіть!“

І скулившись мов хорт, він скочив
На вулицю, та до двора, —
А ми метнулись сеї-ж ночи
Письмо писать, складки збирать,
Пленіпотентів виряжать
До Львова. Крайня вже пора
Була! Пан староста вже мав
Скінчити завтра слідство з нами.
Гей, тож то лютив ся, кричав,
Коли від жида він узнав,
Що з повномочними післами
Ми жалобу післали в Львів!
Він аж заскреготав зубами
І зараз-же писати сів

Листи догінчії за ними, —
Наш пан листи ті верховими
Мав розіслати по панах:
Де хто таких хлопів спіткає,
Най зараз ловить їх, хапає,
І вяже й до староства шле!

Що й говорить вам про той страх,
В яким жило село ціле
Весь тиждень після тих подій!
В якій непевности, трівозі
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війні останесь в перемозі:
Чи наші співнять намір свій,
Чи де їх зловлять у дорозі?
На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий!
Як заридали ми! Тверде
Камінь-б дрігнуло. А бравий
Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три дни тому
Знайомий пан післав спіймав
І під сторожею післав
Не до циркулу, а „до дому.“
„Розумний той, поцтивий Стах! —
Сказав наш пан, — зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всіх їх на очах
Посли дістануть шоколаду!
Най бачуть і най мають страх!“

Зізвали нас: кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дітей нещасних тих
Пленіпотентів в перший ряд
Велів пан ставити: най здрять,
Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізних вчать,
Що хлопу пана не збороти.
Ось їх нещасних привели
Повязаних, блідих, нужденних,
Обдертих, змарганих, струджених, —
А як близь пана підійшли,

Пан гайдукам дав знак рукою
І крикнув: „В сніг їх! На землі
Кладіть і бийте, поки я
Не скажу: годі!“

І в спокою
Він став свистати. А двірня
У сніг нещасних повалила,
На кожного чотири їх:
Один на голову—сіда',
На ноги другий, прочі-ж два
Ну молотить, що може сила.
Спершу неначе на мертвих
Удари сипались, бо в сніг
Лицем привалені й кричати
Не здужали, лиш тіла їх
Метались, мов хробак розтятий.
Пан свище, а двірня січе, —
Вже кров крізь шматє виступає,
Потічками на сніг тече
І з снігу, наче з під землі
Болющий хрип глухий лунає...
Пан свище, мов не замічає.
А в тім жінки й дітки малі
Катованих ураз юрбою
З плачем, риданєм і мольбою
Поверглись панови до ніг, —
Пан свище, мов не бачить їх.
Одна дрозжачими устами,
На колінках підповзши, пана
Хотіла в ноги цілувать,
Своїми кровними слезами
Той панський чобіт обливать, —
Та пан, все свищучи, носком
Єї в уста штовхнув, аж впала
В сніг горілиць і застогнала,
І кров із уст пішла цюрком.
Аж по страшенно довгій хвили,
Коли вже біль почав глушити
Крик мучених, пан рік: „Досить!“
Йїх підняли, снігóm обмили, —
Та не було вже в бідних сили,

Щоби вдержатись на ногах, —
Йїх слуги мусіли держати.

„Ну, що,“ — став пан до них казати, —
„Пізнали ви до Львова шлях?
І знаєте, чим то смакує,
Як против пана хлоп бунтує?
Ще ви пізнаєте не так!
Се вам від мене зиш завдаток!
В циркулі жде вас ще додаток...
Ведіть йїх хлопці в добрий спрятток,
В шпіхлір, і на один личак
Усіх звяжіть, і дайте йїсти, —
Опісля нам розкажуть вісти
Про подорож: ми ще будём
Балакать з ними два-три слова, —
Аж як навкучить нам розмова,
Тоді в циркул йїх відведем.“

А ми стояли мов мертвії,
І ні чичирк. Всі ті події
Остатню крихточку надії
Нам відняли. Що нам робить?
Боротись з паном ми не в силах,
В губернію хіба на крилах
Жалоба наша долетить, —
А з паном староста держить!
Нам лиш лишає ся мовчати,
А ні, то поле й дім кидати
І світ за очі утікати.
А пан, щоб в повні довершить
Свою побіду, обертаєсь
До нас і гордо відзиваєсь:
„Ви бачили, яка моя
За бунт заплата? Чень на далі
Будете всі докладно знали,
Як скоботати вмію я.
Жалійтесь, сли вам хочесь більше, —
А я потрафлю ще й сильнійше
Полоскотать. Кому своя
Немила шкура, — най трібує!
І ще одно. Ваш пан комісар
Вам набрехав, що швидко цісар —

Чи хто — вам панщину дарує.
Що там комісарю за те
Припаде, то ще ви вздрите, —
А я кажу виразно вам:
Не вірте, хто вам те голосить,
Бо він не волю вам приносить,
Але біду. Ні цар, ні сам
Із неба Бог не має права
Те дарувати, що моє!
Ні, се не є цісарська справа!
Ні Бог ні цісар не дає
Того, чого і сам не має.
Так слухайте-ж, що кажу вам:
Най жадна воля вам не снить ся!
Не цісар вам єї ховає,
І поки я тут, не явить ся
Вона, хіба я сам їй дам!“

Так богохульними устами
Він висказав і в двір пішов.
Та диво, — сими він словами
Бажав нас пригнітити, немов
Тяжким камінем; аж противно!
По тих словах в нас дух війшов.
„Сліпий, сліпий,“ ми погадали.
„Тобі здаєсь, що світ увесь
В руках держиш, а доля дивно
Тебе веде і вскіє і всклась,
І сам не зглянеш ся, як пасмо
Твої гордості урвесь.“

І вже не страшно нам, не жасно
Було, коли щось по двох днях
Пленіпотентів наших бідних
Ледви живих на битий шлях
У путах повели. Як рідних
Ми їх прощали і кричали:
„Не бійтесь, братя! Бог благий,
Не дасть, щоб без кінця ширшали
На світі наші вороги!“

Нам не страшна була й та чутка,
Що до циркулу надоспів

З губерні наказ: зараз тутка
Комісарю спішить у Львів!
Пан з радости аж руки тер:
„Взяли бунтівника з повіта,
Засадять же єго тепер,
Що певно не побачить світа!“
А ми хоч тяжко сумували,
Та все одну потіху мали:
Бог правди й волі ще не вмер!

XV.

Минула та зіма проклята,
Остатня із проклятих зім.
Зближались великодні свята.
Уже на тижні на страшнім
У полі почалась робота.
Настала вже й страшна субота —
Великий, незабутний день
Для нас, Великдень наш єдиний.
Кожду хвилину тої днини
Я тямлю, мов би все лишень
Учора діялось.

Ми з ранку,
Пок заморозь не відійшла,
В дворі пшеницю-маріянку
Для сійби ладили. Була
Пора у ранішні обіди,
Коли упорались з зерном.
„Гальо до дому, а бігцьом,
І кождий зараз най прийіде
Із бороною на майдан!“
Комендерує атаман.

Побігли ми, перекусили,
Що там готового було,
Та поспішаємо що сили.
Уже зібралось все село:
Хто з боронами, хто з сівнями,
Жінки й дівчата з рискалями;
Ще назганали і хлопят
Погоничів, та з ужовками,

Щоб борони йшли затягати.
І поставали ми рядами,
Немов на муштрі салдаті,
Атаман ходить поміж нами,
Числить, чи всі, й розпоряджає,
Кому, куди і з ким іти.

В тім зирк, аж возик надійіжає
Горі селом — одним коньом.
Край фірмана гайдук куняє,
А фірман луска' батогом.
А з заду — хто се? Боже милий!
Сеж він, комісар, се той сам,
Котрого ніби засадили
У Львові! Дивно якось нам
Зробилось, серце так забилося,
Немов нечувану якусь,
Страшну чи радісну новість
Ось-ось почути нам судилось.
Атаман навіть, хоч не трус,
А також став, мов остовпілий,
І тільки буркнув стиха: „Бог вість,
Що се значить ся, та мабуть
Що щось негарне!“

Як уздріли
Нас ті, що йїхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука,
Гайдук жахнувся отуманілий
І мало-мало сторчака
Під віз не вправ, — та гнеть продрухавсь,
Рукою в заушник почухавсь,
І звільна обернувся, відгріб
Солому в возі, з під соломи
Щось виняв, мов великий хліб
Завите в шмату. Глядимо ми
Й дивуємось. Аж ось гайдук
Зліз з воза, взяв тото до рук,
І через плечі, мов барило
Повісив, шмату відгорнув —
Се тарабан! Ех, як торкнув,
Заторохтів, заgrimотів,
Що аж луною покотило

По всім селі. Загаморило
Село; з городів, з поля, з хат
Старі й малі кричать, біжать
Послухать, що се за пригода.
В широкий круг юрба народа.
Віз обступила.

„Тихо, гей!“

Комісар закричав пискливо
І встав на возі, виняв живо
Папір з кішені

„Я отсей

Папір вам маю прочитати
І прошу топре уважати,
По то патент цісарський є!“
І став комісар муркотати
Все по німецьки. Люд стає
На пальці, рота роззлявляє,
Та де тобі порозуміть!
Лиш сей та той зітхне глибоко,
Перехрестить ся, зведе око
До неба і як стовп стоїть.
А пан комісар так утішно
Читає, голосно, поспішно
Викрикує якісь слова!...
Скінчив. „Ну, сросуміла вшецко?“
„Ні, паночку, хоч би словечко!“
„О клюпа, клюпа гольова!
Своєї волі і свопоти
Не розуміє! Слюхай весь!
Віт третій май, що ось натхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цісар панщину тарує,
Танин не путете платив;
Най коштий сам сопі працює!
І ще одно най коштий чує:
Пан староста тнесь випустив
Пленіпотентів ваших з цюни!
Ну, сросуміла?“

Всі мовчать

„Ну, сросуміла, кльопа клюни?
Що так стояла, як ті ступи?“

Гей, віват цісарю кричать!“
Усі мовчать.

В тім наблизив ся
З юрби наш вїйт, і поклонив ся
Комісарю, і так сказав :
„Даруйте пане, що приймаєм
Так холодно сю вість. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що й вас у Львові мали скути,
Що цар не сміє дарувать
Нам панщини, бо то річ панська.“

„Ох, клюпа кльопа христіянська!
Пан мав інтерес так казать.
Та цар панам не вітпирає,
Що панське. Цісар опіцяє
Йім з каси панщину сплатить.
А я — слуга єго, не мошу
Прехати, правту вам голошу!
Печать ся, знаєш, що значить?“

„Най нам здоров панує цісар,
Тай щоб при нім і пан комісар.
Жили нам довго, — але ми
Вже так богато натерпілись,
Що боїмось, щоб і сей раз
Знов на леду ми не осілись.
Ми. паночку, просили-б вас :
Із нами враз у двір ходіть,
Патент сей пану прочитайте,
Єму й печать сю покажіть,
А вже тоді, як він все знайде
В порядку — ми повірим всьому.
Тоді вже й цісарю благому
Подякуємо ми любовю,
Єму добром і навіть кровю
Послужим щиро ми при тім.“

„Се топре, кльопа, ти сказала..
Хотім у твір, щопи пізналя
І пан ваш все. Хотім, хотім!“

XVI.

Сиділи в ганку пан і пані
 За сніданєм, коли нараз
 Юрбою, з шумом, наче п'яні
 Ми все подвірє заступили.
 Комісар попереду нас.
 При нім гайдук ішов, що сили
 Торохтячи по тарабані.
 Поблідла пані, піднялась,
 Поглянула, трохи не впала,
 І білі руки заломала,
 І не то з питанєм, не то
 З сумним докором в очі мужа
 Поглянула. Та знать не дуже
 І пана втішило того
 Незвикле зборище. Ще дужче
 Змішавсь, аж зуби закусив,
 Коли побачив, хто зтрусив
 Сей збір. Комісар! Так єму ще
 Нечистий вязів не скрутив?
 Ну, буде лихо неминуще!
 Та щоб успокоїти жону,
 Пан з ганку звільна і поважно
 Зійшов, і з грізна та протяжно
 Звернув ся до мужицтва: „Ну,
 Чого ви тут?“ Притім став так,
 Що до комісаря плечима
 Був звернений і наче й разу
 Їго не бачив. Гайдучина
 Знов в барабан заторохтів,
 Комісар з злости наче рак
 Почервонів. Лиш що хотів
 Пан щось казать, аж над ушима
 Їго: „З цісарського розказу!“
 Мов ніж по склі заскреготів.
 Пан обернувся. „А, пан комісар!
 Рідкі в нас гості! Nu, wie geht's?
 Давно зі Львова? Вже кінець
 Йізді? Ну, що там каже цісар?“

„То є патент цісарський з дня
 Сімнайцятого цвітня, року

Пішучого! І во імя
Цісарське — з застрішного строку
У краю панщини нема,
Танини зносять ся й земля
Хлопам дає ся рустікальна,
А тітичам за право те
Сам цісар з каси заплате —
То воля цісаря пуквальна!“

„О Sapperment! Warum nicht gar!“
Пан скрикнув, мов змیا вкусила.
„Великий цісар! Царська сила
Над всіми нами! Значить — дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб той хлопський рід хоробрый.
Після заслуг обдарувать,
То треба нас обрабувать.
Віднять нам те, що з волі неба
Вважалось нашим! Що й казать, —
Чудесна добрість! От як треба
Народну вдячність здобувать!
Га, що-ж, ми дурні, раді вчить ся!
Слабі ми, мусимо корить ся!
Лиш прошу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патенті:
Де хлопи паном не контенті,
Сейчас до кіс, ловіть, вяжіть!
Чи там наказані пожари,
Різня, убійства, люті кари,
Рабунки панських дібр усіх?“

„Herr Schlachziz!“ відказав комісар, —
„Herr Schlachziz, mässigen sie sich!
Топра для всіх пашає цісар.
А про рапунки та різні
Патент ніякий не говорить.“

„І в сорок шестім році ні?“

„Herr Schlachziz, пан є туше скорий
В пітозрінях! А ліпше-п тати
Вше сорок шестому спокій!
Самі ви, польські атентати

Зачали на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свій
Стягли піту! Я, пані цею,
Як пи в вас кльоп пув шольовік,
То він пи вас не пік, не сік,
А грудю заступив своєю!
Та па! Не те вам в голіві!
Тля кльопа пуки і панщизна,
А в вас повстаня все нові,
Вас зве ойчизна-шляхетчизна!
А як наш цісар після прав
І пана й кльопа тут трактує,
Ви в крик, що вольносьць вам украв,
Що кльопа вам урят пунтує.
Ні, пане, ти тепер посуньсь!
Кльоп не сліпий, кльоп топре паче,
Те є здорове, те поляче, —
Der Bauer, пане, ist für uns!
Тепер пропали атентати!
А як які вовки прийнуть,
Щоп нашу стайню напататати,
То вше тут вірних псів найтуть,
Що топре вуха йім намнуть,
Аш путуть товго памятати.“

„О, Sapperment! Тяжкі часи,
Коли вже все зійшло на пси!
А псів багато в нашім краю!
Та тільки-ж, панцю, я гадаю,
Ви помилились, сли за псів
Вважаєте отих хлопів:
Пси вірні свого пана знають,
Пси вірні у тяжкій годині
Єго боронять, заслоняють!
Ні, се не пси, а просто свині!
Не віриш? От попробуй лиш
Ти моім псам перечитати
Сей свій патент, то гнеть уздриш,
Як кинуть ся тебе витати.“

„Herr Schlachziz!“ пискнув ображений
Комісар, луком вицяв грудь

І руку звів — та пізно! Лють
Перемогла вже в панськім серці...
Він тупнув, крикнув, мов скажений,
Почервонів, а у очох
Заграли іскорки зловіщі.
„Der Teuvel drein! Він тут на герці
Прийшов зо мною! Швабський кнѳох!
Гей, хлопці, хто-сте найсильніщі,
Беріть єго і заведіть
У псарню й фіртку защепіть, —
Най псам патент свій прочитає!
А ви роззяви (до хлопів
Звернувсь) ще мало патиків
Набрали? Що за біс вас пхає
Під мої руки? Браму там
Замкніть! Ось я сніданє дам
Всім, хто тут є! Де лози, буки?“

Ми помертвіли. Поки ще
Отямились, а слуги вже
Комісаря за руки ймають,
І хоч він як кричав, пручавсь, —
Бігцем помимо волі мчавсь,
Лиш поли фрака з заду мають.

XVII.

Була у пана псарня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувавсь віддавна.
Чимало грошей повернув
Він на тих псів. Тут край обори,
Оперта о стіну комори
Стояла псарня: був то пліт
Високий і дашком покритий
В округ; в нім мов несамовитий
Скиглив і вив собачий рід.
Була там сотня тої зйїжні:
І раси й рости й масти ріжні:
Хорти, бульдоги, ямники.
Одні на ланцюгах стояли,
Другі в будках спокійно спали,

А інші рвали ся, скакали
Верх плота й вили залюбки.
Йїх лиш три рази в день кормили,
Тай то ще скупю, щоб не тили
І швидше гнались за звірем;
Ніхто ні гладить ні пестити
Не смів йїх, в псарню доступити
Не міг ніхто, лиш псар Бфрем.
Було пройдеш лиш коло плота,
То рвесь, скигліть тота голота,
Аж землю під собою йїсть.
От і не диво, що на тую
Чудну, нечуваную вість,
На поступок безумний, лютий —
Комісаря до псарні пхнути —
На нас на всіх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарни клекотить, мов жорна
Каміне мелють. Враз піднявсь
Страшений дзявк і ляск собачий —
Се знак, що розказ той ледачий
Сповнивсь, що в псарни опинивсь
Комісар. Слуги ще стояли,
Мабуть що фіртку заціпали,
Й сміялись глуно. Аж нараз
Із псарні писк підняв ся дикий,
Що заглушив собачі крики
І всіми серцями потряс.

„Ратуйте! Квальту!“ закричало
Із псарні — й разом замовчало.
Мов іскра впала між народ.
„Ратуймо!“ разом заревіли, —
„Біжім, ломім сей огород!
Пробі! Комісаря пси ззіли!“

І як се сталось, Бог там знає, —
Ураз мов грім залопотів,
Так кинулась юрба цілая
Туди, аж двір застугонів
Від топоту. В одній хвилині

Пліт рознесли ми по колині,
Будки, дашки — все на шматки!
Собак, що дужші і лютіші,
Всіх перебили тут на місці...
Крик, гвалт, кровавії дрючки,
Проклятя, зойки і побої, —
Все в оглушаючу злилось
Музику — дай Бог, щоб такої
Вам чути вже не довелося!

Широко рознеслась відтак
На все Підгіря і Поділя
Ся вість про те, як ми собак
В день волі даної побили,
Собачов кровю освятили
Свободу. Ніщо то й казати,
Падкий наш люд на все смішнее;
Десь їм школяр сказав про тее,
Що в Франції якась Бастилля
Була: кого туди всадять,
Тому вже світа не видать.
Так от як ту Бастиллю кляту
Люд зруйнував аж до основ,
Тоді аж вольне сонце в хату
Зирнуло, й день новий прийшов.
Похопили се наші люде:
А в нас хоч песся битва буде
Замість Бастилії! Було
Сміху із тої битви много, —
Та в самій хвили ми смішного
Не бачили — ми лиш одного
Шукали. З уст усіх ішло
Одно: „Комісар! Де комісар?
Патент де, що прислав нам цісар?“

Комісаря десь не було!...
Тут люде всі заметушілись:
Не вже так зйіли пси єго,
Що й костюмахи не лишилися?
Аж зирк: в соломі, де гніздилися
Собаки, щось шуршать! Ого —
Припали ми і відгребли

Солому — бач! а се комісар!
Грудьми припав він ід земли,
Встромив пів тіла в пессю буду,
Лиш ноги ще видні були
З соломи, а в руках держав
Патент, котрим звільняв нас цісар.
Він тряс ся весь, і не без труду
Ми витягли єго на яв,
Та бідненький аж застогнав
На ноги ставши: пси розжерті
Штани пошарпали на нім,
Порвали й тіло: тяжкі рани
Виднілись в місці не одним,
І кров лилась, — і певно смерті
Пожив би був він безталанний,
Коли-б заздалегідь в солому
Не заховавсь, і як би ми
Такому жартові страшному
Кінця не вдіяли сами.

„О-ох! Ветіть мене то пана!“
Стогнав комісар. „Ох, о-ох!
Jetzt wird er sehn! Та кошта рана
Пуते міні за світків твох!
Тепер ше я єму покашу!“

І шкитильгяючи ступав
Опертий на молодіж нашу,
Аж з болю зуби затискав.
Го, го! Тай пан мабуть письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що троха надто насобачив,
Що не з поклоном ми йдемо.
Чим скорше слуг у двір стягнувши
І двері на замкі замкнувши
Він сам з рушницею в руці
Став у отворенім вікні.
Таке оружье поготове
Комісар навіть не прибаг,
Зблизивсь і рани на ногах
Показуючі крикнув: „Ах!
То є кощінноц старописька!“

Herr Schlachziz, — то є пезгольове
Тля вас! А за запавку тую
Я вас в тій хвили арештую!...
То що? Ви йтете вше то войска?...”

Та пан у військо не збирав ся,
Лиш на комісаря зміряв ся
Стрільбою, й крикнув: „Бачиш се?
Тікай від мене, швабський сину,
Бо бистра кулька за хвилину
Тобі погибель принесе!”

На вид стрільби, забувши рани,
Комісар мов змиєю гнаний
Відскочив зойкнувши на бік.
Оглянувся, далі зупинив ся,
Бо вже в безпечнім находив ся,
І аж тогді до пана рік:
„Herr Schlachziz! Грозиш? Топре, топре
За тее грошенє хоропре
Ми порахуємось! Ще раз
Говорю: в імени закона —
Ти арештант! Піттайсь сейчас,
То й кара путе уменшена!”

„Ходи сюда! Бери мя! на!”
Кричав з наругою Мигуцький...
І разом з кожного вікна
Заблиснули люфи стрільб. Війна!
Весь збір заметушив ся людський.
Комісар зблід і занімів
І сам не знав вже, що казати.
Коли в тім в імени хлопів
Війт виступив і так повів:
„Позвольте, пане, нам ділати!
Нам цісар нині волю дав
На те, щоб ми єму служили:
А скоро пан забунтував,
Ми вжиємо своєї сили,
Щоб нарозумити єго!
Чи так, громадо?”

„Го, го, го!”

Громада зично закричала, —
„Нам Горожана показала
Примір, як гнать ті звірі з нор!
Крешть огонь! Давай соломи!
Всіх живо смирних уздримо ми
Всіх вивабимо на простор!“

Ще дужше зблід комісар бідний,
Затряс ся, на коліна впав.
„О кльопа, кльопа!“ закричав, —
„Ще лиш сей раз, сей раз послітний
Тля мене ласку ту зропть
І тайте спокій! Не палить!
Втишіте ся! То тому йтіть!
Лишіть єго! Не погупляйте
Мене! Як твір пітпалите,
То закричать усі лиш те:
Комісар так казав! Ви тпайте
Лиш те, щоп він з села не втік,
А я єго вісьмý як свого!
О, не ропть міні ще того!
Ітіть то тома і нічого
О тім нікому не кашіть!“

Поміркувались ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,
Що й ворог обстає за ним.
„Ну, а щож, пане, наша воля?“
„Ви ще не вірите?“

„Один
Бог бачить, як би раді вірять,
Та так богато вже карались
За ню, так часто помилялись,
Що хочем попереду змірять.“

„О, пітна кльопа! Пітний край!“
Зітхнув комісар звівши очі,
„Так много піт зазнав і лих,
Що й вірити в топро не хоче!
Сли так, пішліть ви верхових
То старости, єго спитати,
Чи я прехав в такій причині!“

Та впрочім сам ваш пан віт нині
Не путе панщини шатати!“

„Най буде так! Як стій пішлем
Людей до старости, щоб крем
Розвідатись,“ ми всі сказали.
Промили рани і обвили
В комісаря, і посадили
Єго на віз, і провели
Єго гуртом весело, шумно
Аж за село, і прирекли
Вестись розважно і розумно.
Ми мовчки панський двір минали
Лиш вартових дали, щоб з дали
Двора і пана стерегли.

XVIII.

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
„Христос воскрес“ заспівали,
То всі мов діти заридали,
Аж плач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах лехко, ясно, тихо,
Що бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співать: минуло лихо!
Найзлійші вороги прощались,
Всі обнимались, цілувались,
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає мов п'яна,
Кричить що сили в кождий кут:
„Нема вже панщини ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!“

Ба й дітвора́, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.
А як скінчилась Божа хва́ла,
На цвинтар вийшов весь народ,
І як було нас тільки сот, —
Від разу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала
Той величний, хвалебний гимн:
„Тебе, о Господи, хвалим!“
Мов грім зарокотіли з раня
Слова високі, звуки втішні, —
Але кінець святої пісні
Покрили голосні риданя!
Дарма-б і силуватись, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Міні на власні очі здріти.
Народ мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлопята...
Той пару коників своїх
Цілує кожного мов брата,
Та приговорює, пестить;
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов знімають
І бють поклони і складають
Перед іконою; кричить
Усякий на витанє друга:
„Христос воскрес, а панщину
Чорт взяв!“ А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давну, ледви замітну,
Могилку аж грудьми приник
І обнімає дернину́
Й кричить що сили: „Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Таж ти цілих сто літ ту кляту
Неволю двигав, і вмирати
Не хтів, а волі ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг, — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату

Так як мене не забере!
Возьміть мене до себе, тату!
Ваш син свободним вже умре!..."

Аж ось, заледво піп успів
Паски християнам посвятити, —
Аж бачимо: щó се долів
Селом валить? Сіріють свити,
До сонця гудзики блищать
І вістря по над головами, —
Тяжкая маса мірно, в ряд
Важкими стугонить ногами.
Жовніри! Грянув барабан,
Мов о стіну горохом сипнув.
А в тім, о Боже мій! я глипнув:
Посеред відділу — наш пан!
Взад руки скручені, понурий,
Лице до долу похилив,
Мов день і світ і сонце кляв,
Людей встидавсь. Із заду шнури,
Що панські руки оплітали,
За кінці у руках держав
Гайдук, немов мужик, що гнав
Вола на торг. А позад всіх
Комісар йїхав на візочку,
І усміхнувся, як на горбочку
Побачив церков, тиск сільських
Людей, що очі витріщали
З страхом і подивом на сей
Незвиклий вид.

Вже наближав ся
Той похід, а як порівняв ся
З людьми, комісар крикнув: „Гей!
Пан капраль, станьте!“

„Halt!“ роздав ся
Крик капраля.

„Христос воскрес!“
Комісар крикнув до людей.
„Ну, кльопа, вірите вше тнесь,
Що ви свопітні? Ну, щасть Поше!
А то пан тітич ваш є! Моше
З ним попрощаетесь, за ту

Єго велику топроту
Єму потякуєте? Шиво,
Спішіть, хто зна', чи скоро вше
Єго увитите, по йте
Він у гостину, пити пиво,
Що наварив тля сепе сам,
І не так скоро вернесь вам!“

Мовчали всі, мов онімілі,
Ураз і радість, жаль і страх
Мішали ся у всіх серцях;
Всі очі хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв
Понурившись, мов почував,
Що і єго ткнув палець божий.
Але ні-жа́ден крик ворожий,
Ні згір́дний сміх, ані проклін
З юрби не вийшов. Що вже книти,
Клясти і звязаного бити,
Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав
Комісар; ноги ще боліли
Так, що аж зуби він зціпляв,
І було видно, що бажав
Чим можна пану допекти;
Він очевидно лиш в тій цілі
Казав єго пішком вести
Через село, ще й гайдукови
Дав позад него шнур нести.
Тепер до пана він промовив :

„Herr Schlachziz! видиш, кльопа ті,
Що ти вва́шав за хуто́пину,
Вони чесні́йші, ніш такі
Як ти! Вони в тяшку хвилину
Не хочуть книтись і клясти,
Вони то́пі твою провину
Прощають — виджу то по них!
Ех, кльопа, кльопа, то́пра кльопа!...
Та я, пань-цею, не з таких!
Я вше як злий, то чиста зльопа!“

Кеп той, пань-цею, хто тає
Пільш ніш сам має, і хто хоче
Ропитись ліпшим, ніш сам є!
А хто міні зропив що зле,
То най ше ані в тні ні в ночі
Міні то рук не попатає,
По товго йїх попамятає!“

Тут пан мов в кліти звір метнувся,
Підвів лице і озирнувся,
І на комісаря з такою
Ненавистю глядів страшною,
Що той аж зблід.

„Гієно ! Кате !
Погане, швабське племя кляте !
Чи ще тобі не всох язык ?
Чи мало ще моєї муки,
Моєї жінки сліз, розпуки ?
Чи той єі болющий крик,
Як розставала ся зо мною,
Іще тебе не вдоволив ?
Ти пхнув єі, в грязь повалив !
Сміє ! Таж ти єі одної
Слези не стоїш ! Звірю лютий !
І ще бунтуєш тих звірів,
Щоб рвали, дерли нас на-впів,
Бо в'на — слаба, а я — закутий !
Та ні, Бог ласкав ! Ще та проба,
Мов хмара чорная мине !
Веди до старости мене !
Сильнійший Бог, ніж швабська злоба !“

„Га, га, Herr Schlachziz !“ реготавсь
Комісар, „ти побожним ставсь ?
Sehr schön ! А віт коли-ш то, прошу ?
Таш ще не тавно, як я чув,
Тим самим кльопам ти замкнув
Поперет носом церкву пошу !
Піти ми пітем, та помалю,
То старости ще маєм час, —
А перет тим ще криміналю
Ви покоштуєте у нас !“

І капралю сказав дві слові,
А капраль крикнув воякам:
„Marsch!“

„Ну, ви кльопа, путь сторові!“
Комісар крикнув нам на возі
І похід рушив по дорозі,
І швидко з виду скрив ся нам.

XIX.

Минули свята. Дивно-дивно
Було нам: вже в робучі дні
Атаман не стає в вікні,
Не стука' костуром, не лаєсь,
На панщину не гонить! В сні
Часом атаман ще ввижаєсь, —
На яві все пішло противно.
Працюють люде по полях
Самі собі, а співи ллють ся,
Сміє ся небо, всі сміть ся.
Полудне — спочивати ляг
Мужик при втомлених волах,
Полуднує і оглядаєсь,
Чи де атаман не зближаєсь;
А в тім згадав, що він свободний,
І аж під небозвід погідний
Веселу пісню затягнув, —
Урвав, оглянувсь, знов ревнув:
„Гей, пропадай ти, наше горе!
І чорт тобі най матір поре!“

А двір мовчить. Немов заклятий
Стоїть він по кінець села
В саді розцвилім. Не прийшла
Охота людям — розізнати,
Що дієсь в нім. У всіх так много
Своєї втіхи, діла свого,
Що й не питали, що там дієсь.
Лиш замічали: служба грієсь
На сонічку, плуги не йдуть
У поле, — тихо так, не чуть
Ні гомону в дворі, ні крику;
Вівати, гостей і музику
Мов хуртовина серед поля

Розвіяла. І до села
Ніхто не відаєсь з двора.
От дивні божії діла!
Одно мале словечко — воля,
І за хвилину мов гора
Між хатою й двором лягла!

Аж ось у провідну неділю
По хвалі божій стали ми
Під церквою, і тут пішли
Розмови про недавнє лихо,
І про теперішню надію,
Про волю і про страх війни,
Про те, як Поляки у Львові
Щось мов задумали, про їх
Ті Ради й івардії народові:
Одні хрестять ся, другі в сміх...
В тім війт зблизивсь і крикнув: „Тихо!
Панове братя,“ він додав,
„Позвольте слово вам сказати!

Всі втихли.

„Бог святий нам дав
Святої волі дочекати, —
Хвала Їму!“ І шапку зняв,
Перехрестивсь, і всі за ним.
„Ми тішимось, і маєм чим.
Але-ж не треба забувати
Нам в радости й о тих, котрих
Бог нашим щастєм днесь карає.
Панове братя, кождий знає,
Наш пан в арешті.“ Тут затих
І кашлянув. „Ну, пан із нами,
Що правда, добре жартував, —
Та він же за своє дістав.
Але-ж панове, там в дворі
Лишилась пані з сиротами.
Вона нам не в одній порі
Допомагала, мужа свого
Нераз за нас слізми й словами
Благала...”

„Правда, правда!“ всі
Загомоніли. „Добра пані,
Вона невинна!“

„І міні
Здаєсь, брати мої кохані,
Що був би гріх, як би чужі
Гріхи на ній ми відомщали.
Чи ви сей тиждень навіщали
Єї? Що з нею?“

„Таки ні!“

„Ніхто не був? В дворі так тихо.
Хто зна', чи там не склалось лихо...
А після всього, що було,
Вона боїть ся нас, гадає,
Що против неї все село.
Панове братя, ось яка є
Моя порада: виберім
Кількох з між нас і в двір підім
Потішить паню. А як треба
В чім допомгти, то й поможим, —
Се й Бог нам надгородить з неба!“

„Так, так!“ довкола загуло.
„Ідіть ви війте, і ви Яцю,
(Се ніби вказують на мене)
І ви Прокопе, й ви Семене,
Ідіть! А як же б то було,
Щоб пані так і пропадала
Серед живих людей, щоб працю
Двірська служба розтягала?
Ні, що було вже, то було,
А паню треба ратувати.
Ідіть, скажіть, що все село
За дармо буде працювати,
Аж доки не повернесь пан!“

„Так, братя, так, спасибіг вам!“
Сказали ми, перехрестились
І до двора іти пустились.

Мій Боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім

Ударив, або пошесть в нім
Враз вибухла. На розстіж сіни,
Покої і стайні, в стайнях
Реве худоба, пити просить,
А службу лихо блудом носить,
Лиш шепти чути по кутах.
Плуги та борони у шліях
Серед обори ще стоять,
Як перед тижнем ми самі їх
Покидали. У кухні сплять
Лакеї, хоч уже полудень ;
Не топлено в печи, смітя
Валяєсь, стук неначе в будень
З покою чуть... Пройшли ми стиха, —
Аж там візник і візничиха
Якимось куснем долота
Й сокирою, що сили мають,
Шкатулу панську лупають.
Уздівши нас задеревіли,
Все вергли і тікати хотіли,
Та не було куди тікати.
„Ну, ну, — війт каже, — не трудіть ся,
Куди вам бігти? Задержіть ся!
Де пані?“

„Та оттут лежать.“
Візник вказав на двері спальні ;
З них, ледво чуть, болючі, жалні
Несли ся зойки. Серце в нас
Завмерло. Боже милий, правий!
Ще вчора тільки блиску, слави
І гордості й пишноти враз —
А нині от що!

Боковими
Дверима в спальню ту ввійшли ми,
То пані з разу й не могла
Побачить нас. Вона лежала
На ліжку й тихо лиш стогнала,
Бліда, аж синя була.

„То ти, Орино?“ (Ся Орина
Була єдина людина,
Що не відбігла ще єі,

Чим небудь хору годувала,
І доглядала й пильнувала, —
Але тепер була в селі.
Пішла до вйтової хати
Якої помочи прохати).
Зблизились ми і кажем: „Ні!
Вельможна пані, що се з вами?“

Вона зирнула і руками
Закрила очі. „Боже мій!“
Вся затремтівши простогнала, —
„Значить, остатня вже настала
Моя година! Се розбій!“

„Бог з вами, пані, схаменіть ся,
І не лякайтесь, подивіть ся!
Ми з щирим серцем ту прийшли.
Громада шле нас, ми готові
Вам в полі допомгти, і в домі
Чим тільки будемо могли.“

Розкрила очі бідна пані,
Широко глянула на нас.
„Не вже се правда? Ви не п'яні?
Не вже ви люде тож, і в вас,
У мучених, похилих, битих
Не зглухло людськеє чутє?
О Боже! чом ти дав дожити
Міні до сеї хвилі? То-ж
Від нині все моє жите
Докором буде, що так много
На вас я допустила злого,
Де відвернуть було все мож!
І ви не п'яні? Після всього
Ви раді допомгти міні?
О, Бог вам запласть! Доки мого
Житя — хоч то, здаєсь, не много —
Я буду в найвисшій ціні
От сей ваш поступок держати!
А я так бідна, бідна днесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Розтягне гнеть угли від хати;

Муж у тюрмі там гине десь!...
О, Бог вам заплать, що в ту пору
Тяжкую ще хоч ви прийшли!
Дай Бог, щоб ви у всякім горю
Тож поміч щирую нашли!“

І пані тяжко заридала,
Бліда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждять?
Ми там не довго розмовляли,
Швиденько у село післали
Скликати хлопців, баб, дівчат.
Війт службу скликав, строго взяв
На допити: хто що покрав,
Все повідбирано. Післали
За лікарем; баби покої
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варять
Росіл для пані; господарі
Взяли ся чергу укладать,
Кому і з ким на завтра в парі
На панське йїхати орать.

За тиждень пані наша встала;
Із служби давньої остала
Одна Орина, — прочих всіх
Сама громада розігнала.
З робіт у полі весняних
Найбільша часть була готова.
А пані ходить, ані слова
Не каже, лиш часом зітхне
Або слезами обіллеть ся,
Коли згадками напіткнеть ся
На прошле клятеє, страшне.
Тай інші ще були причини,
Що пані плакала що днини:
Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди єго заперли?
Не вже і слід єго затерли?...

Отсе три тижні вже пройшло
Від свят. Зве пані всю громаду

До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвірю стали
По давньому і поглядали
На ганок. Але крізь вікно
Відчинене маха' рукою,
Зове нас пані до покою...
Війшли ми, бачим — що воно?
Столи заставлені чарками
Й тарелями, а по куткам
Горілка, пиво барилками.
Аж пані вийшла й каже нам:

„Сідайте, люде! От настала
Нова доба для нас усіх;
Недоля ваша вже пропала,
А нам пора змазати свій гріх.
Я бачу, як несправедливо
Мій муж із вами обходивсь,
А ви так щиро, так уцтиво
Мене поратували в горю,
І то в саму найтяжшу пору,
Де кождий інший відступивсь!...
Тепер для мене ви єдині
Сусіди і опікуни
І братя. Тож простіть, що й нині
О поміч мушу вас прошу.
Та поки діло, ми повинні
Враз випити й перекусить.
Пропали вже раби й пани, —
Нам треба мирно, спільно жити!“

І після хлопського звичаю
Найпершу чарку притулила
До уст і війту подала.
„Дай Бог, щоб всюди в нашім краю
Заблисла згоди й миру хвиля
Така як тут!“ вона рекла.

„Дай Бог, щоби біда навчила
Усіх панів, як жити з людьми!
Хто жити-ме по людськи з нами,
З тим жити-мем по людськи й ми!“
Оттак громада відказала,

І чарка дівкола стола
По черзі з рук до рук гуляла,
Аж поки всіх не обійшла.

Засіла й пані поміж нами
За стіл — сумна, не йість, не пє,
Так видно — бере ся з сльозами.
І нам той кусник в рот не йде.
Всі стихли. Далі наша пані
Як не заплаче! Всі ми ну-ж
Єі як мога потішати.
Вона-ж крізь плач ледви сказати
Могла: „Мій муж! Мій бідний муж!..
Де він тепер? Мої кохані,
Чи з вас ніхто о нім не чув?“

„Ніхто!“

„Неначе потонув!
О Боже мій! Вже три неділі!
Я тут лежала, хорувала,
Та з дня на день єго все ждала, —
Єго нема! О братя милі,
Ратуйте! Се-ж не може бути!
Комісар хоч на него лютий,
Та все-ж не він в окрузі пан.
Та-ж староста є старший там!
А староста наш друг, у нас
Йів, пив і полював не раз, —
То не повинен допустити
Так довго мійого морити
В тюрмі! О Боже, Боже мій,
Тяжкий на нас впав допуст твій!“

Тут хлипанє зглушило мову.
По хвили відізвалясь знову:
„Що-ж маю діяти тепер?
До Львова йїхать, чи до Відня,
Чи унизитись як послідня,
І тому, що єго запер,
Комісарю до ніг упасти?
Чи справедливости, чи ласки
Просити? Радьте ви міні!“

Ми похитали головами,
А далі вийт говорить: „Ні,
Вельможна пані! Не за вами
Тут правда, бо зневажив пан
Комісаря. Тепер комісар
Старший в окрузі! Був я сам
При тім, як старосту до Львова
Покликали. То й раджу вам:
Далеко проживає цісар
І в Львів не близькая дорога,
А в канцеляріях вони
Почнуть по своєму спішити,
То може пан ваш і зогнити
Не виглянувши із тюрми.
Ні, я би іншу вибрав часть:
Збирайтесь зараз у дорогу,
Пойіде нас кількох із вами,
Просіть слізми, а ми словами, —
То чень без письм, без просьб, без всього
Комісар пана вам віддасть.“

Аж вradувалась бідна пані.
„Спасибіг вам, мої кохані!
Не дай Бог вам такого зла!
Я вам ніколи не забуду!...
Я вам до гробу вдячна буду
За ваші добрі діла!...“

XX.

По своїй келії тюремній
Тісній, брудній, вохкій і темній
Пан ледво дишучи ходив.
І гнів і кашель 'го дусив.
Вікно кратоване високо,
Немов підсліпувате око
Гляділо скоса у тюрму,
І рай зборонений, прекрасний —
Світ білий, сонця розблиск ясний
І лазуровий звід єму
Являло, мучило й дразнило,
Гадючим мов жалом жалило...

І сам серед чотирех стін
Ходив, мов звір у клітці бив ся,
То кляв, то Богови молив ся,
То всею груддю кашляв він.

Мій Боже милий, що з ним сталось!
За тих от кільканадцять днів
І половини не осталось
З давнього пана. Помарнів,
Насовивсь, бігає очима
Довкола, весь їх блиск погає,
Чоло глубокая морщина
Розбороздила, раз у раз
Покашлює і навіть кровю
Плює. „Се він як перший час
Сюди прийшов — оповідали
Тюремні ключники міні, —
То ніби своєму безголовю
Сам вірить не хотів. А далі
Як схопив ся, то по стіні
Трохи не дер ся, та кричав,
Все в коло себе бив, ломав,
І товк о двері головою,
І арештантською йідою
Нам всім на голови шпурляв.
Три дни не йів, не спав три ночі,
І все до старости просивсь,
А староста і чуть не хоче
Про него: саме виносивсь
До Львова. Присмирів потому
Наш пан, і йісти вже почав,
Лиш довго по ночах не спав
І нас під милий Біг благав
Донести вість єму із дому.
Та нам комісар наказав
З ним говорити. Що й казати,
Що й келію єму дібрав, —
Поганьшої не міг дібрати...
А ще до того приказав
Лиш раз на день, тай то смерком
Єго на прохід випускати.“

От вже і нині вечеріє,
Ось ключник забрязчав замком.
„На прохід!“ крикнув. Пан поспішно
Взяв шапку й вийшов. „Як він сміє
Шептав в нетямі — клятий Шваб,
Як сміє він мене держати
Без суду й слідства? І чи вічно
Держати-ме? Чом не чувати
Нічого з дому? Я ослаб,
Се байка, — але жінка! Боже!
Хто знає, сей поганець може
Хлопів підбурив, з мого дому
Лиш пожарище, а вона
Недужа, в муках десь кона'?...
О, скоро так, то буде й твому
Життю кінець, ти сотона!“

Тяжкі ті, невідступні мисли
Єго пекли і гнали й тисли,
І він затисни кулаки
Біг мов безумний по надвірку...
Аж глип! Іде комісар в фіртку,
За ним чотири гайдуки.
Комісар к нему обертаєсь
І йшовито усміхаєсь...
Той сміх Мигуцького немов
Ножем у серце заколов.
І не чекаючи, що скаже
Комісар, він рванувсь ураз,
Комісаря за грудь потряс
І крикнув: „Кровопійце! Враже!
Чи ще із тебе не досить?
Чи ще ти моїх мук не сит?
Коли не сит, так доконай же
Мене відразу!“

„Гвальт! Ратуйте!“
Комісар крикнув, в зад подавсь.
Тут пана гайдуки спіймали.

Він висапавсь і — засміявсь.
„Го, го, Herr Schlachziz, не шартуйте,

От ви які! Ану там, чуйте,
Пан керкермайстер, Bank heraus!“
Мигуцький зблід. „Се що значить ся?
Я-ж шляхтич!... Ти би смів?... Я... я...“

„О, прошу, прошу не шурить ся!
Тепер в нас конституція!
І против права й против пука
Всі рівні. Хльопці, legt ihn platt!
Най пан пізна', що то за штука!
Legt ihn, і всипте твайцяць пята'!“

І дармо пан пручавсь, кричав. —
Прийшлось в конституційний час
Закоштувать того, чим сам
Колись так щедрий був для нас.

Встав мов пришиблений, немов
Той труп блідий. Лиш з уст стиснутих
По крапельці сочилась кров,
І кровю також налили ся
Білки очей непевних, лютих.
Він звільна к Німцю підійшов,
І шепнув: „Ну, тепер моли ся!
Сего не подарую я, —
Се, Швабе, буде смерть твоя!“

„Herr Schlachziz, пане топрочею,“
Спокійно Німець відказав
І головою похитав, —
„Gedenken Sie, was Sie da sprechen!
Се не кашить, то є Verbrechen,
То є погроза! Ви своєю
Шляхецкою пихою сам
Сопі все лихо наропили!
Я-ш тут до вас ішов в тій хвили,
Щоп топру вість потати вам.
Є тут у мене ваша пані
І кльопа, що пули піттані
У вас, — вони сюта прийшли
За вас просити. Кльопа кльопа,
Та топра, пане! Ваша пані

Міні розказувала куца,
Як то вони їй помогли
У всім. Не міг я вітказати,
І йшов сюта, щоп вам свій піль,
Свою зневагу тарувати.
Та того, що ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг.
Тут Ordnung є отин тля всіх!
Ітіть ше, пане, геть віттіль
І запуйте, що пропало!“

Та дивне диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю,
Не то що не втишили болю,
А мов збільшили; голова
Єго схилилась, згасли іскри
В очох, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсім
Утратив тямку й почуванє,
Зробивши кроків шість чи сім,
Він став, оглянувсь — і риданє
Нараз ним затрясло усім.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?
Чи смерть вже близьку прочував?
Чи зрушила запекле серце
Мужицька добрість, що їй перше
Через насилє не визнавав?...

Оттут моя кінчить ся повість.
Що далі сталось — в двох словах
Скінчу. За пізно в пана совість
Порушилась. Грижа й тюрма
Єго здоровлє підточила,
Так що заледво на ногах
Міг удержатись. І рішила
Лікарська рада, що нема
Ратунку, лиш в італьськїм краю,
Під теплим небом. Що робить, —
Вже-ж треба їхать, скоро рають!
Та відки грошей учинить?

Го, го, а від чого-ж є жид
Услужний? Мошко наш не спить!
Як лиш учув, що паньству гроші
Потрібні — духом прилетів...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являв ся,
Але з злодіями змовляв ся
І крадене в дворі добро
Скуповував у двораків.)
От той то Юда підлизав ся,
Підсунув гроші і — перо,
А пан і сам не спам'ятав ся,
Як контракт з жидом підписав.
І поки жнива ще настали,
Пан з панею в Італю мчав,
Дітей кудись порозміщали,
Замкнули двір, а жид обняв
Село в аренду.

Рік минав,
Вернула пані вже вдовою, —
Пан на чужині десь сконав.

Жила самотно, сумувала,
З людей ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав
Все коло неї і держав
Посесію. І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась,
Не говорила, не прощалась
Ні з ким, і десь кудись помчалась,
І слід за нею замело.

А Мошко закупив село.

Листопад і Февр. 1887.

Л Е Г Е Н Д И.

СМЕРТЬ КАІНА.

Убивши брата, Каїн много літ
Блукав по світі. Мов бичі кроваві
Єго гонило щось із краю в край.
І був весь світ ненависний єму,
Ненависна земля і море й ранній
Пожар небес і тихозора ніч.
Ненависні були єму всі люде:
Бо в кожному лицю людськóму бачив
Кроваве, синє Авеля лице —
То в передсмертних судрогах, то знов
З застилим виразом страшного болю,
Докору й передсмертної трівоги.
Ненависна була єму і та,
Котру колись любив він більш вітця
І матері і більш всегó на світі —
Єго сестра і жінка враз, нелюба
За те, що їй імя було — людина,
Що Авелеві були в неї очі
І голос Авелів і серце щире, —
За те, що так єго любила вірно,
Що хоч сама невинна й чиста серцем,
Не вагувала ся для него все
Покинути, з проклятим поділити
Єго прокляту долю.

Наче тінь

Вона ходила з ним. Із уст єї
Ніколи Каїн не почув докору,
Хоч вид єї і голос і любов
Були єму найтяжшим, ненастанним

Докором. Інколи, як лютий біль
Осилював єго, він мов безумний
Гнав геть її від себе — і послушна
Вона щезала, тихим, скорбним гостем
Являлась між людей, дітей, унуків —
Та не на довго. Як прийшла таємно,
Так і щезала і в пустиню йшла,
Чутєм угадуючи ті стежки,
Куди блукав її нещасний брат.
Була мов нитка срібна, що вязала
Самотного, запеклого з житєм
Людей. Теплом, що жеврілось в її
Жіночім серці, силувалась гріти
Убійці душу.

Та дарма! Мов риба,
Що бєсь об остру кригу, аж сама
В ній сціпеніє, так вона весь вік
З сил вибивалась, мов лучина та
Горіла й власним нищилась огнем.

Раз в темних пралісах вони в скалистій
Печері ночували. Втоплена
Вона заснула, голову поклавши
На камінь. Каїн розложив огонь
І сів побіля него, в полум'я
Втопивши очі. Фантастичні сцени
І явища раз по раз виринали
З огнистих язиків, і ловлячи
Йїх поглядом немов здрімав ся Каїн —
Сну тихого, правдивого давно,
Давно не знали вже єго повіки!
А як настало рано, Каїн дармо
Чекав, коли вона з постелі встане,
У дикій тикві принесе води,
Плодів нарве, коріня назбирає
І меду на сніданє. Сонце вже
Підхопилося високо, зазирнуло
Промінєм скісним у нутро печери, —
Тоді до неї наблизив ся Каїн,
І зараз же пізнав, що сталося з нею.
Ах, раз лишень в життю він бачив смерть,
Та той один раз вистарчив по вік,

Щоб розпізнати смерть у всякім виді.
А тут вона явилась так невинна,
Та сумирна, та радісна! Лице
Недавно ще поморщене грижею
І втомою, тепер мов просіяло,
Відмолодніло. Та сама любов,
Що за життя, й тепер на ній світилась, —
Та щезла туга і тривожні думи,
Немов все те, к чому душа єї
Неслась і рвалась за життя — було
Осягнене тепер.

Вид смерти разом
Немов підтяв єго всю волю й силу.
Ні болю він не чув, ні жалю в серці,
А лиш безсилє, повне отупінє.
Він сів над трупом, і весь день, всю ніч
Сидів недвижно. А на другий день
Він знявсь, сухого листя наносив
В печеру, трупа вкривши ним зовсім,
Потім з гори каміня навалив,
І мучив ся весь день, кровавив руки,
Аж завалив, забив ним вхід печери.
Відтак омив кроваві руки в річці —
Так як тоді, по смерті брата! — й звільна,
Не оглядаючись, не відітхнувши
Пішов в пустиню.

Де? куди? по що?
Про се давно не думав він. Що й думать?
Куди б не йшов він, де б не завернув,
Усюди сум однакий, самота
Однака і однаке горе лютє!

Минув ся ліс. Хрустить пісок пустині
Під поступом важким. Там шакаль виг
В розсілині, орел у небі крикне,
Сверщок самотний між піском цвіркоче,
А там тиша довкола, мов в могилі.
Нераз серед тиші тієї раптом
Туман піску мов велитень здійметь
Сивавим стовпом аж під саме небо,

І крутячись по ровени пройдець
Мов цар — і враз простре ся знов на землю,
Мов привид щезне.

Сонця віз огнистий
Хилив ся вже до долу. Без хмаринки
Все небо жевріло, немов казан,
В котрий води забув налить хозяїн.
А в тім ген-ген, на сукрайку самім,
Де неба звід з пустинею зливав ся,
Обоє пурпуром ярким облиті
Під захід сонця, — видвигло ся щось
Високе, рівне, мов хрусталь блискуче.
Чи то ріка, що ледом вся замезрла,
Могучою рукою сторцом там
Поставлена поперек краєвиду?
Чи може то гра світла, жарт пустині,
Що фантастичним видом в даль манить?
Похиле сонце золотом ярким
Обсипало горішній край стіни,
Єі зубчасті виступи і башти,
Що мов ігли тонуть в лазурі неба.
А в низ, мов пурпуровий водонад,
Спадав вечірній сутінок і звільна
Тонув у темряві, що низ встеляла.
І був сей вид для вандрівця німого
Мов грім небесний і мов трус землі:
Він став мов вкопаний, поблід мов труп,
І очі мов два яструби шпаркіі
Послав туди, в далеку даль горючу.
Ох, вид сей добре знаний був єму!
Нераз на яві та у снах важких
Єму являв ся! Каїн затремтів
І острый біль прошиб єго нутро,
Ненависть дика блиснула в очах,
А на устах безкровних, що сціпились,
Замерло недошептане проклятьє.

„То рай! Гніздо утраченого щастя,
Що наче сон майнуло і пропало!
То жерело безбережного горя,
Що так пристало до людського роду,
Мов власна шкура пристає до тіла,

Що поки жив, не вирвеш ся із неї!
Проклятий будь, ти привиде зрадливий,
Що лиш ятриш мої пекучі рани,
А не даєш ні полекші ні смерти!
Проклятий будь і ти і хвиля та,
Коли тебе насаджено, коли
Мій батько перший раз тебе побачив!
В ім'я всіх мук людських, усеї туги,
Усіх безцільних змагань будь проклятий!“

Зціпивши зуби відвернув ся Каїн,
Щоб геть іти, — та враз якийсь глибокий,
Безмірний сум обняв єго: почув
Себе таким слабим, самим на світі,
Таким нещасним, як іще ніколи.
Схиливши голову, закрив лице
Руками, і стояв отак на місці,
Кровавим світлом вечера облитий,
А тінь єго довжезна потяглась
Ген ген степом і в сумерку тонула.
І забажало ся єму ще раз
Поглянути на захід. Мимоволі
Полинув взір єго туди, все тіло
Туди звернулось. Та завзята воля
Ще раз перемогла той порив, руки
Закрили очі, та по хвили знов
Безсильні впали.

Мов слабий в горящі
Якусь безумну відчуває розкіш
У власних ранах ритись, так і Каїн
Не міг від того виду відірватись,
Що все нутро єго бентежив, в серці
Клубами піднімав кіпучу злість,
Розпуку й жаль. Здавало ся єму,
Що пів душі в нім гнівно рве ся пріч,
А пів без пам'яті, мов нетля в жар,
Летить туди, до брам хрустальних раю.
Аж ось потало сонце і нараз
Немов собака спущена з припону,
Наскочила на землю пітьма чорна,
І вид чудовий щез в далекій дали.

В знесилі Каїн на пісок упав,
Щоб ніч пробути. Дикий звір пустині
Їго не страшив: божее клеймо
Наложене на него, гнало геть
Від него всяку твар, усяку смерть,
Та гнало геть і сон і супокій.
Всю ніч мов риба в сіти на піску
Холодному він кидав ся і бив ся.
А як на сході сонце запалало
І озирнуло степ — в піску найшло
Глибокий відолонок, де спав Каїн.

А він уже від давна був в дорозі —
Ішов на захід. Щось тягло єго
Туди, хоч учорашній вид чудовий
Скривала сива мгла, що залягла
Густою лавою пів видокруга.
Чого єму туди? він сам не знав.
Нічого там не ждав, не надіявсь,
А всеж ішов. Так журавель, почувши,
Що ген за морем, в північній країні
Весна зблизилась, — розпускає крила
І пісню дзвонячи летить туди,
За сотні миль, не дбаючи на бурі,
На морські вали й хитрощі стрільців.
Весь день у мглі бродив він, наче в морі.
Аж вечером розвіялась вона,
І на хвилину заходяче сонце
Вказало знов вчорашній вид чудовий:
Хрустальні стіни, золотії башти, —
Та так далеко в фантастичній дали,
Що, бачилось, до неба в двоє ближше.

Та що єму та даль? Хоч крок людський
І як дрібний, він перемирить ним
Весь круг землі, дійде й до краю світа,
Коли мета яка там є єму.
Від смерти брата стільки, стільки літ
Блукав він без мети, ганявсь мов звір
Сполоханий, щоб сам перед собою
Сховатись — аж ось перший раз мета
Єму заблисла! Дух єго стомлений

На ній спочити може! Хай і так,
Що се спочивок на тернах, на грані,
Та все-ж спочивок, віддих, забутє!
І перебувши ніч в пустині, знов
В дорогу рушив. День за днем ішов він,
А вид чудовий райських стін усе
Єму являв ся хоч на хвилю-другу,
Дразнив єго спокійним своїм блиском
Та разом і манив до себе; щось
Було немов обіцянка таємна
В тім блиску золото-рожевім.

Скупо

Пустиня мачиха єго кормила
Корінєм, медом диких пчіл, поїла
Соленою та затхлою водою.
Та він привик до сего. Часто ріки,
Широкі багна, соляні озера
Перебігали шлях єго. Безстрашно
Ішов він в воду, з хвилями боров ся,
Вітрам, дожджам і громам опирав ся.
Природа мучити єго могла,
Як мачиха нелюблену дитину, —
Та смерть єго боялась.

Інколи

Єго якась невиразима туга
Проймала, то знов злість, ненависть люта
Під горло підступала, серце тисла
Немов кліщами. Він грозив на захід,
Кляв Бога і себе. Та швидко напад
Минав, він чув себе опять безсильним,
Нікчемним червом, і в знесилі падав
Серед пустині і лежав мов труп.
І почала єго проймаєть нетямна,
Страшна тривога на ту саму думку,
Що може не дійти він до мети.
Тоді зривавсь, і мов хто гнав за ним,
Заперши дух, спішив, і біг, і гнав,
Глибоко грузнучи в піску пустині,
По будяках ранив до крови ноги,
І все на захід прямував.

Як довго

Спішив оттак — хто знає. Бачилось
Їму, що може й сотні літ. Усе
Минувше, мов потоплена країна,
Помалу западало в забутє;
Остались тільки, як далеко в зад
Міг пам'ятю сягнути, спомини
Отсеї дивної вандрівки.

Врешті

Дійшов до ціли. Вечір був бурливий
І сонце вже за хмари закотилось,
Коли продроглий, хорий і нещасний
Під райською стіною станув Каїн.
Весь низ єї вже в п'їтмї потонув.
Далеко десь, неначе під землею,
Грім гуркотав, і вітер за стіною
Стогнав і плакав. Чи та ніч бурлива,
Чи втома се вчинила, що в тій хвили
Якимсь немов спокійним чув ся Каїн,
І перший раз по смерті брата він,
Як те дитя до мами, притулившись
До зимної стіни, заснув сю ніч.

Та супокою й тут він не найшов
І сні страшні всю ніч єго томили.
Він кидався і кричав і криком своїм
Глушив могуче вітру завиванє.
А рано вставши був немов розбитий,
Ще більш нещасним чув себе, ніж доси.
Холодний ранок був, все небо скрізь
Засунуло ся хмарами й лило
Дожджу потоки. Наче сіре море
Тяглась пустиня в безконечну даль,
Понура, в своїй величі грізна.
А обіч, доки видко, одностайна
Стіна, гладка мов лід і височенна,
Здаєть ся, аж до неба — ні проходу,
Ні брами, ні наріжниць, — рівно-рівно
Біжить вона, мов світ увесь на двоє
На віки вічні перерізати хоче.
А на межі двох велитнів таких —

Пустині і стіни — він, Каїн, сам,
Слабий, дрібненький, як ота комашка!
Та ні, комашка ще щаслива! В неї
Є крила, їй піднятись можна в гору
На верх стіни, заглянути у рай,
В ту первісну, щасливу вітчину!
Комашці підлій можна! А єму,
Царю всіх творів, дідичеві раю,
Єму не можна!

І в німій розпуці
Він головою бив о ту стіну,
Бив кулаками, гриз зубами, поки
Знесилений не впав неначе труп.
Три дні отак він бив ся. Крик єго
Мов звіря раненого рев трівожив
Мертву тишу пустині. Інколи
Він намагавсь молитись, але з уст
Єго гордії, богохульні речі
Лились. Затвердле довгим болем серце
Лиш шарпалось, коритись не могло.

А далі втихомиривсь і сказав:
„Нехай і так! Проклятий я, се знаю!
Кров брата на моїх руках. Я стратив
Дідицтво раю. Хай і так! Не місце
Міні в йому. Та за весь біль безмірний,
За всі ті муки без кінця, що зніс я
Й зносити буду, доки тільки буду —
Одного лиш бажаю я, о Боже!
Дозволь лиш раз іще, лиш на хвилину,
Хоч з далека заглянути у рай!
Хоч оком скинути на се дідицтво,
Котре на віки вічні я утратив!
Лиш раз поглянути! Лиш миг потіхи!
А там нехай ідуть всі муки й карі,
Які судили ся міні!“

От так
Простягши к небу руки він молив ся.
Та з неба відповіді не було.
Лиш сонце сипало промінєм ясним,
І каня десь в лазурі проквіляла,
Та шакаль вив в пустині.

„Ні, дарма! —
Промовив Каїн, — голос мій проклятий
До Бога не доходить. Сам я винен,
Що небо не відповідає міні!
Колись було інакше, та — пропало!
Нехай і так. Та ось що я зроблю!
Є прецінь вихід десь у тій стіні,
Куди прогнав Бог батька мого з раю.
Там, кажуть, ангел з огняним мечем
Стоїть на варті. Щож, нехай стоїть!
Нехай убі мене, міні байдуже.
Не вб'є, то впаду перед ним на землю,
І доти в поросі немов черв'як
Там витись буду і молитись буду,
Кричати буду і ридати буду,
Аж доки просьби не сповнить моєї.“

І сквапно, нетерпливо рушив в путь
Поуз стіни. Він думав: вхід десь близько.
Та день минув, і чорна ніч минула,
Ще день, ще ніч, і ще, і ще, і ще, —
Стіна тяглась мов в безконечну даль
І з півдня сонце крила перед ним,
А входу як не видно, так не видно.

Та Каїн вже не піддавався розпуці,
Не кляв, не рвав ся. Чув він, як зневіре
Мов та гієна здалека кружило
Вкруг него й дух морозило в йому.
Та він усеї сили добував
І гнав сю темну змору геть від себе,
І йшов, і йшов.

Аж разом — вид новий:
Серед пустині височенна, остра
Гора. Облитий світлом сонця шпиль
Купає ся в небесному блакиті
І щоломом іскрить ся ледяним,
Аж сліпить очі. Низше голі скали
Пошарпані стирчать, неначе зуби
Грізного звіря, що пожерти хоче
На небі сонце. Низше полонини

Сіро-зелені, а ще низше ліс —
Могучий, дикій бір тоне в тумані.

Спинив ся Каїн. Рій нових думок
Сей вид в души єго збудив.

„Мабуць —
Подумав він, — не годен я дійти
До райських брам і око в око стати
Супроти ангела, з ним говорить!
Мабуць для мене замурована
Ся брама. Добре! Я просить не буду,
А сам візьму сю ласку. Ось гора,
Вершком своїм запевно таки висша
Ніж ся стіна. Піду на той вершок,
І відтам рай побачу, заспокою
Тоту жадобу, що в душі кіпить!“

І не роздумуючи довго, рушив
В нову дорогу. Весь той труд, що доси
Зазнав він, був нічим супротив сеї
Вандрівки. Бачилось, що та гора
Зібрала всі завади й перешкоди,
Щоб зупинить єго: потоки бистрі,
Ліси непроходимі, темні звори,
Ярі бездонні і холодні мряки.
Лиш звільна, важко дишучи, увесь
Облитий потом, пробирав ся Каїн
Все висше в гору. Чим палкійше рвались
Єго бажання вверх, тим тяжшою
Була єго дорога, немічнійшим
Все тіло, більший сум лягав на душу.

В півсумерку бродив він день за днем;
Відвічний ліс шумів над ним тужливо,
Або стогнав і плакав і ревів
Вітрами битий. Лиш чутєм одним
Кермуючись, блудив по ньому Каїн
І дер ся все туди, де найстрімкійші
Здвигались стіни. Ось скінчив ся ліс,
Та не скінчилась Каїнова мука.
Єго зустріли низькі та розлогі
Повзучі корчі косодеревини

Та ялівців колючих. Мов з води
В огонь попав він: колючки густі
Що крок єму впивали ся у тіло,
Корінь мов гадюки ніг чіплялось,
І сонце холодно світило з неба,
Немов з наругою з гори гляділо
На сю безплodну муку.

Але Каїн

Не зупинивсь. Аджерж вершок гори
В магiчнiм блиску перед ним яснiв,
Манив єго! Хоч весь підпливший кровю,
Посiчений, пошпиганий, подертий,
Він перебув і ту страшну дорогу,
І лекше відітхнув на полонині.
Край жерела, що в зворі журкотiло,
Упав він, відпочив, потiм обмив
Все тіло у єго воді погожій.
Ту й папороть солодка росла
На обриві скальному: накопав
Єі коріня і ополоскавши
В воді, поїв, а решту про запас
Сховав. Оттак перепочивши день,
Пустив ся далі. Ховзають ся ноги
По мху твердiм, натужують ся жили,
Повітря ллєсь у знемощiлу грудь
Мов олово холодне, огнянiі
Колеса крутять ся перед очима,
І вітер чим раз дужший, холоднiйший
Проймає. Наче муравель повзе
У гору Каїн, ба, ще й муравлю
Завидує: єму байдуже вітер,
Байдуже обриви стрiмкі й ховзкі,
Байдуже втома!

Ось убога, сiра

Минулась зелень — всюди голі скали,
Мертві, грізні. Житя тут ні сліду,
Лиш вітер свище, та орел часом
Скигліть та шарпає свою добичу.
Тут кождий крок хибний, — нехибна смерть.
Тут смерть на кождім кроці розставляє

Сто вартових, захланих на добичу :
І дождж і сніг і вітер, сонця блиск,
Орли й каміне, все тут з нею в змові.

Аж ось одного дня — вже вечеріло,
Як Каїн став на самому вершку —
Скелет нужденний, ранами покритий,
Продроглий весь і ледво що живий.
Останніх сил добувши, став на голім
Леді. Куйовдили вітри могучі
Їго волосє, рвали драну одіж,
І кров морозили у жилах. Каїн
Не чув нічого, весь остаток сили,
Всю душу він зосередив в очах,
І очі ті послав у даль безмірну,
Туди, де в пурпуровому промінію
Купавсь величній, ясний „город божий.“

І щож побачив в ньому?

Пусто скрізь,
Лиш дерева самотні сумовито
Шепочуть листем, та квітки чудові
Хитають ся на стеблах. А крім них
Ані душі живої, ані звука.
Та ні! Посеред раю, на майдані
Два дерева найвисші, найпишнійші.
О, Каїн добре знав ті дерева
Із оповідань батька! Се на право —
То дерево житя: небесний грім
Вершок єго розтріскав, розколов
Весь пенє єго до самої землі,
Та не убив єго живої сили!
Воно росте, пускає гилє в шир,
Пускає п'ясинє нове довкола!
А те на ліво — дерево знання
Добра і зла. Під ним клубить ся гад,
А на гильках єго богато плоду
Понависало. Плід той так блищить,
Манить, ясніє, душу рве до себе!
Та ось повіяв вітер, і мов град
Посипались плоди оті на землю,

І всі відразу попелом розсілись,
Огнем розприесли, розлились смолою !

І бачить Каїн далі: в мгли рожевій
Щось зарілось лехке, прозірчає,
Мов комашня. Придивлюєсь — се люде !
Се тисячі людей і міліони,
Мов пил вітрами звіяний, кружать ся,
І тягнуть, тягнуть походом безмірним.
І всі круг дерева знання товплять ся,
Всі рвуть ся, топчуть ся, падають, встають
І шарпають ся в гору, щоб захопити
Хоч плід один, хоч кисличку одну
Із дерева знання. Потоки крови
І море сліз значать їх путь, — дарма !
Що хтось укусить того плоду, тому
Він попелом розсипле ся в устах,
Огнем пекучим бухне. А вкусивши
Отого плоду, кождий ще лютійший
Стає, озвірює ся на весь світ,
Мордує, ріже та кує в кайдани,
Валить і ломить те, що другий ставив,
Палить, руйнує — просто, божевільні !

А дерево життя стоїть та тужить :
Ніхто не рвесь до него ! На йому
Плодів не много, з виду не блискучих,
Захованих між листем та тернами,
Тож і не ласить ся ніхто на них.
А як часом, відбившись від юрби,
До него хто наверхнесь, покоштує
Плодів чудових і почне гукати
На других, щоб ішли туди, — то мов
Ворони кидають ся всі на него,
І бють і рвуть і мучать і калічать
Єго, мов за найтяжшу провину.

Аж ось два звірі на майдані стали.
Один під деревом знання засів
Величній, нерухомий і суворий,
З лицем жіночим дивної краси,
І з тілом льва. Мов нетлі до огню,

Так люде-привиди роєм безмірним
Єго обсіли, мов про щось питають.
Глибоку тугу і пекольную муку
В їх лицах видно, тіні їх тремтять,
І очі й душі висять на устах
Почвари. Ся-ж мовчить, і не змигне
Очима. Знов ройі людей товплять ся
До дерева знання, і бють ся, рвуть ся
За плід єго, йдять — і знов вертають
До звіря — та спокою не знаходять,
Мов листє те осіннє, гнане й бите
Грізними, супротивними вітрами.

А другий звір під деревом житя
Засів: з крилами лилика, з хвостом
Як пава, з кіхтями орла, із тілом
Хамелеона, і з жалом змийі.
Що хвиля він мінив ся і метав ся,
Манив до себе всіх, і всіх відводив
Від дерева житя. А хто в ньому
Поклав усю надію і за ним
На сліпо біг, той розбивавсь о камінь,
В тернах, ярах глибоких опиняв ся.
І піднімались руки, кидались
Проклятя — не на звіря-ошуканця,
А все на дерево житя. „Воно
Химера, ошуканство і брехня!“ —
Такий лунав важкий в повітрі гомін.

Глядів на вид сей Каїн, і немов
Ножем по серцю різало єго.
Єму здавалось, що весь біль, всі муки,
Всі розчарованя тих мільонів
В єго душі бушують, серце в нім
Кліщами тиснуть, торгають нутро.
І він закрив лице своє руками
І скрикнув: „Ох, досить, досить, о Боже!
Не хочу більш глядіти на сей вид!“

В тій хвили сонце потонуло, пітьма
Лягла на землю і закрила рай.
Та біль в души у Каїна остав ся,

Несвіцький, острій біль. Він застогнав,
І на студену площу ледовую
Мов труп звалив ся.

Холод ледовий
Збудив єго. Вже серед неба сонце
Ясніло мляво, холодно всміхалось,
Мов зраджена, ошукана надія.
Де вчора рай виднівсь, стояла нині
Піднебною стіною мряка біла,
Немов заслона. Каїн не жалів
За райським видом; він один лиш чув
У серці голос: „Геть відсіля! Геть!“
І наче злодій, що в чужу комору
Закравшись, замість скарбу дорогого
Розпечене залізо в руку вхопив, —
Так Каїн вниз спішив з верха сніжного.
Важкі думи, мов над стервом круки,
Носили ся і крикали над ним.

І думав він: „Так от чим Бог дурив
Вітця, мене і всіх людей! Бо-ж певно,
Що без єго знання і волі се
Не сталось би! Бо й хтож роздер на двоє
Житє й знанє, і ворогів заклятих
Із них зробив? Чиж не єго се діло?
Тоді, коли осібно в раю він
Оті два дерева садив, заким ще
Создав Адама — вже прокляв єго,
Вже назначив весь рід єго на муку,
На вічне горе! Бо коли знанє
Є враг житя, то по щож нам бажанє
Знання? Чом ми не камінь, не ростина?
Коли хотів, щоб ми не коштували
Плодів знання, по щож садив те древо
І тим плодам таку додав приману?
Коли хотів, щоб ми живі були,
Чомуж спершү нам не казав пойісти
Плодів із дерева житя?“

Мов чайка,
Що скіглить над дітьми по над багном

Літаючи, о трощу бє грудьми,
То знов до сонця вивернєсь в лету,
І все кричить і бєть ся й колесить, —
От так і Каїнова дума-скрута
В тїм безконечнику металась, билась
Без виходу. Усївши під скалою
Він спочивав, холодним потом злитий.
І зажмуривши очи, знов побачив
Той райський вид, і на нову дорогу
Думки єго зійшли.

„Що се — знанє?
Чи справдіж так житю воно вороже?
Здаєть ся — так! Оте знанє нещасне
У мойім серці розбудило лютість
На брата, вбійцею мене зробило —
За те, що він, не думавши, по просту,
Мене нагнуть хотів у ту саму
Дитячу простоту, з котрої дух мій
Давно вже вийшов. Те знанє кудияж
Веде потомків мойіх? Звірїв, птицю
Й себе мордують, землю сплїндрували
Шукаючи, кого-б і що-б убити.
Усякий камінь острій та твердий
Для них на ніж, на спис, стрілу придав ся;
У оленя на теж зривають роги,
У звіря зуби. Жінка говорила,
Що винайшли якесь таке каміне,
Котре в огні розтоплюєсь мов віск,
І вивчились робити з него стріли,
Ножі і списи твердші і острійші
Ніж з кременю. От де веде знанє!
Кров, рани, смерть — єго найперші дари.“

„Так по щож ми бажаємо знаня?
Значить, бажаєм смерти? Ні, неправда!
Хібаж я смерти Авеля бажав?
Я жить хотів по своєму — більш нічого.
Хіба стрілець бажає смерти звіря?
Він хоче жить, єму потрібно мяса!
Він хоче жить і мусить боронитись,
Щоб звір єго не зїв! А той, що лук

І стріли видумав, чи смерти він
Бажав чиєї? Ні, бажав лиш жити,
Придумував підмогу для життя!
Значить — знанє, то не бажанє смерти,
Не враг життя! Воно — веде к життю!
Вбезпечує житє! От в чім вся річ!
Як та стріла, що забиває птицю,
Сама — не птиця! Як той ніж, що ріже,
Сам не убійця! Так значить — знанє
Не винно тут! Воно ні зле, ні добре.
Воно стає ся добрим або злим
Тоді, коли на зле чи добре вжите.
А хтож єго вживає? Хто єго
В руці держить, як той стрілець стрілу?
Хто той стрілець?“

Не привичний до думки
Старечий ум, мов раненая птиця,
Метав ся, тріпав ся у темноті,
Та відповіді на питанє тєє
Не міг найти. І знов у інший бік
Звернувсь.

„А щож те дерево життя?
Яка в плодах єго укрита сила?
Чи справді в'ни безсмертє можуть дати?
Здаєть ся ні! Оті немногі люде
Там в раю, що плодів тих коштували,
Під лютими ударами юрби
Вмирали, бачилось, і пропадали.
Так щож давав їм плід той? А! вгадав!
Вони на смерть ішли, мов на весіле,
Вмирали з усміхом; із ран, із мук
Вони катів своїх благословляли.
Що се значить? Знать смерть їм не страшна!
Знать жерело життя було в їх серці!
Яке-ж се жерело?...“

„Я бачив: скоро
Хто плоду з дерева життя вкусив —
Прояснювавсь увесь, благим спокоєм
Проймавсь, і голос піднімав і кликав

Усіх до себе, ворогів найгірших
Мов другів обнімав, і був неначе
Той плястер меду чистого, солодкий
І запахуючий, ясний і поживний,
Одним чутем святим наскрізь пронятий.
Значить: чутє, великая любов —
Ось жерело житя!“

І скочив Каїн,
Мов звір сполоханий, і оглядав ся
Довкола, і шептав немов в нетямі:
„Чутє, любов! Невжеж се так, о Боже?
Не вже в тих двох словах малих лежить
Вся розгадка того, чого не дасть
Ні дерево знання, ні загадковий
Той звір не скаже? Бідні, бідні люде!
Чого до того дерева претесь?
Чого від того звіря ви ждете?
Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всі звірі можуть!
Чутє, любов! Так ми-ж їх маєм в собі!
Могучий зарід їх у кождім серці
Живе — лиш виплекать, зростить єго,
І розівесь! Значить, і жерело
Житя ми маєм в собі, і не треба
Нам в рай тиснутись, щоб єго дістати!
О Боже мій! Не вже-ж се може бути!
Не вже ж ти тільки жартував, як батько
З дітьми жартує, в той час, як із раю
Нас виганяв, а сам у серце нам
Вложив той рай і дав нам на дорогу?“

В тій хвили Каїн наче просіяв.
Чудовий супокій розлив ся враз
В єго душі. Забулись всі страждання!
І сонце гріло, і земля ясніла
Вся в золото й рожевий блиск повита,
Мов дівчина, що з купелі виходить.
На хвилю, опянілий щастєм тим,
Він стратив пам'ять, і за грудь рукою
Хапавсь, і сам собі не вірив.

„Боже!

Не вже се правда? Навіть в моїм серці,
Гнилім, побитім і закаменілім,
Жиє ще, розвиваєсь і цвите
Те райське сімя, та свята любов!
О так! Я чую се! Тепер, по довгих
Літах проклятя я відроджуюсь
І оживаю! Наче крига леду,
Так присла в серці моєму ненависть.
Міні так дуже жаль усіх людей,
Тих бідних, засліплених! Я їх так
Люблю з їх сліпотою й лютим горем,
З їх поривами до добра! Страшні,
Могучі ти покуси їм, о Боже,
Порозставляв в дорозі, а слабою
Натуру їх вчинив! Отсе мізерне
Знанє, котре мов іскорку хоронять
І роздувають — що їм з него! Тьма
І загадка сидить при нім на стражи.
А ту дорогу, що веде до серця,
До щирої любови — другий звір
Загородив — хімера бистокрила,
Котра манить, і найяснішу правду
У привид, у ману пусту змінє.
І мечуть ся вони, мов лист сухий
В осіннім вітрі — ріжуть і мордують
Одні другіх лютійше звірів лютих,
І риють ся в землі, до неба рвуть ся,
Пливають по морю — в небі чи за морем
Шукають раю, щастя, супокою,
Шукають того, що лиш в серці своїм,
В любові взаїмній можуть ізнайти!“

„І щож, хібаж по вік їм так блудити?
Хібаж ніколи не найдуть вони
Дороги прямої? Хібаж на дармо
Їм дане те бажанє невсипуще?
Ні, жити хочесь кождому! І кождий
На те і розум має, щоб жите
Від смерти відрізнити. І коли
Їм вказать дорогу до життя,
То певно не піде на стежку смерти.

Так я-ж отсю дорогу їм покажу!
Я, прадід їх, відслоню правду їм,
Тяжким терпінем віковим здобуту.
Пригорну їх до серця і навчу
Любить себе взаємно, занехати
Роздорів, сварів, здирства і убійства.
Я, перший вбійця, викуплю свій гріх,
Тим, що відверну всіх людей від вбійства.
О люде, діти, внуки, сиротята!
Покиньте плакати по страті раю!
Я вам єго несу! Несу ту мудрість,
Котра допоможе вам єго здобути,
У власних серцях рай новий створити!“

Так думав Каїн, і поспішним ходом,
Із серцем повним туги до людей,
Невигаслої теплої любови,
Прямує до села, і спотикаєсь,
Скупить хвилини дух перевести,
Щоб тільки швидше! Бєсь старєє серце,
Тріпочеть ся мов пташка. Наче вихор,
Старі, давно забуті згадки
Зворушились, коли з за горбика
Мов синя хмарка показав ся дим
Із людської оселі. Мов дитя
Що духу він на горбик вибіг, став,
І довго, довго видом тим впивав ся,
Що розстелив ся перед ним — сто раз
Милійший, ніж недавній привид раю.

Пишний крайобраз! В глибині єго
Велике озеро мов лазурове
Хрустальне зеркало, що в дали дєсь
Зливаєсь з небом. Береги, в роскішну,
Богату зелень прибрані, далеко
Повскакували в воду рукавами,
Полощуть ся та приглядають ся
Собі у тихім зеркалі глибокім.
А б́лизше сугорби, покриті лісом,
Немов вінком могучим відділили
Той тихий кут від решти світа.

Глянь!

Там в тихім за́ливі, не дуже близько
Від берега, мов стадо каченят,
Село розсілось. На палях товстих,
Повбиваних в дно озера, стоять
Низькі хатки покриті тростиною,
З піддашками й широкими кладками.
Дим курить ся із стріх. Жінки в хатах
Перекликають ся. По озері
Мов павуки снують човни легенькі —
То рибаки великі сіти тягнуть,
Кричать, гребуть веслами, та до сонця
Поблискують зубцями спіс спіжевих.

А супротив села на узберіжю
Майдан широкий, а на нім не пчоли
Роєм гуляють, не чмелі гудуть :
То молодіж сільська гуляє. В сонцю
Вилискуєть ся голе, смагле тіло,
Лунають срібні голоси, легенький
Вітрець волосе чорне розвіває.
Одні на взаводи біжать, а другі
Круті танці водять, ті збирають
Блискуючі раковини над водою,
Тамті великий натягають лук
І до мети стріляють, деякі ж
Старого діда обступили, що
Сидить на камени, брязчить на струнах,
І щось співає.

Все те Каїн бачив

Мов на долоні, плакав і сміяв ся
Із радости. Він так давно не бачив
Людей! І вид їх мирного житя,
Йїх праць, забав і розривок щоденних
Таким єму чудово гарним видавсь,
Що причарований він став на місці,
Глядів і оком не змигнув, впивав ся
Тим видом, мов найбільшим щастєм земним.
В тім крик зробив ся між дітьми: у лука
Струна́ порвалась. „Діду, діду Лемех,
Направте лук!“ І дід покинув грати,

І лук узяв, руками пильно шунав
З усіх боків, махаючи при тім
Похиленою головою. Каїн
Від разу догадавсь, що він сліпий.
Ось виняв він з за пазухи струну
І на роговий лук нап'яв, і брязнув
По ній. Мов ластівка зацвіркотала
Струна, і щось немов вступило в діда.
„Ех, діти!“ — скрикнув він і з місця встав,
„Старий я став, сліпий, а ще готов
Поміряти ся з вами при стрільбі.“

„Го, го, дід Лемех до стріли бересь!“ —
Загомоніли хлопці. — „Браво діду!
Давайте з нами до мети стріляти!“

„Де ж та мета? Ведіть мене туди,
Де стаєте!“

В тій хвили ті, що бігли,
Побачили, як Каїн наближав ся
На край майдану.

„Горе! Хтось чужий
Іде! Розбійник! Лісовий дикун!
Ратуйте, діду!“

І немов курчата
Від яструба, вони до діда збіглись.
Дрогнув дід Лемех.

„Де є той дикун?“
Спитав суворо.

„Із за кедра вийшов!
До нас іде!“

І Лемех ані слова
Не мовив більш, на лук нову стрілу
Вложив і — вистрілив.

„Стій, Лемех, стій!“ —
Роздав ся голос. „Я твій прадід Каїн!“

Та в тій же хвили остра стріла
Їму попала прямо в серце. Спочив

У гору Каїн, і лицем на землю
Упав, аж вістріє вилізло плечима,
А руки судорожно в землю врились
І задубіли так.

„Гура! дід Лемех!“ —
Хлопята крикнули, та Лемех тільки
Махнув рукою. Він мов труп стояв
Блідий, недвижний, лук і стріли впали
На землю.

„Що вам, що вам, діду Лемех?“
Защебетали діти, але дід
Ледви промовив стиха: „Що сказав
Отой дикун?“

„Сказав, що він є Каїн,
Ваш прадід.“

„Каїн? То не може бути!
Мій прадід Каїн! Діти! Се ж було б
Страшне нещастє, сли б була се правда!
Глядіть лиш, де він, що з ним?“

„Він упав
Отам близь кедра і лежить спокійно.“

„Ходім до него! Може він живий!
О Боже, хорони мене від того лиха,
Щоб Каїнову кров я мав пролити!“

І спотикаючись, тремтячи весь
Дід Лемех рушив, а за ним юрбою
Ішли хлопята. Хоч сліпий, він прямо
Ішов туди, куди пустив стрілу,
Аж поєи не спіткнув ся і не внав
На трупа Каїна.

„Се він! Се він!“ —
Мов божевільний скрикнув Лемех. „Діти,
Пропали ми, пропав увесь наш рід
На віки вічні! Каїн смерть прийняв
Із мойіх рук! Біжіть, зовіть батьків,
Зовіть усіх сюди!“

І поки діти
Побігли по батьків, дід Лемех сів
При трупі, й доторкаючись рукою
Лиця єго й прострілених грудей,
Завів мов над колискою дитини
Тремтячим голосом старезну пісню :

„Слухай Цілля, слухай Ада,
Дому мого відрада,
Каже божий глас :
Хто над Лемехом глумить ся,
На нім Лемех буде мстити ся
За раз — сім раз.
А хто Каїнів убійця,
То на тім сам Бог пометить ся
Сімдесять сім раз.“

Раз по раз мов безумний він співав
Сю пісню. Вже зійшлося усе село
На вість тривожну. Всі широким кругом
І трупа і убійцю обступили.
В кінці немов прокинув ся дід Лемех
І голову підвівши, наче сонний
Промовив : „Що, чи є тут хто при мні?“
„Ми всі тут, діду! — загула громада.
„Так плачте, діти! Се наш предок Каїн,
Проклятий Богом за убійство брата,
І семикрат проклятий ще за те,
Що наблизивсь до нашої оселі
І смерть прийняв із моїх рук! Та смерть
На нас прокляте божє навела
І пімсту на дітей і внуків ваших!
Тож плачте, діти! Плачте над собою!
А сего трупа, се прокляте тіло
Не доторкаючись похороніть,
Щоб світа божого він не поганив,
Щоби на него сонце не гляділо,
Щоб звір єго найівшись не сказив ся,
І птиця наклювавшись не здихала!
Зносіть каміня і немов собаку
Прикиньте ним єго, піском засипте
І обсадіть тернами! Най по вік
Прокляте буде місце, де поліг він!“

І кинулась громада з диким криком
І стогоном прикидують камінем
Мерця. / А він лежав немов дитя
Вколисане до сну, простягши руки,
З лицем спокійним, ясним, на котрому,
Здавалось, і по смерті тліла ще
Несказана утіха і любов.
Та швидко купою каміня труп
Покрив ся; кинений із близька камінь
Розбив всю чашку, сплющив до землі,
Похоронив на віки під собою.

П Я Н И Ц Я.

Присвячую „великому писателеви руської землі“,
гр. Л. Н. Толстому.

Був то раз собі п'яниця:
Все пропив, що тільки мав.
Чи то піст був чи м'ясиця,
Все один закон тримав:
Чарка, „бляшка“ чи скляниця,
Пив і все припоминав:
„Дай нам Боже, що нам треба,
А по смерті гоп до неба!“

Чоловіче чи жіноче
Товариство він любив;
Як ніхто вже пить не хоче,
Він хоч до сволока пив:
„Щур та пек! Здоров сволоче!
Щоб ти черги не хибив!
Дай нам Боже, що нам треба,
А по смерті гоп до неба!“

І таку вже мав натуру:
Ніде чарки не минав,
Добрий трунок пив, чи люру;
Чи кінчив, чи починав,
То все щиро а не з дуру
Імя боже споминав:
„Дай нам Боже, що нам треба,
А по смерті гоп до неба!“

Та зимою раз підпивши
Нічю з коршми прямцював;

Стежку просту змиливши
У снігу заночував, —
Мов в перину ноги вкривши
Як заснув, то вже й не встав.
Мов пташина сонна, біла
Дух стрепавсь і пурхнув з тіла.

Прокидаєсь. „Бррру! Огідно!
Аджеж се я вмер, бігме!“
Труп в снігу, що вже й не видно,
Дух стрілою в гору дме.
Стало страшно так і встидно..
„Ну, як чорт мене візьме?
Ще смолу заставить пити!
Радше-б в „Общество“ вступити!“

Та тепер було вже пізно:
Райська брама перед ним.
І з гори глядить так грізно
Огнекрилий херувим.
Коло брами не завізно —
Стука, стука бідний Клим,
Шепче, ждучи ласки з неба:
„Дай нам Боже, що нам треба!“

Пан Біг в небі зачуває:
Знає, хто се, та мовчить,
І Петрови повідає:
„Глянь но Петре, хтось стучить!“
Ось Петро ключа виймає
І до фірточки спішить.
„Хто там, гей? Чого потреба?
Хто калатає до неба?“

„Прошу ласки — Клим озвав ся —
Я пяниця, зву ся Клим.“
„Що, пяниця? — розкричав ся
Божий ключник — геть із ним!
Ти, небоже, в пекло справ ся, —
Тут не є пяницям прийм!“
Похололо в Клима в серці,
Далі так спитав крізь дверці:

„Божа воля й суд небесний,
Против него нам не стать!
Та скажи, мій пане чесний,
Як тя маю величати?
Чую голос твій чудесний,
Та парсуни не видать.“
Та Петро сим образив ся,
Так на Кліма розгрозив ся:

„Дурню, ти собі гадаєш,
Що й у нас ваш польський лад?
За що ти мя паном лаєш?
Чи то тут панів є склад?
Всі ми в небі рівні, знаєш!
Всякий всякому ми брат.
Я не жаден пан-канчучник,
Я Петро, небесний ключник.“

„А, то ти, святенький Петре! —
Клим утішно одвічав, —
Чом же так гірке, не тепле
Слово ти міні кричав?
А забув, як сам запекле
Ти Ісуса відрицав?
Я, що правда, пив надмірно,
Та Христа державсь все вірно.“

Вчув Петро, висок почухав,
Губи міцно затиснув,
Далі „руської“ понюхав
Тай тихенько геть шмигнув.
А паниця слухав, слухав, —
Знов у браму грюконув;
Та тремтить та стиха шепче:
„Дай нам Боже, що найлекше!“

Пан Біг в небі зачуває;
Знає, хто се, та мовчить,
І Павлови повідає:
„Глянь но, Павле, хтось стучить!“
Ось Павло свій меч виймає
І до брами ним бряжчить.

„Хто там? Жив знать дуже свято,
Що так в браму беш завзято?“

„Прошу ласки — Клим озвав ся, —
Я п'яниця, зву ся Клим.“

„Що, п'яниця б тут ще пхав ся?
Чи тут коршма? Геть із ним!
Марш у пекло! К чорту став ся!
Марш в огонь, смолу і дим!“
Став Клим, мов окропом змитий,
Далі так став говорити:

„В пекло, кажеш? Га, сли мушу,
То воно вже не втече.
А ти хто, небесний мужу?
Ось що рад я знати ще.
Голос твій паде у душу,
Та не бачу тя в лице.“
З неба голос бє здоровий:
„Я Павло, слуга Христовий.“

„А, то ти, святенький Павле! —
Клим до него гнеть озвесь. —
Ось хто тут в роскоші плавле!
Так се ти мя геть женеш?
А забув, колишній Савле,
Як ти двигав камінець,
Степана каменувати,
Всіх христ'ян хтів мордувати?“

„Бачиш, хоч який я грішний —
Горлом більш ніж слід текло —
Але знає Бог всевишній,
На таке не згоден зло.
А ти в дим мя гониш вічний!“
Не дослухував Павло:
Сюди-туди озирнув ся,
Тай від брами геть вернув ся.

Ждав наш Клим, що з того вийде,
Далі знов до брами бє.
Каже Пан Біг: „Гей, Давиде,
А поглянь но, хто там є?“

Взяв Давид „своє хламиде,“
Перед брамою стає :
„Хто ти? Що там за помана
Розщибаєся від рана?“

„Прошу ласки — Клим озвав ся —
Я п'яниця, зву ся Клим.“
„Що, п'яниця тут припхав ся?
Тут не місце! Геть із ним!
Там у пекло к чорту став ся,
Пить огонь, смолу і дим!“
Став наш Клим хоч сісти й плакати,
Далі так почав балакати :

„Острый наказ твій, та певно
Маєш право так владати.
Та скажи, благаю ревно:
Хто ти? рад би я вгадати.
Голос твій страшний смертельно,
Та парсуни не видати.“
„Тай дурак же ти безмізкий!
Я Давид є, цар жидівський!“

„А, то ти, Єссейів синку?
Бач, який ти острый став!
Чи як Урієву жінку
В чоловіка ти украв
А самому лист в торбинку
З засудом на смерть поклав,
Як дівчат, невинні діти
Заставляв ти труп свій гріти,

„Чи тоді ти присвятив ся?
Я п'яниця, бачить Біг,
Та сли б так в гріхи вгатив ся,
Сли б такий один лиш гріх
В мене на душі світив ся,
То я б просто в пекло біг.“
Вчувши се Давид лиш плюнув
Тай від брами геть посунув.

Знов бє в двері Клим, аж стогне;
Пан Біг слуха та мовчить.

Далі каже: „Соломоне,
Глянь но, хто там так гурчить?“
Той надів „своє короне“,
Йде до брами тай бурчить:
Хто ти є? чого бажаєш?
Що тут браму розбиваєш?“

„Прошу ласки — Клим озвав ся —
Я п'яниця, зву ся Клим.“
„Що, п'яниця тут припхав ся?
Тут хіба п'яницям прийм?
Геть іди, до біса став ся,
В пекло лізь, у сірку й дим!“
Став наш Клим, засумував ся,
Далі ось як обізвав ся:

„Вже четвертий раз се чую,
Що мій пляц на пекла дні.
Та заким ще помандрую
Там, де пряжуть у огні,
Ласку зволь міні отсюю:
Хто ти є? скажи міні!“
„Ну, се ласка не велика:
Я є Соломон владика.“

„Соломонс, як же-ж марно
Смієш ти мене губить?
Чи забув ти, як то гарно
Вісімсот жінок любить?
Я з одною жив безкарно...
Також б'овванам кадить
Я не думав ані трішки,
Хоч вони в нас ходять пішки.“

Вчувши слово те як змитий
Соломон кудись побіг.
Клим став знов у браму бити,
Далі крикнув як лиш міг:
„Господи, чи ти сердитий,
Чи лиш суд святих твоїх
Від небесного одвірка
Гонить мя, де дим і сірка?“

„Господи, я грішний, клятий,
Та оті святці, що тут
Приходили геть мя гнати,
Ще грішнійшіі мабуть!
Можуть ті тут панувати,
То найди й для мене кут:
Я-ж не бив, не дер, не смикав,
І твоє імя все кликав.“

Пан Біг в небі все те слухав,
Усміхавсь і ждав кінця.
Клим до брами вже не бухав,
Став мов та блудна вівця
І розплакався. Бог порухав
В плечі Ноя праотця:
„Глянь но, Ною небораче,
Там під брамою хтось плаче“.

Ной потюнав, прислухаєсь:
Справді плаче і рида.
Ось він лагідно питаєсь:
„Хто там?“ Клим відповіда:
„Клим п'яниця. Кепсько маєсь!
Смирно я прийшов сюда,
Ласки в Бога доступити,
А мене шлють сірку пити.“

„Сірку пити? Тьфу, небоже!
Навіть найстаршим чортам
Се пите зовсім не гоже,
Не то нам! Та біс йій там!
Хто як хто, а Ной те може
Присвідчить усім світам:
По при звісні райські ябка
Є найліпше — добра канка.

„О, вживав — не укриваю —
Тої капочки і я,
І о ній ще й нині в раю
Згадує душа моя.
То й на тебе Бог, гадаю,
Не візьме з кута кія.

Сли лиш тим гріхом ти грішний,
То ходи у рай предвічний!“

І Ной батько сідоглавий
Клима стиха в рай впуска.
Пан Біг добрий і ласкавий
Тож не вигнав піяка.
Ну, считає хто цікавий,
А мораль сего яка?
О, моралі тут три бочки,
Ось дві три важніші точки :

Любиш, брате, чарку живо,
Дякуй Богу і за се!
Лучше хто не мід і пиво,
Ніж хто братню кровцю ссе.
Не з п'яниць найбільше жниво
Чорт у пекло понесе.
Ти ж по смерті по піяцки
Лізь у небо хоч би рачки.

Сли святі тебе полають,
Ти надії ще не трать :
Свій уряд вони лиш знають,
Не всю божу благодать.
Просьби, сльози силу мають
Ноя в поміч підізвать.
Та ще й те май на прикметі :
Впивсь, спи в коршмі, не в замєті.

Відень, декабр 1892.

ЦАР І АСКЕТ.

ІНДІЙСЬКА ЛЕГЕНДА.

Посвячую С. І. Щербацкому.

*В непривітній, далекій чужині,
В наддунайській столиці шумній
Мов криницю посеред пустині
Я найшов Тебе, друже Ти мій.*

*І як рад, хто в пустині кочує,
Край криниці в жару спочиває,
Так і я, одинокий в тім здвизі,
Із Тобою любив розмовляє.*

*Як криниця і небо і зорі
Відбива на перловому дні,
Так слова Твої чесную душу,
Світлий ум виявляли міні.*

*Про індійську країну чудову,
Про індійського духа розвій
Ми не раз заводили розмову —
Тут уважний слухач був я Твій.*

*Так прийми-ж отсю вбогую пісню,
Одну вітку з індійських дібров,
Яко спомин далекого друга,
Наших щирих, братерських розмов.*

I.

Дух гордості, що дмесь понад людство
І світ увесь опанувати хоче
І в своїм ході топче серце людське
Зарівно з червяком мізерним — він
Не згиб іще й мабуть во вік не згине.
В порфірі царській, у вояцкій збруї,
В аскетовім лахмітю чи в словах
Бездушних книжників ховаєсь він,
Немов змія в сухому листю: ось-ось,
Коли найменш єі ти сподівав ся,
Вона з укритя вилізе й страшними
Суволями опутає тебе,
Затроїть душу зубом йідовитим.

Колись лице Медузи Форкісівни
Ту силу мало, що зміняло в камінь
Усякого, хто в него зазирнув.

Поезіє, красавице чудова,
Твоє лице подібну силу має
Зміняти камінь самолюбства й злости
У сльози, в співстражданє до людей.

От тим то ти завзятий, вічний ворог
Змийі страшної — гордоців надлюдських.
Окрилюючи духа ти zarazом
Змяхчавш серце, вказуєш єму,
Як много спільного, і горя й сліз
І радощів дрібних і зла і блудів,
Наймогутнійших, велитнів людських,
З найслабшими, потоптаними в'яже.
Ти вказуєш в картинах незабутних
Капризи долі, що могучих, славних
І благородних із вершин людства
Скида на дно і втоптує в багно
І серце йіх разить стома мечами,
Щоб знов потім, очищених стражданєм,
Явить йіх в людскости найкраснім блиску.

Ти, що в душі Софоклевій колись
Сліпця Едіпа постать оживила,
Ти, що Шекспірови вказала шлях,
Як самовладця і тирана Ліра
Перетворить в дитину-чоловіка —
Навчи й мене вкраїнським тихим словом
Причарувать замерклі, старосвіцькі
Величні постаті з над берегів
Святого Гангеса — старця-аскета
Грізного Вісвамітри, і царя
Прекрасного, мов місяць в повнім блиску,
Великого страдальця Гарісчандри. *)

II.**))

У краю Кóсаля в великім лісі
Жив в давню давнину пустинник славний

*) Гарісчандра в санскрітській мові значить ясний місяць.

**) Легенда, котру тут подаю, є вільна переробка одного епізоду санскрітської книги Маркандея-Пурана. Книги звані „Пурана“ (святі повісті) займають у санскрітській літературі доволі видне місце. Їх усіх 18 і разом вони обіймають 1,600.000 віршів, а майже друге тільки обіймають тзв. Упа-Пурани (менші Пурани), з чого можна собі виробити виображене о обемі тої величезної літератури. Пурани належать до найпізніших творів санскрітської літератури і повстали в часі від VII. до XII. віку по Хр. а то й ще пізніше. Навязуючи до святих книг Веди і до великих національних епопей Магабгарати і Рамаяни, Пурани оповідають „про сотворенє і відновленє світа, про поділ часу, про встановленє законів і релігії, про родовід патріархальних родин і царських династій“. Без сумніву, в тих нових Пуранах, доси ще дуже мало простудіованих європейськими вченими, в масі новішого, брахманського віршованя заховалось чимало зломків давнішої, свободнішої творчости, багато перлів поетичних високої стійности. До найкращих належить безперечно повість про терпіння царя Гарісчандри. Повість ся була в старій Індії дуже популярна і належить до найстарших легенд індійських; завязки єї стрічаємо вже в найдавніших брахманських поясненнях Веди, в так званій Айтарейя-Брахмана. Так само популярною була історія царя-аскета Вісвамітри. Обі ті історії в різних віках різно оброблювані становлять нині великий хаос різнородних і незгідних з собою варіантів. Взявши основою своєї переробки варіант мабуть найпізніший, що становить глави VII. і VIII. Маркандея-Пурани (я користував ся текстом (транскрібованим) і перекладом Ріккєрта (Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft XII.), я позволив собі супроти оригіналу поробити деякі зміни. Поперед усього індійський розмір і індійський спосіб оповідання я за-

Брахманець Вісвамітра.*) Походив він
З багатой сім'ї, не знав ніколи горя,
Мав жінку і дітей і жив щасливо.
Та вичитавши у брахманських книгах
Про величезну силу й міць покути,
Котра перемага людську природу,
Дає безсмертність, силу, щоб в повітрі
Літати, вмирати й воскресати, в огні
Стояти й не горіти, навіть силу
Богів перемагати, небесні брами
Ломати і паном бути на всю вселенну,
Він забажав все те собі здобути.
Вглубившись пильно у святії книги
Він вичитав із них усе: коли
І як потрібно брати ся до діла,
І як його вести і як вершити.
Тоді покинув жінку, діти, дім,
Близь міста Косаля в великий ліс
Пішов і там в гущаві найгустійшій
Серед гадюк і тигрів і дерев
Молив ся духом і мовчав устами,
В одежі із кори сухої, босий,
Простоволосий, постив, не змигнув
Ні разу оком у твердій молитві,
На терню спав і тіло сік різками,
Руками за гиляку учепившись
Цілими днями висів над огнем
І дух свій углубляв в таємність Брами.

мінів нашим, сучасним; я не хотів давати перекладу індійського тексту, але індійську легенду по нашому оброблену; задля того я, держачи ся в загальї вірно ходу оповідання Пурани, позволяв собі декуди коротити, інде знов ширше малювати деякі сцени і ситуації, про те дбаючи, щоби легенда на сучасного читача робила хоч в приближеню таке вражінє, яке мусіла в санскритськїм оригіналі робити на давніх Індусів. Задля тої самої причини мусів я мітологічний Deus ex machina, котрим кінчить ся легенда індійська, усунути і замінити його закінченєм, котре по мойїй думцї більше відповідає нашим почутям і поглядам.

*) В ріжних легендах походженє Вісвамітри ріжно розказано. Найчастійше він походить і з царської сімїї, та я тут приймаю таку відміну, котра найліпше надає ся до ходу дальшого оповідання.

Так вісім літ минуло тій покуті.
Про Вісвамітру скрізь пішла по краю
Велика слава. Вчені брахманці,
Святі аскети і царі побожні
Сходилися до него, щоб послухать
Їго розмови і єго молитви,
Поцілувать єго зівялу руку,
І доступить єго благословенства.
І говорив з усіми Вісвамітра
Розумно, людяно, та розтлівала
У серці в него гордість безконечна.
І подвойив він ще свою покуту,
День в день доводив тіло до зомління,
Щоб дух скріпити, прояснити думку.

І вже девятий рік отак минав.
Ще день один, ще ніч одна, й скінчить ся
Страшна покута, дух розверне крила,
Просьє наче сонце над землею,
Все обійме, всі тайники зглубить,
Все опанує, і не буде в світі
Ні понад світом для єго границі.
Ще день один, та се найтяжший день.
Найменша похибка, найменша слабість
Чутя і волі знівечити може
Плід довголітньої єго покути.

Стоїть в твердій молитві Вісвамітра,
Стоїть мов камінь, не поворухнеть ся.
Демони страшать стать єго худая,
Поморщена, порепана від спеки,
Корою вкрита, довгее волосє
Не чесане, скудовчене вітрами
І слотами. Ще день один, ще ніч
Одна, і щезне сила всіх демонів,
І перейде вона до Вісвамітри,
Що станесь їїх князем непоборимим.

Та цар демонів, Рудра*) бачив се
І в серці своїм вчув тривогу зимну

*) Одна з незлічимих назв бога Сіви.

І так почав сам в собі помишляти :
„Ще день один, а сей аскет худий
Покутою здобуде божу силу
І змусить нас усіх, щоб перед ним
Впадати на коліна, будь йому
Рабами й слугами до віку. Сила
Їго молитви і єго страждання
Не позволя міні єго торкнутись ;
Покус моїх давно він не лякаєсь.
Щож маю я вчинити, щоб від разу
Понівечить весь плід єго покути ?
Як доведу єго до того, щоб
Схибив в чім небудь у остатній хвили ?“

Так клопотав ся цар лісних демонів,
Що любить всякі перепони класти
Святим аскетам та й усяким людям
Так міркував, аж впав на добру думку
І зараз взяв ся виконать єї.

III.

У тому лісі полював в ту пору
Цар Гарісчандра, Косалі володар.
Високий, статний, молодий, вродливий,
Недавно ще він на престолі сів,
Недавно з Сайвією одружив ся,
Красавицею з княжого гнізда,
Недавно радощів зазнав батьківських :
Рогіта, син єго, семиліток,
Мов сонце красний, ріс єму на втіху.

Сего побачив Рудра, цар демонів,
І в тійже хвили голосом жіночим
Незримий у гушаві закричав :
„Ратуй ! Ратуйте ! Гину ! Бють, мордують !“

Спинив ся цар, послухав... Благородна
Душа зворушилась. Не довго й думав,
А кинувшись туди, де чути голос
Трівоги й болю, закричав : „Не бій ся !
Я тут ! Я цар ! Спішу тобі в підмогу !“

І біг ломаючи перед собою
Колюче тернє і густії корчі.
Крик не вгавав. Огнівавсь Гарісчандра
І крикнув голосно як тільки міг:
„Що за безумець там огонь у поли
Свої збирає? Що за нелюд сміє
Напастувати жінку беззахистну
У мойім царстві, тут, де я паную,
Де я зближаюсь? Близьк мові сили
Спалить єго! Із мого лука стріли
Пявками стануть, що із жил єго
Нехибно тепле висосуть житє!“

Так кричучи на поляну прибіг,
Серед котрої між дерев високих
Стояв на покаяню Вісвамітра.
Зжахнув ся цар побачивши єго,
Пізнав, що демонська була покуса,
Рад був сховатись, щезнути, пропасти,
Та вже було за пізно.

Вісвамітра

Почувши крик могутий Гарісчандри
Розсердив ся і скрикнув: „Чи сказив ся?“
І в тійже хвили щезла міць єго,
Щез добуток девятилітних трудів,
Пропало все, що мав він осягнути,
І він почув себе таким слабим,
Безсильним, грішним, злим, від святости
Далеким, як колись у світі був.
І запалав страшенний гнів у серці
Єго на Гарісчандру. Мов мара
Грізна він обернув ся до царя
І крикнув: „Га, безумний! Стій! Чекай!“

Схиливши очі і зложивши руки
На груди, мов перед святим, стояв
Цар Гарісчандра, поки звільна, ледви
Волочучи зівялі в постах ноги,
Приблизив ся до него Вісвамітра.
Тоді, упавши перед ним на землю
Заговорив покірно Гарісчандра:
„Не гнівай ся, угодниче святий!“

Не з злої волі, не з плохої думки
Я перебив твою тишу глибоку
І збунтував твою молитву! Пробі,
Кленусь тобі, лиш крик отой болющий,
Жіночий крик, що тутка роздавав ся
І помочи благав, мене спонукав
До того, що я з криком тут явивсь.

Вісвамітра.

Нещасний! Як би знав ти, кілька горя
І страти крик твій причинив міні!

Гарісчандра.

Святий покутнице! Хай вишній Індра
Мене хоронить від лихої думки!
А сам скажи, чи чувши крик такий
Не мусів я з святого обов'язку
На поміч бігти? Тож не сердь ся, отче!
Давати дари, правом захищати,
Оборонять мечем і крепким луком,
Сеж обов'язки головні царя.

IV.

Свою сердитість переміг аскет,
Та думки він про пімсту не покинув.
І вид приймаючи святий та божий
У серці своїм міркував: „Чекай!
На обов'язках своїх йїздиш ти,
На обов'язках я тебе спіймаю!“

Вісвамітра.

Се правду ти сказав, могучий царю.
Та доповідж до решти вже: кому
Давати дари? Захищать кого?
Оборонять кого мечем і луком?

Гарісчандра.

Давати дари поперед усіх
Брахманцям мудрим і святим аскетам

А також всім убогим і потрібним;
Давати захист сиротам і вдовам
І всім покривдженим; меча і лука
Вживать на кривдників і розбишак.

Вісвамітра.

Так от се я стою перед тобою,
Брахманець і аскет, і ти вважай
Сповнить на мні свій перший обов'язок.
Я-ж сирота, покривджена тобою,
Бо своїм криком безголовим ти
Відняв у мене плід девятилітніх
Заслуг і трудів, всю чудовну силу,
Що завтра мала наче ясне сонце
На всі світі велично заяснити.
Отак покривджений я захисту
Шукаю в тебе і повинен ти
Сповнить на мні свій другий обов'язок.
Хто кривдник тут і розбишака — знаєш,
Так сповною же й свій третій обов'язок!

На серці похоллоло в Гарісчандри.
Блідий, тремтячи наче лист осики,
Похилений, мов тростина від вітру
Стояв покірно він перед аскетом.

Гарісчандра.

Страшний мій гріх, вина моя безмірна!
Сам бачу, що нічим єї не в силі
Спокутувать! Та змилуй ся, святий
Угодниче, не знівеч, не зітри
Мене відразу в прах своїм проклятем,
Як я на тебе заслужив! Не має
Страшнішого під сонцем ні на небі,
Як гнів святих, брахманцеве прокляте!
Скажи, яку прийнять міні покуту?
Якії дари дать тобі? Промов же!
Все, все, чого ти тільки забажаєш,
Хоч як би важко се міні прийшло ся,
Все дам тобі, щоб гріх свій відмолити.

Вісвामітра.

Нехай-же буде так, як ти говориш!
Скажи-ж тепер, що можеш дати міні?

Гарісчандра.

Богато срібла, золота й каменя
Чимало дорогого.

Вісвामітра.

Се за мало.

Гарісчандра.

Весь мій маєток, сел і міст чимало.

Вісвामітра.

І се за мало.

Гарісчандра.

Все царство, весь мій край від гір до моря.

Вісвामітра.

Приймаю се, та сего ще за мало.

Гарісчандра.

Чого-ж ще більше в мене ти жадаєш?

Вісвामітра.

Того, що всім тим дарам є корона:
Жадаю права — царську жертву діяти.

Гарісчандра.

Значить, жадаєш, щоб я й царську власть
Тобі віддав?

Вісвामітра.

Жадаю.

Гарісчандра.

Буде так.

Усе тобі прирік я, весь я твій,
То й право се тобі я передам.

Вісвамітра.

Жадаю, щоб ти зараз се вчинив.
Отам твій кінь осідланий стоїть,
А ось на тобі царський плащ злотистий.
Сей плащ віддай міні і на коня
Всади мене, а сам за поводи
Коня візьми й веди мене у город
І по дорозі викричай: „Гей люде!
Я Гарісчандра, доси ваш володар,
По божій волі нині уступаю
І власть свою сему передаю.
Се Вісвамітра, се святий угодник,
Що вам від нині буде царювать!“
Отак кричи, а в Індровій божищі
Передаси міні свою корону.
Коли сего не схочеш учинити,
То видко буде, що лиш на устах
Все маєш обов'язок, а не в серці.
Та знай, що всемогущий мій проклін
В такому разі не мине тебе.

Гарісчандра.

Святий аскете! Не допустить того
Високий Індра і пресвітлий Агні,
Щоб я ломав раз даний заповіт.
Все те, чого від мене ти жадаєш,
Наскрізь оправдане й не може быть
Інакше, і усе те я сповню!

І знявши царський плащ свій, він надів
Єго на Вісвамітру. І привівши
Коня, він посадив на нім аскета,
А сам узяв за поводи коня
І мов слуга у город попровадив.

V.

До заходу хилилось сонце ясне,
Коли в високій Індровій божниці
В димах пахучого кадила, серед
Врочистих співів і молитв горячих
Цар Гарісчандра передав свою
Корону Вісвамїтрі, передав
Найвисше право — царські жертви діять.
Прийняв корону з рук єго аскет,
Та не вкладаючи єї на себе
Оттак до Гарісчандри обізвав ся.

Вісвамїтра.

Ще я не цар, то-ж про одну ще річ
Позволь тебе спитати. Чи ти знаєш,
Що писано в законів царських книзі?
Сли цар живий передає свою
Корону другому, то з нею разом
Повинен дати єму і царську жертву,
А ні, то тільки скарбу золотого,
Щоб царську жертву можна окупить.

Гарісчандра.

Се справді так, і я нічим не хочу
Супротив тих законів прогрішитись.
Та тільки я-ж увесь маєток свій,
Усе добро, всі скарби і все царство
Віддав тобі, так відки-ж я візьму?

Вісвамїтра.

Хібаж закон питає, відки ти
Візьмеш? Хібаж для того, що тобі
Не звісно се, змінити божу волю?
Візьми де знаєш, вижебрай, вкради,
А те, чого закон жадає, дай!
Інакше знай, що не мине тебе
Моє прокляте.

Гарісчандра.

Змилуй ся, святий!
Усе тобі віддавши, я лишив ся
Убогий, голий. Тільки жінка й син
Міні лишились. Та про те не бійсь,
Свій обов'язок я сповню нехибно.
Пожди лишень, дай час міні здобути
На стільки скарбу, скільки потребуєш,
А я напевно все тобі віддам.

Вісвамїтра.

Нехай і так! Та сам міні скажи,
Як довго маю ждати на твій дарунок?

Гарісчандра.

Я думаю, що місяць досьить буде,
За місяць чень на скарби розживусь.

Вісвамїтра.

Ну, памятай же! Пристаю на се,
І з тим вкладаю царську корону.
Ну, а тепер скажи міні, коли
Ти передав міні свою корону,
Свої права і все своє добро:
Хто тут є пан і цар у сьому краю?

Гарісчандра.

Ти, батьку, і ніхто окрім тебе.

Вісвамїтра.

А чим же ти тепер себе вважаєш?

Гарісчандра.

Підданим твоїм вірним і слугою.

Вісвамїтра.

Сли так, так ось тобі є розказ мій:
Із свого дому і з усього краю

Ти з жінкою своєю й сином маєш
Ще нині геть іти без відволоки.
Всі шати дорогії, всі прикраси
Лишавши тут, ти мусиш із кори
Тверду одежу сам собі пошити.
А через місяць у преславний город
Варанасі прийти повинен ти
І перед брамою на мене ждати,
Держачи на готові стільки грошей,
Що їх на жертву царську потрібно.
Іди-ж і доки все се не сповниш,
Моє прокляте висить над тобою!

VI.

„Не плач, моя голубко сизокрила,
Моє ти сонце, квіте мій рожевий!
Се божя воля, обовязку сила,
Що нас нараз із висоти спихає
В глибоку пропасть. Власть, богацтво, слава,
Все те, що доси окружало нас,
Всміхалось нам, пестило нас, кохана, ---
Все те лиш сном було. Пресвітлий Індра
Шле свого слугу, щоб нас збудив.
Не плач же, серце! Не в тім блиску й славі,
Не в власті царській, шатах і палатах
Лежало щастє наше, а в любові
Взаїмній, щирій, в нашому дитяти.
Сих скарбів нам ніхто не відібрав
І відібрати не може. Так успокійся-ж!
Важкая проба жде нас, та єї
Знесімо мужно, з супокійним серцем,
Щоб не загибіло було для нас
Се лихо, а заслуги жерелом!“

Так потішав дружину Гарісчандра,
Коли під ніч, беззахистний і голий,
Погрозою брахманського проклятя
Прогонений, з палат і з міста свого
В далеку йшов, непевную дорогу.
Обтерла очі Сайвія прекрасна
І взявши хлопчика за руку, боса,

Ледви одіта, мовчки, тихо йшла
За мужем.

Город весь заворушив ся.
Айодії міщане як уздріли,
Що цар їх геть іде, немов невольник,
Юрбою вийшли всі за ним і стали
Поперек шляху, впали на коліна
І слізю почали благать єго:
„Куди се, наш володарю, спішиш,
Нас бідних без опіки покидаєш?
Кому віддав ти в руки нас? Чи він,
Новий наш пан той, висохлий як скіпка,
Зуміє нас в пригоді боронити?
Чи схоче він судити нас по правді
І милувать по людськи, скоро міг
Тебе, наш соколе, обдерти з власти
Й без милости, під ніч, прогнать із дому,
З поміж людей, мов дикую звірюку?“

Почув се Гарісчандра, зупинив ся
І супокійно до міщан промовив:
„Брати мої і діти, не сумуйте!
Не плачте надомною і пустіть
Мене туди йти, де могуча доля
Встелила нам дорогу. Спогадайте,
Що не без волі божої се дієсь.
Коріть ся своєму владарю новому,
Міні-ж простіть, коли в чім не по правді,
По людській слабости й нерозуміню
Я з вами поступив, і прощайте!“

Жінки Айодії поперек шляху
Єго забігли й так заголосили:
„Куди-ж ти йдеш від нас, красітко наша,
Наш квіте запахущий, наша мати?
Побудь іще одну хвилину з нами,
Най наші очі мов ті божі бжолі
Впивають ся красою личка твого!
Колиж тебе побачимо опять?
О горе! Той, що ще сьогодні рано
На слоні йїхав, а довкола него

Юрбою слуги, перед ним князі,
При нім брахманці, а за ним вельможі, —
Той пішки ось іде й каміне остре
Під босі ноги підгорта! За ним
Прешишна квітка, рано ще цариця,
Тепер убога як рабиня, сумно
Спішить, дитя за ручку ведучи!
О біле личко, як же швидко ти
В дорозі сій від спеки почорнієш!
О кучері пахущі, як же швидко
Із шляху курява на вас насяде!
О біднеє дитятко, як же ти
Знесеш сю довгу а тяжку дорогу?“

Почув се Гарісчандра, зупинив ся
І так крізь сльози до жінок сказав:
„Не завдавайте нам, о сестри, жалю,
Не віднімайте душам нашим силу
Таким голосіням! Дасть Бог, ми ще
Побачимось у ліпшій стані з вами.“

Почув се Вісвамітра, що таємно
Ішов за ним, і ставши серед шляху
З погордою отак сказав до него:
„Кшатріє віроломний! Тьфу на тебе!
Чи то твоє святе, велике слово,
Твої присяги, правда твоїх уст,
Що царство ти віддав міні своє,
У всім прирік мою сповняти волю,
І зараз же з міщанами отсими
За городом вмовляєш ся зрадливо,
Щоби мене опять з престола скинуть
І власть із моїх відобрати рук?“

Немов змий вкололо Гарісчандру
Се слово в само серце, та уста
Не сміли з Вісвамітрою змагатись.
Схиливши смирно голову він тільки
Одно промовив слово: „Йду вже, йду!“
І взявши жінку дорогую за руку
Прудкими кроками пустив ся йти.
Не здужала відразу слабосила

І ніжна жінка поспішить за ним,
Та ще з дитиною. Коли-ж вона
Поперед Вісвамітру проходила,
Той разом палицю свою підняв
І вдарив нею бідную царицю.
Оглянувся на удар той Гарісчандра,
Горячі сльози полились з очей,
Та з уст его ні словечка докору
Не вийшло. Власним тілом заступив
Свою дружину, взяв дитя на руки
І ще раз вимовив: „Іду вже, йду.“
А більше там ні слова не промовив.

VII.

В недолі, кажуть, звільна час минає,
Та швидко місяць проминув в недолі
Цареві Гарісчандрі. Пилом вкритий,
Від сонця обгорілий, у одежі
З кори, з дитятем хорим на руках,
З дружиною прибитою нещастем
І голодом і недостатком, він
Помалу наближав ся перед брами
Преславної столиці бога Сіви,
Варанасі. А в брамі, глянь, уже
Мучитель невмолимий, Вісвамітра
Стоїть, его приходу дожидає.
Побачивши его, вклонив ся низько
Цар Гарісчандра, честь єму віддав,
А потім так промовив до аскета.

Гарісчандра.

Поклін тобі, святих усіх оздобо!
Ось я на розказ твій явив ся тут.
Скажи, чого тобі від нас потрібно?

Вісвамітра.

На царську жертву грошевий дарунок
Ти обіцяв міні. По него я
Прийшов і надіюсь, що ти додержиш
Обіцянки й не схочеш, щоб спалило
Тебе моє страшеннее проклятє.

Гарісчандра.

Спаси мене від него, світлий Боже!
Та як міні твою сповнити волю,
Я й сам не знаю. Все тобі віддавши,
Я сам лишив ся бідний. Всю надію
Я покладав на княжую сімню
Моєї жінки. В край її батьків
І роду славного я й обернув ся,
Покинувши косальський рідний край.
Та горе нам! У братобійчім бою
Погиб весь рід її. Міста і села
Й палати їх понищені, маєтки
Спліндровані, і не лишивсь ніхто,
Щоб нам, убогим жебракам, подав
Хоч ложку страви. З того краю сліз
І попелу й руїни, де й свою
Надію поховали, ми йдемо
Отсе. Роби тепер, що хочеш з нами,
А скарбу золотого в нас нема.

Вісвамітра.

Не хочу знать ні вас, ні ваших глухих
Надій! А що обіцяно було,
Те мусить бути міні. Коли-ж не буде,
То мій проклін упаде на всіх вас.

Гарісчандра.

О стій, о стій, не проклинай нас, отче!
Чи бач, ще місяць не минув цілком,
Ще на полудні сонце, ще пів дня
Лишилось нам! До вечера зажди!

Вісвамітра.

До вечера зажду ще, так годить ся.
Та знай, коли до вечера не буде
Твій дар у мене, будеш ти проклятий,
І згинеш з тілом разом і з душею
На віки вічні!

І пішов аскет,
А цар лишивсь в трівозі і в задумі.

На камени під брамою усівши,
Схиливши голову, сціпивши губи,
Важкую думу думав Гарісчандра.

VIII.

„Куди міні нещасному подітись?
Де стільки золота здобуть, щоби
Заспокоїть неситого брахманця?
Приятелів богатих тут не маю,
В чужих людей не випрошу нічого,
Украсти, зрабувати — гріх страшний.
А як не дам єму, чого він хоче,
То ще страшнійше жде мене нещастє.
Проклятий від могучого аскета
Я згину марне, стану червяком,
Остатнім, найпідлійшим твором божим.
Хіба себе самого у неволю
Продать? Отсе мабуть найліше буде.
В неволі певно я зазнаю муки,
Та хоч сповню обіцянку свою,
А вольними і чистими остануть
Моя кохана жінка й мій синок“.

Так звільна у єго душі високій
Важкая думка спіла-доспівала.
Коли в тім жінка Сайвія чудова
Єго задуму перервала сими
Словами.

Сайвія.

Царю, голубе мій сизий,
Чого тут довго думать? Лиш один
Тут вихід бачу. Слова свого ти
Ломать не можеш, се була би ганьба,
Було б нещастє вічне для нас всіх.
Не має вишого над обовязок,
Над непохитную правдивість, друже!
Значить, один тут вихід лиш остав ся.

Гарісчандра.

Який?

Сайвія.

Тобі свободним бути треба,
Ти цар... Жінок найдеш собі досить...
А я...

Тут тяжко-важко заридала
І не могла скінчить свої мови.
До серця пригортаючи дружину
І поцілунками з лиця єї
Спиваючи гіркі, горячі сльози,
Ледви єї успокоїв Гарісчандра.

Гарісчандра.

Душе моя! Вспокій ся, не ридай!
Важка на нас мабуть надходить проба,
Та твердо ми перенесім єї.
Не плач! Чень Бог якусь нам вкаже раду.

Сайвія.

Він вказує єї! Послухай, друже!
Продай мене в неволю й заплати
Свій довг аскетови! О, не лякайся!
Ти-ж будеш вольний, ти могучий лицар,
Стрілець преславний. Швидко зможеш ти
Чи в службі царській, чи в кровавім бою
Здобути тільки, щоб нас викупить.
А як би ти продав ся сам в неволю,
То що без тебе я сама почну,
Без захисту, без роду, без маєтку?
Або голодна смерть мене чекає
З отсим дитяточком малим, або
Така-ж неволя.

Вчувши єї слова
Страшенно, важко заридав володар,
Зомлілий впав на землю наче труп.
Нещасна жінка, бачучи єго
Зомлілого, схилила ся над ним,
Щоб своїми слізми єго відтерти,
Та голод, спрага й безконечне горе
Із неї виссали всі сили. З тихим зойком

Вона край мужа свого в порох впала
Мов нежива. А біднее дитя,
Побачивши, що батько й мати так
Лежать, посиніли, не ворухнуть ся, —
Заплакало і ходячи круг них,
Слабими рученятами старалось
Збудити їх і двігнути з землі.

IX.

На крик дитини старець Вісвамітра
Явив ся знов і бачучи царя
Зомлілого, холодною водою
Єго побризкав і єго дружину.
Прокинувся із омліня Гарісчандра,
Та бачучи вірителя грізного
Опять зомлів. Озлив ся Вісвамітра,
І копнувши єго ногою, крикнув:

Вісвамітра.

Вставай, вставай, о царю Гарісчандро!
Вже сонце геть з полудня похилилось!
Вже недалеко вечір! У кого
Є на сумліню довг, той спать не може.
Вставай і думай, як довгу позбутись!
„Лиш правдою се ясне сонце сяє,
На правді твердо ся земля стоїть;
Правдиве слово вік-віків тріває,
На правді утвердилось небо й світ.
Сто тисяч жертв із коней і волів
Клади в один бік на вагу посполу,
А в другий бік лиш змисл правдивих слів
То правда перетягне все до долу.“
Ти тямиш ті священні слова
Святої Веди? Уважай, щоб нині
Твоя обіцянка була такою-ж
Правдивою! А то прийдешь тобі
Ваги проклятя мого зазнати!

Сказавши се знов геть пішов аскет,
А Гарісчандра мов безумний з болю,
З тяжкої муки кидався і стогнав.

І знов до него жінка підійшла,
І тихими, сердечними словами
Їму потіху капала на душу
І додавала сили і відваги
До лютого, нечуваного діла.
„Мій друже! — мовила, — не піддавай ся
Надмірній тузі! Се-ж лиш на часок
Розстатись нам. Ходім лишень на торг!
Чень Бог пошле нам ласкавого пана,
Тобі поталанить на скарб розжитись,
І всі ще в щастю ми заживемо!“

Зневолений погрозами аскета,
Словами жінки, горем безконечним,
Вкінці з землі підняв ся Гарісчандра
І руки заломав і тяжко плакав,
А далі випрямивсь і так сказав:

Гарісчандра.

Га, так і буть! Моя дружино мила,
Сповню, що кажеш! Підніму на тебе
Прокляту руку. Мов остатній нелюд,
Мов дикий людойід продам тебе.
Ох, не на те я брав тебе у батька
І не на те пестив тебе в палатах,
Щоб так з тобою розставатись нині!
Та що робить! На все те божя воля.

І мов убитий, весь позеденілий
З тяжкого болю, він повів єі
У город, на базар, де продавали
Невольників. І ставши на базарі
Почав кричать, хоч серце в ньому рвалось:
„Гей, гей, купці, багатії міщане,
Послухайте, що я вам сповіщу!
І не питайте ви мене: хто я?
Я нелюд, я безумний, лютий звір,
Я грішник і дводушник! Бачте, я
Веду на продаж сю свою дружину,
Свою кохану, вірну жінку — й серце
Не трісло в мене і не всхла рука.

Сходітесь! Придивіть ся їй! Хто з вас
Бажає сю мою голубку милу
Собі в невольниці купить — озвіть ся!“

Такее прокричавши, зарідав
Страшенно Гарісчандра. З дивним дивом
Довкола него стівнились купці,
Гляділи то на него, то на жінку,
Та приступить не важив ся ніхто.

Х.

Аж ось з юрби, що мовчки там стояла,
Ззираючись на сю чудну́ появу,
Якийсь старий брахманець протиснув ся
І к Гарісчандрі близько підійшов.

Брахманець.

Говориш, друже, що готов продати
Отсюю жінку? Дай лиш, я погляну!
Здається, молода, здорова, й гарна.
Ну, щож, давай, я буду за купця.
Біда з жінками, друже мій, неправда?
Ти певно не з добра й свою отсе
На продаж вигнав. А мене моя
Також сюди пригнала. Бачиш, я
Старий уже, та спокусив нечистий,
Що з молодого оженився. Гай, гай!
По невчасі пізнав я, у яку
Пригоду вскочив! До гори ногами
Весь тихий дім міні перевернула!
Все їй не в лад, все їй подай, зроби,
І все не так! А скажеш що — кричить,
Лящить, руками і ногами трепле,
Трохи що бить старого не хапаєсь.
Сьогодні ось мов мокрее рядом
Пристала: йди та йди міні на торг,
Купи невольницю, щоб до послуги
Була! Я не багатий чоловік,
Та що робить! Ще й богови в душі
Подякував, що лиш на тім і стало.
А то бою ся, друже мій, що швидко

Вона напре на мене, щоб пішов
Невольника купить їй молодого!
Та я розговоривсь, а ти мабуть
Спішиш ся! На-ж тобі, мій друже, гроші:
Сто рупій золотих. Се гріш чималний.
Я лиш для тебе так даю, бо знаю,
Що не велить закон тобі з брахманцем
Ні торгуватись, ні глядіти навіть
На гроші, що він дасть тобі. Ось тут
У правий ріг поли завязую
Тобі всю суму. А тепер небого
Ходи зо мною!

І він взяв за руку
Царицю, та вона в трівозі й болю
Немов окаменіла.

„Ну, ходи!“
Брахманець грізно крикнув і за коси
Нещасну вхопивши почав жорстоко
Тягти і шарпать.

Бачучи, що матір
Так тягнуть, хлопчик вхопив ся за ноги
Єі, і по при неї біжучи
Кричав: „Матусю! Мамочко! Куди ви?
Візьміть мене з собою! Мамо! Мамо!“

„Геть, пущьвірку!“ — сказав брахманець гнівно,
І копнув хлопчика ногою, так,
Що той на землю впав. Та швидко бідне
Знов схопилось і кричучи „Матусю!“
За мамою ридаючи побігло.

Сайвеія.

О пане мій! Постій іще хвилину!
Єдину ласку сю міні зроби,
Купи ще се дитя! Хоч я твоя,
Та вір міні, без него швидко я
Умру, й задармо страчене пропаде
Твоє добро.

Подумав кілька хвиль
Брахманець, щось проворкотів, а далі

Добувши гроші знов до Гарісчандри
Вернувсь і гроші завязав єму
В припіл. Потому жінку і дитину
Звязавши разом, поволік обоє
І швидко щез у торговій юрбі.

XI.

„Та, на котру ніколи доси вітер
Холодний не повіяв, сонце не світило,
Тепер пішла в тяжку, ганебну службу!
Коритись мусить злій хозяйці, гнутись
Під тягаром, з криниць носячи воду,
Із ліса дрóва! Та, котрої руки
Мов пучки рожі ніжні, запахущі,
Тепер надавлювать мозóлі мусить
На пальцях, мелючи на жорнах збіже
Та хусти перучи у річці! Та,
Котрої ясного обличя з простих
Людей ніхто й побачити не смів,
Тепер за коси шарпана прилюдно
В неволю, на збиткованє пішла!
О боже мій! Що стало ся зо мною!
О Сайвіє, житє моє, мій раю!
О сину мій, дитя моє єдине!
Се я, поганець, вас довів до того!
Я нелюд! Я проклятий! І все те
Я мусів бачити на власні очи,
І очі ті у мене не посліпли!
Все те переболіти мусів серцем,
І серце ще не трісло там у груди!
О горе, горе, як бездонне море,
Тепер я чую, що ти з головою
Мене покрило і до віку вже
Не випустиш!“

Оттак ридав і плакав
Серед базару Гарісчандра бідний,
Волосє рвав на собі і об землю
З розпуки бив ся.

Раптом розступилась
Юрба, і Вісвамітра появил ся.

Вісвамітра.

Приходжу, Гарісчандро, по твій дар.
Пора тобі своє сповнити слово.

Гарісчандра.

Візьми, святий! Ось все, що я добув.

З поли єго сквапливо вивязав
Ті гроші Вісвамітра й люто плюнув.

Вісвамітра.

Гидкий кшатріє! Що се ти задумав
Робити дурня з мене? Жмінку підлих
Сих срібних рупій ти даєш міні
На окуп жертви царської? Мабуть
Ти хочеш, щоб прокляв тебе я зараз!

Гарісчандра.

Угодниче! Купець, що гроші ті
Вв'язав міні, брахманець чесний був,
І він сказав, що золотих сто рупій
Дає.

Вісвамітра.

Сам бачиш, що се срібняки!

Гарісчандра.

О горе бідному міні! Мабуть
Якийсь недобрый демон відмінив
Ті гроші, бо-ж брахманцєви святому
Ошукувать — зовсім не до лиця.

Вісвамітра.

Мабуть ти сам задумав ошукати
Мене. Та ні! Я не дарую свого!
Роби що хоч, а решту грошей зараз
Добудь міні і довше не крути!

Гарісчандра.

Пожди ще батечку! Ти-ж бачиш, я
Нічого вже не маю на всім світі.
Сих жмінка грошей — сеж ціна кровава,
За них то жінку й сина я продав.

Вісвामітра.

Байдуже се міні. Ще три години,
Заким за гори ясне сонце сяде.
Той час іще готов тобі я ждати,
Та довше ні хвилини не зажду.

Сказавши се помалу віддалив ся.

XII.

Не міг нічого думать Гарісчандра.
Розпука мов гадюка ссала серце
І мозок бідного. А далі встав
І мов безумний знов зачав кричати.

Гарісчандра.

Гей, гей купці! Сходіть ся! Подивіть ся!
Кому такий як я невольник здав ся,
Купіть мене! До всякої послуги
Способний, до найтяжшої роботи!

І знов юрба цікавая зібралась
Довкола него, та ніхто з купців
Не наближав ся. Враз поспішно всі
Розскочились і вулицю зробили.
До Гарісчандри прямо йшов купець,
Якого певно він не сподівав ся.
Се був Чандал — псобийник, кат і сторож
Кладовища, огидлива поява.
Вонючий, волохатий-стрепіхатий,
Немов у кабана два кли із рота
Стирчали, з шкур шакалів одежіще
На голові вінок мав з трупа знятий,
В руках на шнурі псів цілую низку

Наловлених по городу волік.
Отсей купець, котрого дотик сам
Нечистий і страшний, мов гріх смертельний,
На Гарісчандри крик підбіг живенько.

Чандал.

Міні, міні невольника потрібно!
Скажи небоже швидко, кільки хочеш
За себе взять? Я дам! У мене грошей
Досить. А праці не лякайся моєї!
Тобі у мене, синку, добре буде.

Гарісчандра.

Хто ти, страшна, невидана появо?

Чандал.

Ого, невидана? Мене, небоже,
Всі знають в гарнім місті тім. Я пан
Великий, хоч усім смертельним служу.
Кому дасть бог чи то на паль попасти,
Чи то на шибеницю, чи під меч,
Той все через мої проходить руки.
І ще, небоже, не було нікого,
Щоб жалувавсь на кепську обслугу.
А ті, котрим бог дасть без мене вмерти,
Також по смерти йдуть до мене. Я
Остатнє ліжко стелю їм — з огню,
Остатню плату дістаю від них:
Сорочку з умерлого, покривало
І що там ще лучить ся. Ну, а так
Крім того, бачиш, песиків ловлю
По городу — також спасенне діло,
Шакалів бю — їх там у моім місті
На кладовищі коло трупів купи,
Так що й заснути не дають. Ходи
Небоже! Гарно будем жити разом!

Гарісчандра.

Ратуй мене, високий Індру! Стати
Невольником нечистого чандала,

Значить на віки стратить тіло й душу,
Значить спуститись на найглибше дно
Пониження й погорди! Ні, нізащо
Сегó не вчиню! Краще вже нехай
Клине мене аскет, нехай відразу
Проклін єго спалить мене на попіл,
А в сю огидну службу не піду!

Ледви се вимовив, аж Вісвамітра
Явив ся. Гнівом запалали очі
Аскета, хмара на чолі лягла.

Вісвамітра.

Ну щож, чандал отсей, як чую, хоче
Велику суму дати за тебе. Чом-же
Гі не хочеш взяти і заплатити
Міні належну суму за мій окуп?

Гарісчандра.

Святий аскете! Адже царський рід мій!
Неволя у чандала осквернить
На віки вічні і мене самого
І весь мій рід і все моє ім'я.

Вісвамітра.

Брахманцеве-ж прокляте гнеть спалить
Тебе, в огонь пекельний вкине твоїх
Всіх предків і потомків. Вибирай!

Гарісчандра.

Нещасний я! І вибору міні
Не має! Змилуй ся, святий аскете!
Ось клінно я до твоїх ніг паду,
Твої коліна обіймаю, порох
Слізми змиваю з твоїх стіп. Помилуй
Мене! Не погубляй з душею й тілом!
За довг, що винен я тобі, прийми
Ти сам мене в невольники! Без слова,
Без волі власної я все готов
Робить для тебе до самої смерти.

Вісвामітра.

А ну, коли в неволю ти міні віддав ся,
То я з тобою, як з невольником
Зробити можу, що міні забагнешь.
І ось чандалу сему я тебе
За золотую суму продаю.

Аж скочив з радости чандал, і зараз
Відрахувавши гроші Вісвамітрі
Невольника свого Гарісчандру
Зв'язав тим самим шнуром, на котрому
Були нанизні собаки. Мов мертвий
Давав усе робить з собою бідний,
Стояв, немов осліпши і оглухши,
Аж поки палки довгої ударом
Чандал не пробудив єго. Оттак
То тягнути, то палкою бючі
Єго й собак посполу, серед грубих,
Огидних жартів, насміхів, пісень,
Чандал потяг за город, де стояло
Кладовище, страшнее місто вмерших.

XIII.

„Бодай ти, сонце, не зійшло ніколи,
На мій страшний упадок не дивилось!
Бодай ти земле ще сю ніч запалась
В безодню темну, щоб ти не носила
На собі мого лютого нещастя!“
Оттак ридав і кляв свою недолю
Цар Гарісчандра, цар колись, тепер
Чандал-невольник, у чандальській хаті
Ночуючи сю першу ніч.

Та сонце
Зійшло, збудивсь чандал і перед себе
Прикликав Гарісчандру.

Чандал.

Слухай, синку!
Пора тобі за діло приниматись.
Робота жде тебе не так то й мудра

Тай не важка. Отам на кладовищі
Стоїть колиба, се від нині буде
Твоя домівка. Станеш ти у мене
При трупах за помічника. День в день
Ти будеш ждять на свіжі трупи, будеш
Допомагать, як будуть їх палити,
І будеш з них здіймати покривála
І сорочки. Се буде наш заробок.
Із него шеста часть — царю податок,
Три части йдуть для мене, дві тобі.

Отак єго напúтивши, чандал
Завів єго під браму кладовища,
Де з бамбусових тик, пальмовим листем
Покрита, в тіни дерева стояла
Колиба. В ній по давнім сторожі
Лежала з шкур шакалових одежа.
Отсю надів на себе Гарісчандра,
У праву руку гак узяв, котрим
В огонь волочить голі трупи, в ліву
Довжезну тiku, на котрій від вітру
Трепала ся червона хоруговка,
І на кладóвище пішов до діла.

Страшений вид єму там показав ся.
К полудню від Варáнасі святого
Стелила ся широка рівнина
Обкопана ровом, пальмовим лісом
Відділена від міста. Лиш де-де
Росли по ній худії сікомори,
Колючі корчі. По між ними скрізь
Широкі пожарища, чорні плями
Вкривали землю. Стадами ходили
Шакáли по долині, проразливим
Витєм і дзявкотом глушили вуха.
Скрізь кости, черепи людськії, ребра
Розкидані, одні з пожару чорні,
А другі білі, звірами із мяса
Обгризені — се бідолахів кости,
Котрим ні за що дерева купити,
Щоби спалить до разу всего трупа.
Нестерпний смрід долину залягав,

Захапував непривичні груди.
Де-де курив ся дим, тріщав огонь,
І коло него чуть було риданя,
Жінок голосіня, сирітський плач.

В ночі кладовище ставало ще
Страшнійше. Мов кроваві озерá
Кіпучі — полумя кострів палало.
Шакали вили, сови та нічні
Погані птахи скіглили, немов
Пекольні демони, що злетілись
На людське мясо.

День за днем минав.
Обжив ся, звик у сім страшеннім місці
І грабарем зробив ся Гарісчандра.
Брудний, нечесаний, вонючий, в шкуру
Зашитий, він від ранку аж до ночі
З гакóm в руці і з тикою в другій
По кладовищі бігав, стоси клав
І трупи обдирав. „Отсе для мене,
Се для царя, а сее для чандала“ —
Так міркував. „З онтого трупа гарну
Сорочку я здобув, а з сего гарне
Здобуду покривáло.“

Далі! далі!
Все діло, все здобича! Людське горе,
Сирітський плач, вдовиць гірке риданя,
Батьківський біль і материнські сльози —
Для него все значило лиш одно:
Сорочка, покривало. Так немов
Ще за житя переродивсь колишній
Мякий, сердечний, добрий чоловік.

Та встаючи й лягаючи що дня
Слізми гіркими обливав ся він
І в пісні сумовитій виливав
Своє безмірне, невтишиме горе.

Пісня Гарісчандри.

Десь там жалібниця, мила моя
В службі тяжкій пропадає,

Вольної хвилі весь день дожидає.
К серцю заплакане тулить дитя,
Плаче й гадає :

„Десь там мій милий у службі в царя
Збрую блискучую носить,
Срібла збирає і золота досить,
Щоб заспокоїть того упира,
Що все більш просить.

„Цить, моя квіточко, синку мій, цить,
Вже нам не довго страждати,
Швидко твій таточко стане багатий
Швидко прибуде і нас увільнить...
Цить, пора спати!“

Бідна жалібнице, мила моя,
Спи! Най тобі й не присниться ся,
Де то міні довелось опинити ся!
Та вже щасливого, вольного дня
Нам не добить ся!

XIV.

Одного дня вже в низ хилилось сонце,
Коли на кладовищі Гарісчандра
Побачив жінку вбогую, що трупа
Дитини плачучи несла. Худа,
Бліда, обдерта жінка та нещасна
Ридала голосно, ломала руки,
Волосе рвала, все заводячи :
„Мій синку любий! Квіточко моя!
Дитя єдине, ти моя потіхо
Остання, ох, остання на землі!
Натішилась на тобі злая доля!
Не довго жив ти на землі, та вспів
З вершин людського щастя, блиску, слави
Упасти низько, низько, в тьму неволі.
Та кілька натерпів ся! Боже, боже!
І голодом морив тебе наш пан
І сік різками, кóпав як собаку,
З собаками кормив і спати клав,

Аж поки зла гадюка йїдовита
Тебе у сні, мій любий, не вкусила.
О горе, горенько моє! Я бідна
Кляла й благословила ту гадюку :—
Кляла за те, що видерла міні
Мою єдину на землі надію;
Благословила-ж за того, що швидко,
Хоч з болєм лютим, з лютої неволі
Тебе на волю, любий, довела.“

Почувши Гарісчандра крик єї
Прибіг на місце. Ставши оддалік
Глядів на неї і на те маленьке
Посиніле, опухле тіло трупа.
Він не пізнав, нещасний, свого сина
Ні жінки Сайвії, та дивлячись
Подумав тільки: „Ось воно, нещастє!
Якась вдова мабуть, невольниця
Убога. А дитя — коли отак
Лежить у неї на колінах, то
Міні здавсь, що свого сина бачу
У матері. Де він, голубчик мій!
В такім самім віці і він тепер,
Як сей. Чи він жиє? Чи може також
Бог Яма взяв єго за ніжну ручку
І попровадив десь в таємну путь?“

А Сайвія сиділа і ридала
Над трупом сина. Та чандала вздрівши
Аж затремтіла. „Боже, се-ж мій муж!“
Подумала і мало не зомліла.
А далі, трупа відложивши, встала
Хитаючись і руки простягла
І скрикнула: „О царю! Милий мій!
О Гарісчандро! Що ти робиш тут?
Чи не пізнав ти Сайвії своєї?“

Яка була отих нещасних стріча,
Які там мовились слова, які
Лили ся сльози і які зітхання
Неслись до неба — се сказать словами,
На те людськая мова за слаба.

Ридаючи і стогнуци над сином,
Цілуючи посинілого трупа
Розказував нещасний Гарісчандра
Своє житє на службі у чандала.
І плачучи розказувала жінка
Своє бідованє в тяжкій неволі
В брахманця-ошуканця і єго
Лихої жінки.

Сайвія.

Царю, пане мій,
Скажи, чи є ще правда на землі?
Чи є живі боги над нами? Адже-ж
Весь вік ми свято берегли обоє
Йїх заповіти, щедрі дари клали
Попам, брахманцям, тямили о вбогих,
Творили правду сиротам і вдовам,
Карали переступних. І за щож
Таку страшну тепер нам довелось
Терпіти кару? Без вини своєї
Ти стратив владсть, богацтво і державу,
Всі троє ми в неволю продались,
Дитя єдине стратили — і за що?
З за прибагів неситого аскета!
Ні, ні, не має правди на землі
Ні в небі!

Гарісчандра.

Жінко люба, цить! Не слід
Наріканєм себе ще більш карати.
Мабуть на щось богам була потрібна
Ся люта кара, що на нас зіслали.
Та нині закінчить ся вже вона.

Сайвія.

Ти дивно так се говориш! Як се так?
Чи ти що знаєш? Чи задумав що?

Гарісчандра.

Дружино вірна, не питай нічого!
Ходім лишень і дерева обоє

Знесім багато й царський стіс високий
Для сина свого бідного зложім —
А там побачимо, що нам робити.

XV.

Наклали стіс високий. Гарісчандра
В обійми сина взяв і по драбині
На стіс той виніс. Та не клав він трупа,
А держачи єго в обіймах, мовив :

Гарісчандра.

Дружино вірна, а тепер візьми
Горючую головню й положи
В сухий хворост, що в середині стоса.

Покірно Сайвія зробила се.
І затріщав хворост, і бухнув дим,
Несміло ще стелив ся по долині,
І полумя маленьке почало
Лизать поліна.

Гарісчандра.

А тепер, сердечна,
Прости мене, коли хоч раз в житю
Тебе чим небудь я вразив недобрим,
Хоч словом, хоч би поглядом німим!
Прости найпаче те, що через мене
В отсю страшну неволю ти попала!

Сайвія.

Мій мужу любий, не кажи сего!
Яке-ж міні житє без вас обох?
Чи кажеш своїй Сайвії нещасній
Вертати знов у лютую неволю
З розбитим серцем? Ні, позволь міні
При собі стати разом з нашим сином.
А як святее полумя здіймесь
Могуче в гору, то і наші душі
Очищені і вольні і веселі
Стрясуть із себе всі терпіння земні
І полетять в щасливий, висший світ.

Гарісчандра.

О ангельська душе! О серце щире!
Ходи-ж сюди! В обіймах спільних всі
Покинемо неволю й разом станем
Там, де нема неволі ні стражданя.

І радо Сайвія на стіс вступила.
Тоді ногою кріпко Гарісчандра
Драбину геть відкинув. І обоє
На вколішки упали кого трупа,
Зложили руки і думки свої
Понад усі терпіня й муки земні
Знесли високо, до богів безсмертних.
І ясно, лехко стало їм в душі,
Немов проходим, що з холодних дебрів,
З густого бору, із блудних стежок
На вольний, теплий, ясний степ виходять.

А там в низу огонь тріщав, гудів,
Густими бовдурами дим валив ся
І полумя кровавії язики
Вилі ся в гору. Ще не досягали
Тих, що в обіймах дружних, у молитві
Стояли на версі, та звільна їх
Немов вінцем огнистим обплітали.

XVI.

Та що се враз за гомін ісчинив ся
При брамі кладовища? Що за люде
Валять юрбою, бігають усюди,
Когось шукають? А оті, що в купі
К горючому костру простують, що се
За діда ветхого несуть в носилках?
Побачив Гарісчандра сей народ,
Побачив діда й стрепенув ся. Ах!
Колись він знав єго, знав тих усіх
Людей! Таж се Айодії міщане!
А дід той — се єго старезний прадід,
Колишній цар Айодії, Девадатта,
Тепер від многих лід святий пустинник,
Чудовний лікар і порадник всіх.

Та що се сталось, що єго міщане
Сюди такою купою прийшли?
І прадіда по що несуть святого?

Та ось єго побачив Девадатта,
Побачили міщане.

„Царю, царю! —
Роздав ся дружний крик їх, — почекай!“

Девадатта.

Стій, Гарісчандро! Ще тобі не час
В палату Індри! Діти, лийте воду,
Гасіть огонь!

За кілька хвиль погас
Огонь. Ридаючи і сміючись
Міщане на руках знесли зі стоса
Дитя і Сайвію і Гарісчандру.

Гарісчандра.

Що завинив я вам, що ви насилу
Вертаєте мене з тієї стежки,
Що до свободи вічної веде?

Девадатта.

Великий гріх твій тут тебе спиняє.
Хіба забув ти, що найперша царська
Повинність — дбати про своїх підданих?

Гарісчандра.

Не маю я підданих! Я не цар!
Чандал нечистий, сторож кладовища,
Здирач з умерших шматя — ось хто я!

Девадатта.

А як міні святу складав присягу
В Айодії закону стерегти
І не лишать без влади — се забув?

Гарісчандра.

Навів на мене Бог важку покусу.
В Айодії я власть віддати мусів
Аскету Вісвамітрі. Той там пан.

Девадатта.

Тиран і здирця той уже доволі
Напанував ся. Нині твій престіл
Свобідний, жде давнього свого пана.

Гарісчандра.

Не можу я на нім засісти, діду.
В неволю проданий чандалу, я
Лиш з дозволу єго піду відсіля.

Чандал.

Ось тут я, батечку! Та ти про мене
Не дбай! Іди собі з всіми богами!
Міні оті міщане святоблivi
За тебе для заміни привели
Такогож пана, як і ти.

Гарісчандра.

Кого?

Чандал.

Та свого ж царя, бач, Вісвамітру.
Старенький він, то правда, і бурчить,
Клине і кидаєсь. Ну, та дасть Біг,
Що якось з ним дійдемо до ладу.
На кладовище не піде, та я
Пошлю єго собак ловить по місті —
Се також діло добре — і не мудре.

Гарісчандра.

Ні, не бувають в Айодії міні!
Важкі пригоди геть мене зломали,
А сина смерть житя підсікла корінь.

Девадатта.

Подай міні свою дитину, доню!

Тремтячи Сайвія старцеві в руки
Дитини трупа подала. Оглянув
Старий посиніле, опухле тіло,
До груди вухо притулив і слухав.
Тоді з за пазухи добув лушпину
З оріха, в ній якась масть була.
Отсю подав він Сайвії і мовив:
„Візьми се, доню, намасти дитя!“

І диво сталось. Де лише діткнулась
Чудовна масть до тіла, там щезала
Гадюча пухленина і синець,
Біліло тіло, м'якло, подавалось
І набирало ся тепла. На щоках
Слабенький румянець заграє. І звільна
Розкрились очі, розтулились ніжні
Уста, і ще слабій, безвладний хлопчик
Тихесенько промовив: „Мамо! Тату!“

І кинувсь на коліна Гарісчандра,
І Сайвія, надмірним щастем наче
Прибита, кинулась єму на шию,
І плакали обоє, й цілували
Дитя воскресше й дідові коліна
І всіх, усіх Айодії міщан,
Що там з слізми в очах на все гляділи.

Отсе вам повість про царя й аскета
Могучим всім в науку й острогу,
Всім твердосердним, гóрдим на погрозу,
Нещасним всім, страждущим на потіху.

Львів, у декабрі 1892.

З М І С Т.

Стор.

Переднє слово	3
De Profundis	
Гимн. Замість пролога	9
Веснянки:	
I. Дивувалась зима	11
II. Гримить	12
III. Гріє сонечко	12
IV. Вже сонечко знов по лугах	13
V. Земле, моя всеплодючая мати	14
VI. Розвивай ся лозо борзо	14
VII. Не забудь	15
VIII. Лице небесне прояснилось	16
IX. Ще щечече у садочку соловій	16
X. Весно, ох довго-ж на тебе чекати	17
XI. Рад би я, весно	18
XII. Ой що в полі за димове	18
XIII. Веснянії пісні	19
XIV. Думи, діти мої	20
XV. Vivere memento	21
Осінні думи:	
I Осінній вітре	23
II. Журавлі	23
III. Тихенько річка котить хвилі чисті	24
IV. Паде до долу листє з деревини	25
Скорбні пісні:	
I. Не винен я тому	26
II. Бувають хвилі, серце маїє	26
III. До моря сліз	27
IV. Нехай і так, що згину я	27
V. Тяжко важко вік свій коротати	28
VI. Вій вітре горою	28

VII. Ой рано я, рано устану	29
VIII. Відцурали ся люде мене	30
IX. Мій раю зелений	30

Нічні думи.

I. Ночи безмірнії	32
II. Непереглядною юрбою	33
III. Світ дримає	33
IV. Чи олово важке пливе у моїх жилах	33
V. Безкрайі, чорні і сумні	34
VI. Догарають поліна в печи	34
VII. Не покидай мене, пекучий болю	35
VIII. Місяцю, князю	36
IX. Пісня геніїв ночі	37

Думи пролетарія:

I. На суді	39
II. Милосердним	40
III. Semper idem	42
IV. Ідеалісти	42
V. Всюди нівечить ся правда	43
VI. Супокій	44
VII. Товаришам	44
VIII. Не люде наші вороги	45
IX. Не довго жив я в світі ще	46
X. Ви плакали фальшивими слезами	46

Excelsior:

I. Паймит	48
II. Беркут	50
III. Христос і хрест	51
IV. Човен	53
V. Каменярі	54
VI. Іділя	56

Профілі і маски.

✓ Поезія	60
--------------------	----

✓ Поет:

I. Пісня і праця	63
II. Чим пісня жива	64
III. Співакови	65
IV. Рідне село	65
V. Поединок	67

✓ У к р а й і н а :

I. Моя любов	72
II. Не пора	73
III. Ляхам	73
IV. Розвивай ся, ти високий дубе	74

✓ К а р т к а л ю б о в и :

I. Зближаєсь час	76
II. Плив гордо яструб в лазуровім морю	77
III. Від того дня вже другий рік пройшов	77
IV. Тріолет	78
V. Я не лукавила з тобою	79
VI. І ти підеш убитою дорогов	79
VII. Я буду жити, бо я хочу жити	80

✓ З н а й о м и м і н е з н а й о м и м :

I. Корженкови	81
II. Данилови Млаці	82
III. Молодому другови	82
IV. N. N.	83
V. Міхаліні Р.	84
VI. Анні П.	85
VII. N. N.	86
VIII. К. П.	87
IX. Олі	87
X. О. О.	88
XI. Тетяна Ребенщукowa	89
XII. Гриць Турчин	90

✓ З і в'я л е л и с т ь :

I. По довгім, важкім отупіню	92
II. Не знаю, що мене до тебе тягне	92
III. Не боюсь я ні Бога ні біса	93
IV. За що, красавице, я так тебе люблю	94
V. Раз ми здибались злучайно	95
VI. Так, ти одна моя правдивая любов	95
VII. Твої очі мов те море	96
VIII. Не надій ся нічого	97
IX. Я не надіюсь нічого	97
X. Безмежнеє поле в сніжному завою	98
XI. Як на вулиці зустрінеш	98
XII. Не минай з погородою	99
XIII. Я нелюд	100

XIV. Неперехідним муром поміж нами	100
XV. Нераз у спі являє ся міні	101
XVI. Так сталося	101
XVII. Я не кляв тебе, о зоре	102
XVIII. Ти плачеш	103
XIX. Я не жалуюсь на тебе, доле	103
XX. Привид	104
Епілог	106

Оси:

I. Ми оси, ми оси	107
II. Був у нас мужик колись	108
III. Якось то буде	109
IV. Послухай сину, що премудрість каже	109
V. Хлібороб	110
VI. Ужас на Руси	111
VII. З экзамену	112
VIII. Ботокуди	113
IX. Вандрівка Русина з бідою	132

Сонети.

Вольні сонети:

I. Сонети, се раби	151
II. Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський	151
III. Котляревський	152
IV. Народна пісня	152
V. Незрячі голови наш вік клинуть	153
VI. Жіноче серце	153
VII. Вам страшно тої огняної хвилі	154
VIII. В снах юності	154
IX. Як те залізо з силою дивною	155
X. Смішний сей світ	155
XI. Сикстинська Мадонна	156
XII. Ось спить дитя	156
XIII. Пісня будущини	157
XIV. Досить, досить	157
XV. Ні, не любив на світі я нікого	158
XVI. І довелося міні	158
XVII. Колись в сонетах Данте і Петрарка	159

Тюремні сонети:

I. Се дім плачу	160
II. Вузка, важкая до добра дорога	160

III. Гей, описали нас	161
IV. Сижу в тюрмі, мов в засідці стрілець	161
V. Вам хочесь знать	162
VI. Не будеш тихо?	163
VII. Вже ніч, послули в казни всі	163
VIII. А ледво тільки сон нам зломить очі	164
IX. А рано, поки час ще вибе пятий	164
X. Колись в однім шановнім руськім домі	165
XI. Встаєм раненько	165
XII. Прохід	166
XIII. Ні, наш тюремний домовий порядок	166
XIV. Беруть діру, залізом обжують	167
XV. Та ви не думайте, що висша власть	167
XVI. В тих днях, коли неначе риба в сіти	168
XVII. Замовкла пісня	168
XVIII. Hausordnung	169
XIX. Не вільно в казни тютюну курити	169
XX. Ключники і дозорці	170
XXI. Что ми шумить, что ми звенить	170
XXII. Війшла фігура	171
XXIII. Тюремна культура	171
XXIV. Розмови	172
XXV. Пісня арештантська	172
XXVI. Хто єї зложив?	173
XXVII. Народ наш в бідах добрий практик	173
XXVIII. Ні, ви не мали згляду надомною	174
XXIX. У сні міні явились дві богині	174
XXX. І говорила перша	175
XXXI. І говорила друга	175
XXXII. Сидів пустинник біля свого скиту	176
XXXIII. Росіє, краю туги і терпіня	176
XXXIV. Як я ненавиджу вас	177
XXXV. Що вовк вівцю йість, жалко, та не диво	177
XXXVI. XXXVII. XXXVIII. Легенда про Пилата	178
XXXIX. — XLIII. Кроваві сні	179
XLIV. Багно гнилее між крайів Європи	182
XLV. Тюрмо народів	182
Епілог	183

Галицькі образки.

I. В шинку	187
II. Великдень	188

III. Максим Цюник	189
IV. Михайло	189
V. Баба Митриха	191
VI. Галаган	191
VII. Журавлі	191
VIII. Гадки на межі 1—4	194
IX. Гадки над мужицькою скибою 1—2	198
X. В лісі	200
XI. Голод	201
XII. Уривки з поеми „Марійка“ 1—3	203
XIII. Уривки з поеми „Нове жите“:	
Пролог	211
Стріча	212
Панич	221

Жидівські мелодії.

I. Самбатіон	229
II. Піре	233
III. Ассіміляторам	234
IV. Заповіт Якова	236
V. Сурка	237
VI. У падики	241
VII. З любови	250
VIII. По людськи	263

Панські жарти.

Легенди.

I. Смерть Каїна	397
II. Пяниця	421
III. Цар і аскет	420

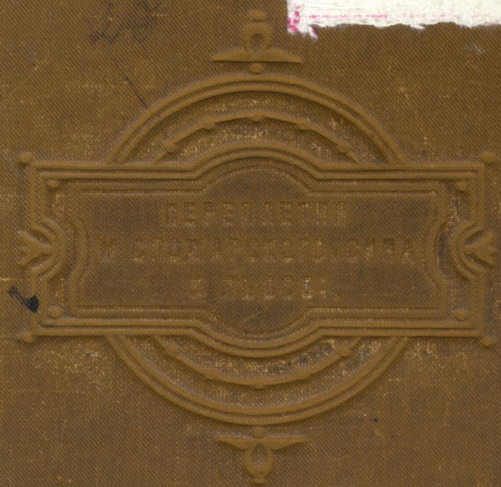

3
38
9
A
3

34.112

Ф I

3-115

З ВЕРШИН І НИЗИН

І. Франко

З ВЕРШИН
І НИЗИН